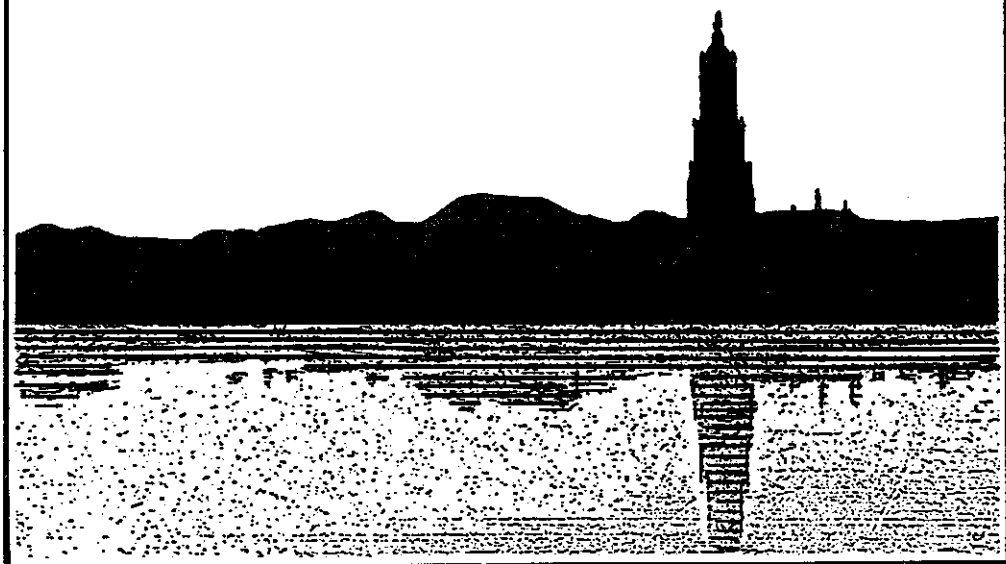

OLD RHENEN

***Bestuur van de
Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken.***

Voorzitter : Dr. H.P. Deys, Rhenen, tel. 08376-12812
Secretaris : H.E. Dekhuijzen, Dahliastraat 41,
3911 WB Rhenen, tel. 08376-12653
2e Secretaris : Ing. H.B. Gieszen, Rhenen, tel. 08376-16076
Penningmeester : W.H. Strous, Rhenen, tel. 08376-14067
Amro-bank 41.98.73.708, Postbank 1211163
Leden : Mw Ch.H. Delfin- van Mourik Broekman,
Veenendaal, tel. 08385-26839
Dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 03429-1039
Mw M. Koning- v.d. Veen, Rhenen,
tel. 08376-12189

Redactiecommissie Oud Rhenen:

Dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 03429-1039
W.H. Strous, Rhenen, tel. 08376-14067

Inleveren kopij: Bruine Engseweg 25, 3911 CJ Rhenen

*Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan na
schriftelijke, voorafgaande toestemming van de redactie.*

O U D R H E N E N

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

Uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Dertiende jaargang

Januari 1994

No. 1

VAN DE REDACTIE

Stonden in het vorige nummer van Oud Rhenen wapen en vlag van de Stad Rhenen centraal, dit keer is het hoofdthema eveneens "Rhenen", namelijk families met de naam "Van R(h)enen" en zelfs een 17^e eeuws schip met dezelfde naam.

Voorts is er behoefte gebleken aan het hebben van een inhoudsopgave, waardoor eventueel later nazoeken van artikelen wordt vergemakkelijkt.

Er wordt ook overwogen om bijvoorbeeld eens per 10 jaar een index op de titels van artikelen verschenen in Oud Rhenen te publiceren.

INHOUD

Titelpagina	1
Van de redactie	2
Een niet uitgevoerd plan voor de bouw van een Rhenense watertoren	3
Spectaculaire archeologische vondst op de Koerheuvel	9
Int schip Reenen	11
Over wapenborden en wapens op het vroegere orgel in de Cunerakerk	29
Van Renen	33
Tinsschuldplichtigen te Rhenen anno 1617	49
Uit de geschiedenis van de familie Roghair	51
Jaarverslagen 1993	55

EEN NIET UITGEVOERD PLAN VOOR DE BOUW VAN EEN RHENENSE WATERTOREN

H.P.Deys

Sinds de buiten-gebruikstelling van de Rhenense watertoren "De Koerheuvel" is er heel wat te doen geweest over de uiteindelijke bestemming van het statige en karakteristieke gebouw. Over het ontwerp en de bouw van deze toren is door Geerteke de Haas¹ en door de Jong² een overzicht gepubliceerd.

Hoewel niemand er meer van op de hoogte is, blijkt er toch een grote kans geweest te zijn dat deze toren een geheel andere gedaante zou hebben gehad, en bovendien een kleine 20 jaar eerder gerealiseerd zou zijn geweest. In het Rhenense gemeentearchief wordt namelijk een tekening met bouwvergunning bewaard ten behoeve van een "watertoren met woonhuis", die in juni 1917 werd afgegeven aan W. de Haas, directeur der Electriciteitsmaatschappij "Rhenen". De ontwerper van de toren was de toen zeer bekende Rhenense architect, tevens gemeente-opzichter of gemeente-architect Derk Hoiting. Er staan en stonden in Rhenen van de hand van deze architect nog vele andere bijzondere woonhuizen, fabrieken en andere gebouwen waarover ik later meer hoop te publiceren.

Zoals op bijgaande ontwerptekeningen te zien is, was een watertoren ontworpen waarin een woonhuis was gedacht. Het onderste deel van deze toren, de woning, kwam tot een hoogte van 7,20 meter boven het maaiveld. Dit deel was achtkantig en er was een cilindrisch reservoir van 9,50 meter op getekend.

Het woonhuis zou uit twee verdiepingen hebben bestaan. Op de begane grond waren de entree, een woonkamer, een keuken en het toilet gedacht. Op de eerste verdieping waren twee slaapkamers en een binnengalerij voorzien. Het totale oppervlak bedroeg ongeveer 80 m².

Boven de woning zouden de waterreservoirs plaats hebben gekregen. Het woonhuis stond door middel van een wenteltrap naar boven, die midden

1 De Haas, G. *De geschiedenis van de markante watertoren "De Koerheuvel" te Rhenen*. Oud Rhenen 9 no 1, januari 1990

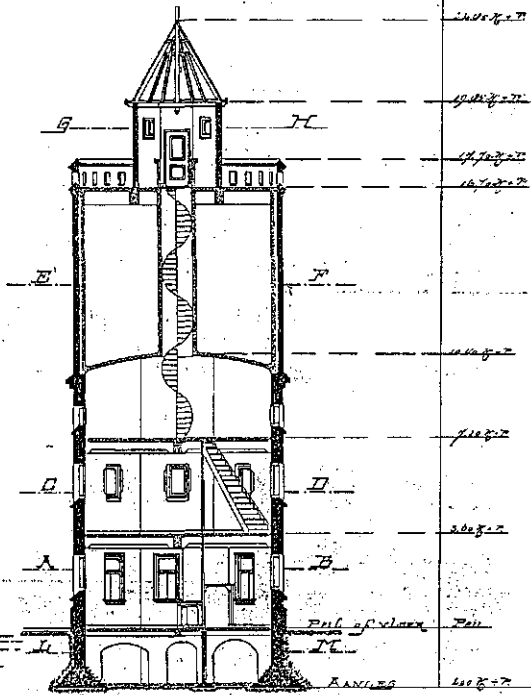
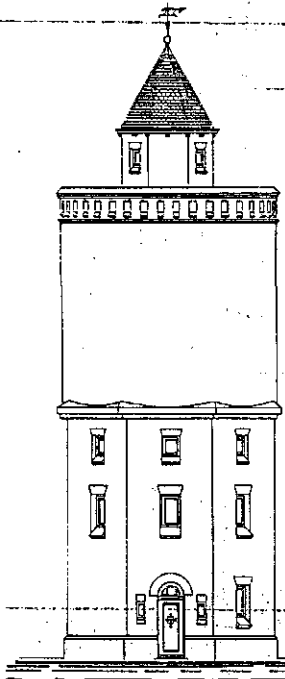
2 De Jong, A.J. *Unieke watertoren "De Koerheuvel" te Rhenen met sloop bedreigd*. Industriële Archeologie, 34 (1990), pag. 2-11

WATERTOREN TE RHENEN

—SCHAAL 1:1

VOORGEVEL

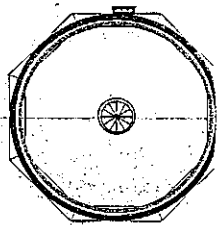
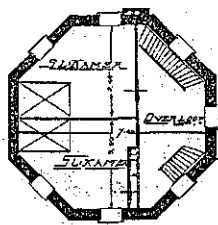
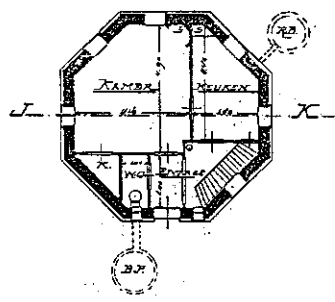
DOORSNED. J-K

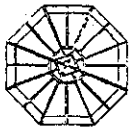
DOORSNED. A-B

DOORSNED. D-E

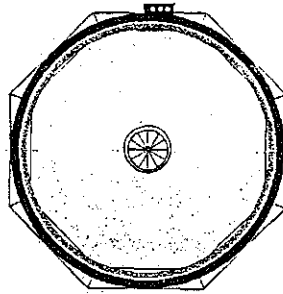
DOORSNED. E-F

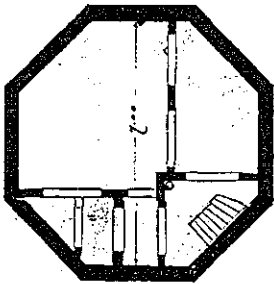
KAEGROND

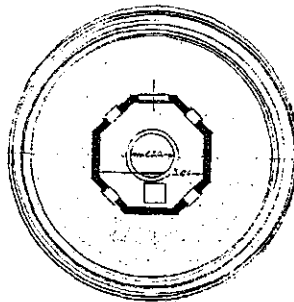
DOORSNEDE
E - F

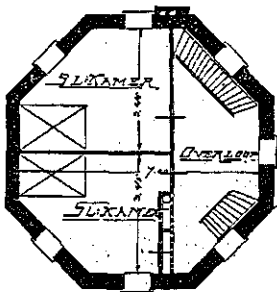
DOORSNEDE
L - M

DOORSNEDE
G - H

DOORSNEDE
I - J

Blomberg

door het reservoir liep, in verbinding met het traptorentje dat bovenop de watertoren uit zou steken. Dit traptorentje zou worden gedekt met leistenen. De top ervan lag op 23 meter boven het vloerpeil. Een kelder van 2 meter hoogte zou onder de woning worden aangelegd.

Op de bouwvergunning wordt niet exact aangegeven op welk perceel de bouw van deze toren zou moeten plaatsvinden. De bouw aanvraag vermeldde slechts "... op een perceel Kadastraal bekend Sectie ... No ... aan den Straatweg naar Achterberg". Kennelijk wist toen iedereen ervan en werd de locatie een vanzelfsprekende zaak gevonden zodat een nauwkeuriger vermelding niet nodig leek. Het lijkt mij zeer waarschijnlijk dat toen reeds gedacht werd aan dezelfde plaats, ten westen van de Achterbergsestraatweg, waar in 1922 de kanteelvormige watertoren werd gebouwd. Burgemeester en wethouders zouden vergunning verlenen zodra bericht binnen zou zijn gekomen van de Gezondheidscommissie. Dit was een in Zeist gevestigde commissie waarin voor Rhenen de huisarts dr Waller zitting had. Deze commissie antwoordde dat zij een en ander voor kennisgeving hadden aangenomen. Hiermee eindigt de korte geschiedenis van dit nimmer uitgevoerde ontwerp.

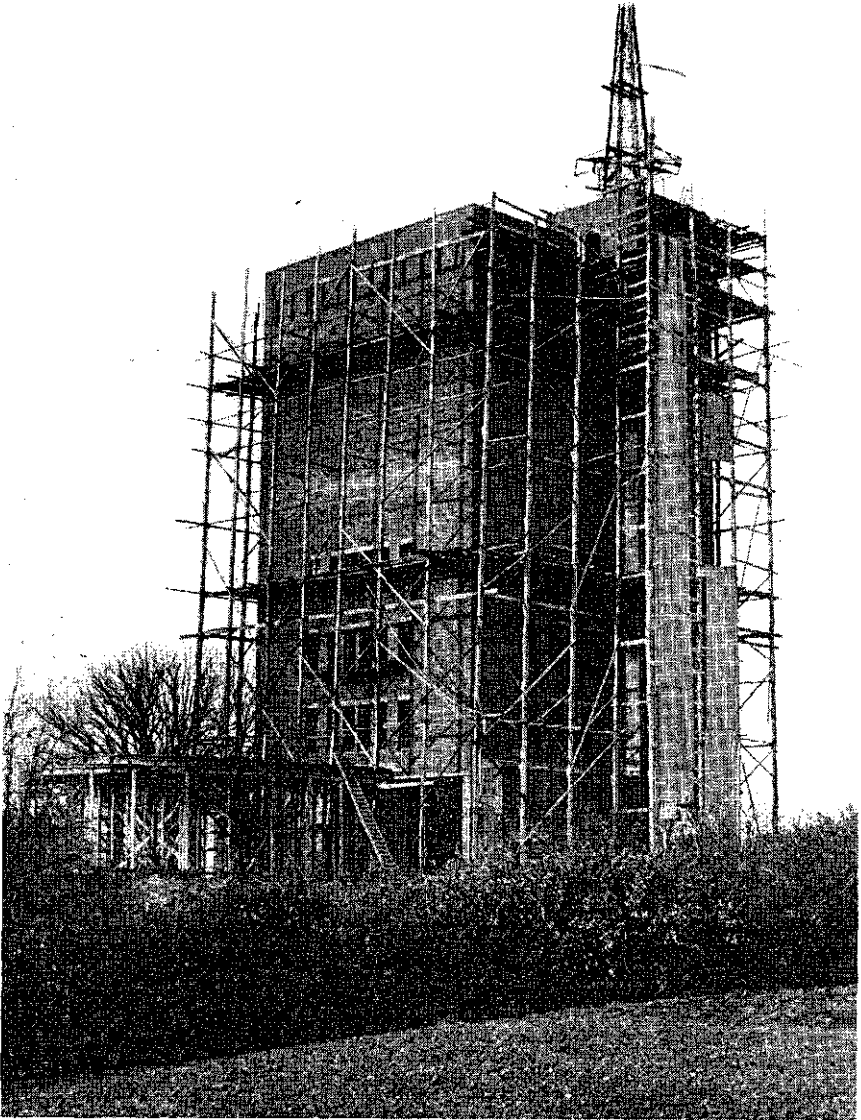
Het is mij niet bekend waarom de bouw van deze toren niet is gerealiseerd, ook de kleindochter van Willem de Haas, mevrouw Geerteke de Haas kon mij hierbij niet verder helpen.

Zoals bekend is er uiteindelijk wel een watertoren gekomen, zij het in een andere vorm, en pas enkele jaren later. Omstreeks 1922 is er namelijk een naar schatting 7,5 meter hoge watertoren met kantelen gebouwd, bijna op het hoogste deel van de Achterbergsestraatweg, bij de Algemene Begraafplaats, op een groot stuk, toen nog onbebouwd bouwland. Pas in 1956 werd de Eikenlaan aangelegd en de toren moet gestaan hebben op de plaats van de huidige achtertuinen van de percelen no 85 en 87. Een foto van deze toren is opgenomen in de beide bovengenoemde publicaties en twee andere fotos in *Achter Berg en Rijn*³. Bijgaand nog een fraaie foto van de bouw van deze watertoren.

Ruim tien jaar later bleek er behoefte aan een nieuwe watertoren te bestaan en zo kwam in de jaren 1935-1937 de thans nog overeind

3 Deys, H.P. *Achter Berg en Rijn*. Wageningen, 1981, afb. 546 en 584.

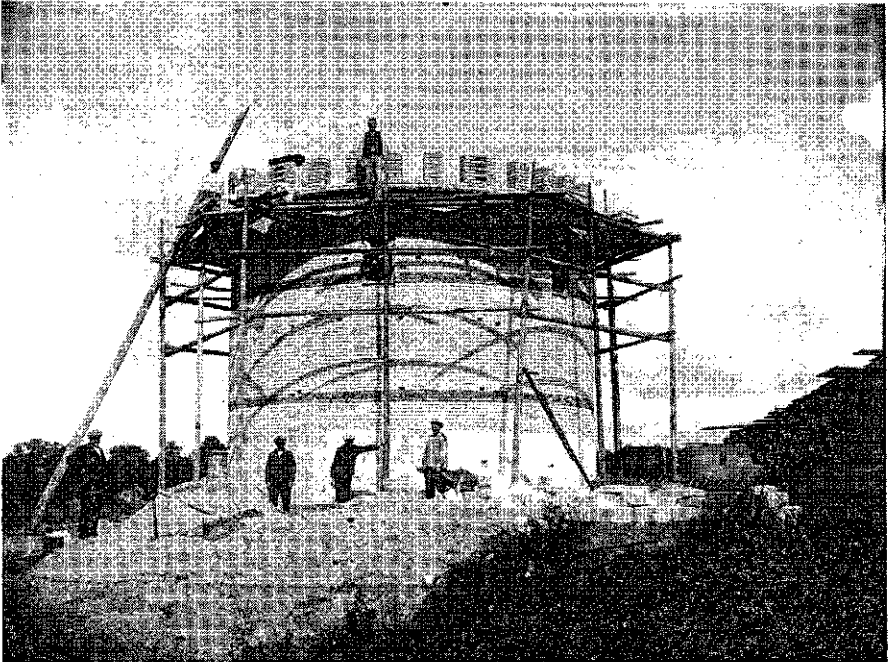
Op laatstgenoemde foto is de afbraak van de toren te zien, een kabel trekt net een van de druktanks omver.

De bouw van de watertoren 'De Koerheuvel', 1936

staande "Koerheuvel" tot stand.

Hoewel de huidige (ex-)watertoren "De Koerheuvel" een kenmerkend beeld aan het Rhenense landschap geeft, zou naar mijn mening ook de hierbovenbeschreven watertoren geen gek figuur hebben geslagen.

De bouw van de watertoren aan de Achterbersestraatweg, 1922

SPECTACULAIRE ARCHEOLOGISCHE VONDST OP DE KOERHEUVEL

Lot Delfin-van Mourik Broekman en A.J. de Jong

Altijd heeft het vermoeden bestaan dat de top van de Koerheuvel bij Rhenen, circa 55 meter boven NAP gelegen en met een fraai uitzicht over de Rijn en Betuwe, in het verleden bij uitstek een plaats moet zijn geweest om belangrijke personen te begraven.

In de direkte nabijheid van de top van de heuvel was reeds in 1990 een urnenveld gevonden uit de Vroege IJzertijd (800 - 600 voor Christus) en de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) had toen al een beperkte systematische opgraving gedaan.

Op de top van de Koerheuvel werd in 1935 begonnen met de bouw van een watertoren annex hotel/restaurant met dezelfde naam (zie elders in dit nummer) en de grond moet terplaatse behoorlijk zijn verstoord bij het graven van de bouwput. De vraag was of men bij het uitgraven van de put misschien ook vondsten van archeologische waarde was tegengekomen. Dit lijkt inderdaad het geval te zijn geweest. Zo heeft de opdrachtgever van de bouw van de watertoren, Willem de Haas, in 1935 een foto gemaakt van een urn, zoals deze (in situ dus) in de bouwput werd aangetroffen. Bij de urn had de Haas, zorgvuldig als hij was, een meetlat en een (ontwerp)tekening van deze toren gelegd.^{1,2,3}

Inmiddels is het karakteristieke gebouw niet meer in functie en zal het worden opgenomen in een appartementen complex, dat gebouwd gaat worden op de top van de Koerheuvel.

Toen ter voorbereiding van deze nieuwbouw op 28 oktober 1993 een oude kastanjeboom werd verplaatst, werd er door omstanders (T. van Middelkoop, onderwijzer van de er vlakbij liggende Eben Haëzerschool en scholier Matthijs Prozman), naar later bleek, een spectaculaire archeologische vondst gedaan.

Uit het gat dat ontstond door de overplanting van de boom kwamen een fragment van een bronzen bijl, bronzen ringetjes/plaatjes en fragmenten van een zogenaamde situla, een bronzen emmer, tevoorschijn.

De immer alerte Rhenense amateurarcheoloog J.Th.M. Mom, na zelf ook enkele bronzen brokstukken van de emmer gevonden te hebben, schakelde onmiddellijk de ROB in; onder leiding van provinciaal-archeologe van Utrecht, S. van Dockum, en met financiële steun van de gemeente Rhenen, werd in november 1993 een nader onderzoek ingesteld.

De situla, hoogte circa 60 cm, wordt gedateerd op einde bronstijd, begin ijzertijd. Dergelijke emmers waren in deze streken zeldame en kostbare stukken, vervaardigd in het Alpengebied en vermoedelijk via het Rijndal naar het noorden gekomen. In het land van herkomst dienden ze veelal als wijnvat.

De tot nu toe in ons land gevonden bronzen emmers uit de Vroege IJzertijd, hebben echter alle dienst gedaan als grafurn.

Soortgelijke emmers zijn tot nu toe in Nederland slechts gevonden in het Limburgse Baarlo, Oss, Wijchen en Ede. Het is dus een vrij unieke vondst van nationaal en internationaal belang.^{4,5}

De grafurn (emmer) heeft naar alle waarschijnlijkheid toebehoord aan een belangrijk persoon, een soort stamhoofd, die meestal met bijgave van bijzondere voorwerpen en statussymbolen, zoals wapens en onderdelen van paardetuig of misschien deze emmer, werd begraven in of bij een plaatselijk urnenveld. De stamhoofden kregen meestal een aparte extra grote grafheuvel.

Er is hier sprake van een rijk graf, dat allereerst zeldzaam is, maar dat meestal niet meer dan eenmaal in een dergelijk urnenveld voorkwam.

Het vermoeden dat de Koerheuvel in vroeger tijd een belangrijke plek moet zijn geweest, is met deze vondst dus bewaarheid.

Verwijzingen

1. Gelders Dagblad, onder andere d.d. 19 en 20 november 1993.
2. Rijnpost d.d. 24 november 1993.
3. Geerteke de Haas, De geschiedenis van de markante watertoren "De Koerheuvel" te Rhenen, Oud Rhenen 1990, No.1, p. 4. e.v..
4. J.H.F. Bloemers, L.P. Louwe Kooijmans en H. Sarfatij, Verleden Land - Archeologische opgravingen in Nederland (Meulenhoff Amsterdam 1981), p. 65.
5. E. van Ginkel, Volkskrant d.d. 31 december 1993.

INT SCHIP REENEN

Een speurtocht door de archieven van onze oudste multi-national, op zoek naar het verhaal van het zeilschip dat de naam van onze stad droeg.

Willem H. Strous

In 1992 kwam de inventaris gereed van de archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie¹ (verder te noemen VOC). Het is een kloek boekwerk dat voor fl. 195,- in de boekhandel kan worden aangeschaft. Gelukkig kan het door lieden met de smalle beurs ook in bibliotheken en archieven kosteloos geraadpleegd worden. Bladerend door de index op zoek naar bekende namen van personen en plaatsen valt al snel de aandacht op Rhenen, dat de naam van een VOC-schip tegen het einde van onze Gouden Eeuw blijkt te zijn.

Nieuwsgierig geworden naar de lotgevallen van dit zeilschip met de naam van onze stad zoek ik verder en kom ik erachter dat aan het eind van de vorige/begin deze eeuw de Dagh-Registers over de periode 1624-1682, zowel uit de VOC-archieven in Den Haag als in Jakarta, zijn gepubliceerd² (verder te noemen van der Chijs). Deze Dagh-registers zijn een soort dagboeken die door de verschillende VOC-kantoren moesten worden bijgehouden. Veelvuldig wordt verwezen naar corresponderende briefboeken via welke de verslagen en brieven aan en van Heren XVII en de diverse over de Oost verspreide handelskantoren kunnen worden opgespoord; met enig geluk, dat wel, want niet alles heeft helaas de eeuwen overleefd. De brieven en verslagen zijn nog in het oudschrift van het einde van de zeventiende eeuw gesteld, dus vrij moeilijk en ten koste van veel tijd, te ontcijferen. Maar de (gedrukte) Dagh-Registers van van der Chijs zijn te lezen en wijzen de weg.

Daarnaast kan op de studiezaal van het Algemeen Rijksarchief in Den Haag (verder te noemen ARA), waar de archieven van de VOC worden

¹ M.A.P. Meilink-Roelofs, R. Raben en H. Spijkermans (ed.), *De archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie (1602-1795)*, Den Haag, 1992

² J.A. van der Chijs, et.al. *Dagh-Registers gehouden int Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlands-India*. (31 volumes; Batavia en 's Gravenhage, 1888-1931)

bewaard, naast de nieuw uitgebrachte inventaris een ander hulpmiddel worden aangeboord: *Overgekomen brieven en papieren uit Indië*. Het zijn inhoudslijsten in typoscript aanwezig, met vermelding van de aan te vragen inventarisnummers als U het origineel wilt bestuderen.

Als vierde bron voor dit artikel is geput uit de brieven van de gouverneurs-generaal aan de bewindhebbers in de Republiek die ook al in druk zijn uitgegeven, gedeeltelijk in transcriptie van de originele tekst, gedeeltelijk als samenvatting van de inhoud.³

De lotgevallen van ons schip kunt U in deze vier bronnen terugvinden; voor de mijns inziens belangrijke feiten heb ik de vindplaatsen aangegeven.

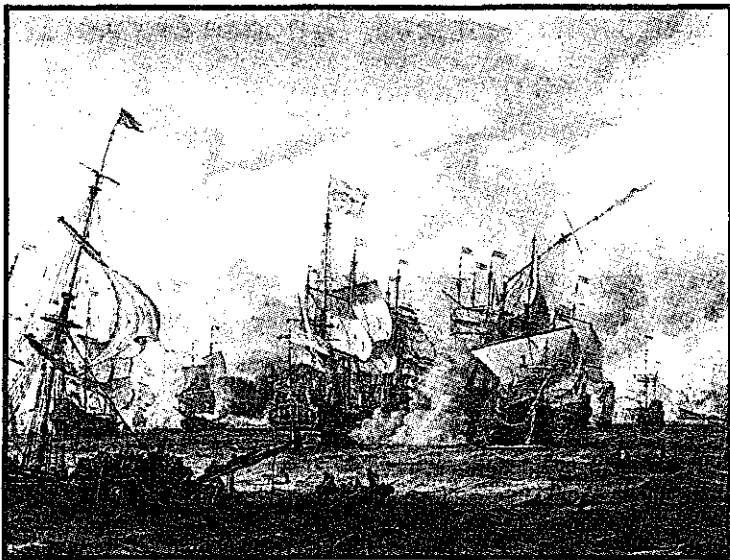
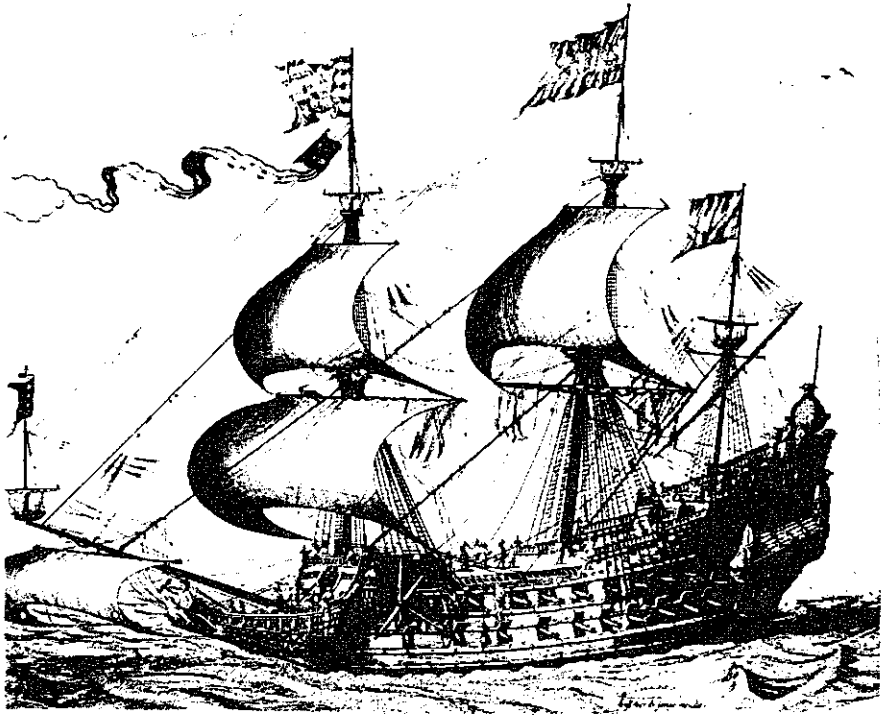
Het bouwjaar

Het verhaal van de *Rhenen* begint in 1672, het jaar waarin onze Republiek reddeloos, de regering radeloos en het volk redeloos was; waarin er een eind kwam aan het Stadhouderloze tijdperk door de benoeming van Willem III in juli 1672; en waarin de gebroeders de Witt op 20 augustus werden gelyncht.

Het was het jaar waarin een einde kwam aan de politiek van Johan de Witt die geloofde in een regering, een oligarchie, van kooplieden omdat naar zijn overtuiging de handel het land zijn welvaart had geschonken, én zijn vooraanstaande positie in Europa. Maar juist de Witt's bevorderen en verdedigen van de handelsbelangen had Engeland ertoe gebracht samenwerking te zoeken met Lodewijk XIV van Frankrijk die vanwege het geloof reden had voor oorlog met de Verenigde Nederlanden. Samen zouden zij de Republiek een lesje leren. Voor de zekerheid namen zij ook de bisschoppen van Keulen en Munster op in hun verbond.

Maar de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) leed niet aan of onder het algemene defaitisme; zij dreef handel zoals ze dat al zo'n zeventig jaar deed en de kamer Amsterdam gaf begin 1672, ondanks de oorlogsdreiging, opdracht tot de bouw van een fregat, elders genoemd oorlogsjacht, met de naam *Rheenen*.

³ Rijks Geschiedkundige Publicatiën (verder RGP 125), *Generale Missiven van Gouverneurs-Generaal en Raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie, deel III: 1655-1674*, door W. Ph. Coolhaas, Den Haag 1968

Abraham Storck: 'De Slag bij Kijkduin op 21 augustus 1673'.

De Fransen rukten op naar de Hollandse Waterlinie; Utrecht, stad en Gewest, gaf zich op 25 juni 1672 over *eer daer één franschman was*⁴; de Engelse vloot maakte zich, na een eerste treffen op de Noordzee op de 7e juni 1672, op voor een landing op de Nederlandse kust; Rhenen had zich inmiddels overgegeven aan het Franse leger onder markgraaf de Rochefort; en de *Rhenen*⁵ werd op de werf afgebouwd en uitgerust, en vervolgens naar Texel gezonden om de juiste zeilwind af te wachten; samen met twee andere schepen, het *Wapen van Alkmaer* en de *Zoetendael* verlaat ze op 21 oktober 1672 de rede van Texel⁶. Maar voordat ze vertrekt is er in Rhenen het één en ander gebeurd. De protestanten worden uit de Cunerakerk verdreven en hen wordt een plaats voor hun erediensten aangewezen in de Gasthuiskapel; het handjevol Rhenense rooms-katholieken krijgt de voor hen veel te grote Cunerakerk weer terug die bijna een eeuw daarvoor, in 1581, door de toenmalige pastoor onder dwang was verlaten.

Uit de bewaarde gegevens weten we dat de *Rhenen* een fregat was; gebouwd in 1672 in opdracht van de kamer Amsterdam; dat de lengte 130 voet was en de tonnage onbekend; dat het aantal koppen (bemanningsleden/opvarenden) 200 bedroeg⁷. De naam van de schipper en het lot van het schip zijn in deze opgave niet ingevuld. Ook in een ander stuk⁸ waar vermeld is *Rhener A*(msterdam) staat niets over de lotgevallen van ons schip terwijl er bij vele, niet alle, andere schepen alle mogelijke oorzaken van tot de verbeelding sprekende teloorgang zijn genoemd, zoals:

-van de Spanjaarden genomen

⁴ W.A. Braasem, *Sulcken hecht werck het is ...- Het Huis te Amerongen*, Den Haag, 1981, pag. 18

⁵ Van nu af wordt de hedendaagse spelling van onze stad aangehouden; de naam van het schip wijzigde per inventarisnummer: Rhenen - Rheenen - Reenen, soms met hoofdletter geschreven, dan weer met kleine letter

⁶ ARA, VOC, inv.nr. 4932
Uitgelopen schepen (2 delen) Uitloopboekje 1603-1701(voorjaar)

⁷ ARA, VOC, Aanwinsten 1891-19e, inv.nr. 551
Lijsten van voor de VOC uitgevaren schepen 1603-1778

⁸ ARA, VOC, inv.nr. 4934,
Register der scheepen van de Oost Ind.e Compagnie

- op Caap Mauritius verongelukt
- is door gebrek van Zeilagie teruggekeert, weder vertrokken en van de Duynkerkers genomen
- omtrent Ceylon gezonken, eenig volk gered
- door de Engelsen genomen
- afgelegd
- door 't Kruijd voor Batavia gesprongen
- op de uijtzeijts van de Caap na Batavia vermist

Opvarenden

Van de *Rhemen* is het Grootboek en Journaal 1672-1673 bewaard gebleven⁹. Hierin kunnen we lezen dat Andries Pieterzn d'Pelicaan van Amsterdam de schipper was; Jan Andrieszn van Amsterdam was opperstuurman en zo kunnen van alle 196 opvarenden de namen, de plaatsen waar ze vandaan kwamen, hun functie en hun gage worden opgespoord. Eventuele passagiers, zoals vrouwen en kinderen, worden niet vermeld maar waarschijnlijk waren die er ook niet want het was een oorlogsschip. Er waren 130 zeelieden en 66 soldaten aan boord. Onder hen was bijvoorbeeld Jan Thomassen, de tamboer. Velen kwamen uit Amsterdam, maar het was vooral een internationaal gezelschap. Van de zeelieden was de herkomst o.a. Brugge, Bergen in Noorwegen, Hamburg, Oostduinkerken, Harlingen, Venlo, Utrecht, Amersfoort, Hollesloot (Holysloot?), Bremen en Toulon, maar niemand uit Rhemen; en van de soldaten kwam het overgrote deel uit de Duitse landen, uit Keulen, Aken, Maagdenburg, Koningsbergen maar ook uit Bazel, Kopenhagen, Christiania.

De schipper Jan Andrieszn tekende bij vertrek voor f. 500.- in realen van achten als kasgeld en was verder verantwoordelijk voor ca f. 1.250.- aan kleding zoals "mans- en jongensbolckvangers, wollepacken, wolle kousen, hembden, schoenen en bultsacken".

De opvarenden tekenden voor een voorschot dat verschuldigd was aan particulieren zoals: Jan Andrieszn f. 300.- schuldig aan Grietje Pieterszn, en Jan Thomassen f. 100.- aan Anna Hendriks en f. 50.- aan Trijntje Jansen. Bovendien tekende men voor door de VOC verstrekte kleding, een kist met persoonlijke handelswaar en de "bultsack" á f. 1.10.0.

⁹ ARA, VOG, inv.nr 5287
Int Schip Reenen, Grootboek en Journaal 1672-1673

Het eerste gedeelte van de reis

Op 13 november 1672 sterft de eerste opvarende, Cornelis Pietersen van Antwerpen, "bosschieteer", en de boekhouder aan boord van de *Rhenen* maakt de rekening op:

hij verdiende f. 12.- per maand; sinds de dag van uitvaren waren tot de dag van overlijden 22 dagen verlopen; hem zou toekomen f. 8.16.-.

Vervolgens worden, we zullen aannemen pas nadat hij overboord was gezet, in het openbaar bij opbod aan de meestbiedende van zijn maten, zijn kleren (broeck en rockjen, hembtrock, kussens, muts, schoenen en "rommelingh") verkocht: opbrengst f. 13.17.-. Maar omdat hij nog een voorschot verschuldigd was, komt de VOC f. 59.1.8 aan hem tekort.

De derde die overlijdt is de adsistent, elders ook genoemd boekhouder, Hessel Vlasblom van Dokkum en zijn nalatenschap brengt f. 378.10.- op, maar daar behoorde dan ook een groot aantal boeken toe, waaronder Ovidius, Vondels Poëzie en de Spiegel van de oude en de nieuwe tijd, een bijbel, en vele atlassen en kaarten; een belezen man, zouden wij nu zeggen.

Als de timmerman Jan Jansen van Amsterdam sterft, wisselt naast zijn kleding ook zijn gereedschap van eigenaar en het is interessant om te zien wat zo iemand allemaal in zijn kist had.

Vóór oudjaar 1672 zijn er al 14 man overleden en tussen nieuwjaar 1673 en de aankomst aan Kaap de Goede Hoop op 27/28 maart 1673 nog eens 24, onder wie de fiscaal Sebastiaan Pittarin van Amboina, een belangrijke VOC-dienaar.

Na Kaap de Goede Hoop en voor aankomst bij Ceylon sterven er nog eens twee man.

Het tweede gedeelte van de reis

Gedurende de bijna drie weken dat de *Rhenen* aan de Kaap ligt, wordt de schipper het één en ander in rekening gebracht: de schapen kostten fl. 8.- per stuk, de beesten (runderen?) fl. 12.-, en ook voor het brandhout moet fl. 6.- per vadem worden betaald. De groenten en vruchten worden gratis afgeleverd: "ongeslooten(?) en geslooten(?) cool, porseleyn, geelen/witte/croote wortelen, water limoenen en myloenen". Vóór de reis naar Ceylon aanvangt, worden er ook nog "warmoos, slae, radijs en raepen" aan boord gebracht. Voor al het geleverde vlees moet de schipper fl. 383.- betalen.

Einde van de heenreis en afrekening met opvarenden

Op 21 juni 1673, precies acht maanden na vertrek vanaf de rede van Texel, komt de *Rhenen* bij Ceylon aan en worden de boeken afgesloten, niet alleen de rekening van de schipper voor wat betreft het kasgeld en het restant aan klerenvoorraad van het schip, maar ook de persoonlijke rekening van Andries Pieterszn d'Pelicaen, evenals die van alle opvarenden, waarna de saldi zullen zijn overgenomen in een nieuw Grootboek en Journaal, dat helaas verloren is gegaan. Er worden voor in totaal 161 man rekeningen afgesloten. De totale gage over deze acht maanden bedroeg fl. 15267.1.4.

De koopmanschappen worden overgedragen aan de opperkoopman Robbertus Padtbrugge op Tutucoryn ad fl. 1190.16.8, waaronder het restant van de realen van achten en de niet aan de bemanning verstrekte kleding. En daarmee eindigt het Grootboek en Journaal van de *Rhenen*, maar dan zijn we pas op de helft van het verhaal. Het tweede levensjaar van ons schip moeten we uit andere bronnen reconstrueren.

In het bewaarde Grootboek en Journaal 1672-1673, maar voorin, staan persoonlijke overzichten/rekeningen courant van de bemanningsleden met aantekeningen uit latere jaren en die van Andries Pieterszn d'Pelicaen, schipper, luidt als volgt.

aan de creditzijde:

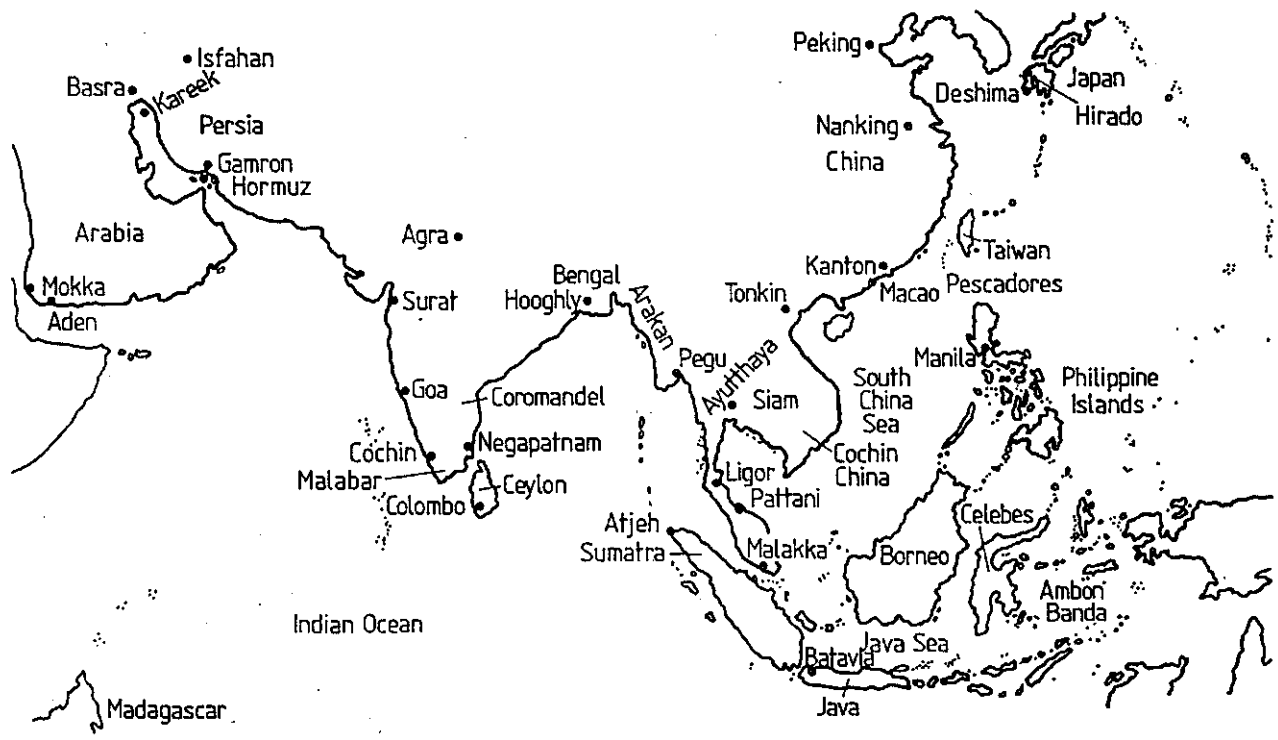
1673 21 Juny	432.-.-	resteert van 8 mnd op Reenen	432.-.-
16 Sept.	204.-.-	of 2 mnd 25 dagen op Reenen dat op den eersten van die maent van de vyant syn rechterbeen aan sticken is geschoten en op den 16n overleden is, volgens d'reecq: daer van synde die geliasseert is als in margine	204.-.-

			636.-.-

heeft een vrou genaempt ... de Vile op Colombo nagelaeten

welk saldo, volgens aantekeningen op de debetzijde van de rekening, op 24 januari 1679 wordt verrekend met de gemachtigden van de weduwe in Amsterdam.

Ook is in deze gage-boekhouding van de VOC de rekening van de tamboer Jan Thomassen erop nagekeken. Volgens een aantekening is

die rekening-courant in 1686 afgesloten; hij blijkt al die tijd in Colombo te zijn geweest.

Verblijf in Voor-Indië

Nadat de drie schepen, die gezamenlijk de reis van Texel naar Kaap de Goede Hoop hadden volbracht, een dag of vijftien aan de Kaap zijn blijven liggen in welke tijd opvarenden van boord zijn gegaan; nieuwe opvarenden opgenomen zijn; victualiën ingeladen zijn, vertrekken *Het Wapen van Alkmaer* en de *Zoetendael* op 21 april 1673 richting Batavia, samen met de fluit de *Hasenberg* en de schepen *Den Briel* en *Goylandt*, en uit een brief van 14 april 1673 van gouverneur Gotke van Kaap de Goede Hoop, met deze vloot op 27 juni 1673 in Batavia ontvangen, vernemen wij dat de *Rhenen* zijn reis naar Ceylon op 13 april 1673 had voortgezet.

In de publicatie waarin dit te lezen is, wordt ook melding gemaakt van het uiteindelijke lot van het schip: schipbreuk voor St Thomé in 1674¹⁰. Daar wordt als scheepstype genoemd: pinas, maar met een vraagteken; zekerheid daaromtrent heeft men dus niet kunnen verkrijgen, in tegenstelling tot *Het Wapen van Alkmaer*, gebouwd in 1671, dat een pinas is en de *Zoetendaal*, gebouwd in 1669, een fluit.

Hoewel er dus een melding is van een schipbreuk, is er voor de zekerheid nog de Homeward-bound Voyages van de RGP (167) op nageslagen maar daarin wordt inderdaad geen enkele maal meer een *Rhenen* genoemd, terwijl *Het Wapen van Alkmaer* en de *Zoetendaal* nog een paar maal op en neer varen tussen de Republiek en Indië.

Deze twee schepen worden ingeschreven in Batavia op 24 juni 1673, terwijl op het inventarisstuk waarin dat is aangetekend links onder in een hoekje is gekrabbeld:

wanneer of Ceylon gecomen

<i>de Loerij</i>	Januari 1673
<i>den Egel</i>	Januari 1673
<i>rheenen</i>	Augustij 1673

¹⁰ Rijks Geschiedkundige Publicatiën (verder RGP 166), *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th & 18th centuries; 1595-1794 Vol. II; Outward-bound Voyages from the Netherlands to Asia and the Cape*, 1979, door J.R. de Bruijn e.a.

van der Goes
d'Europa

September 1673
September 1673¹¹

De Loerij en den Egel worden later nog een paar maal vermeld, varend van Voor-Indië naar Indië en van het ene eiland in de archipel naar de andere; ook de *van der Goes* en *d' Europa* komen nog een paar keer voor; de *Rhenen* echter heeft zich nooit op de rede van Batavia of elders in Oost Indië vertoond.

Het Wapen van Alkmaer en de andere schepen brengen in Batavia o.a. het bericht dat:

"...in 't vaderlandt gingen de saecken met het herstellen van den Prins in "zyn voorvaders digniteyten nu vry wat beter als eenigen tyt te voren. Ook namen ze een prentje mee van wat genoemd werd het burgerrecht(!) in 's Gravenhage aan de heren Joan en Cornelis de Wit begaan.

En terwijl ons schip in de Oost blijft en daar de belangen van de Compagnie verdedigt en uiteindelijk zijn einde vindt, bouwt, om onze gedachten weer even te bepalen bij de gebeurtenissen dicht bij huis, Margaret Turnor, de echtgenote van Godard Adriaan van Reede (1621-1691) die in het buitenland als reizend ambassadeur de Nederlanden en zijn Stadhouder vertegenwoordigt, het Huis te Amerongen weer op. Dit kasteel was door de Fransen op 21 februari 1673 afgebrand, omdat: "de Heer van Amerongen tegen de interesse van den Koninck van Vranckrijk ageerde".¹² En in Rhenen vindt in 1674 de aanbesteding van het veerhuis plaats: "... bij de wederopbouw waarvan verschillende versies van bestekken bewaard zijn gebleven. Een niet onbelangrijk detail is voorts de vermelding van de veervrouw, Gartje of Geertje Gosens, weduwe van Dirck Geurts. Wij nemen aan dat de veerman Dirck Geurts omstreeks 1672, wellicht als gevolg van de gewelddaden, gepleegd door de Fransen, overleden is."¹³ Ook op andere wijze hielden de Fransen huis in onze stad: door de terugtrekkende troepen werden in 1673 de Westpoort

¹¹ ARA, VOC, inv.nr. 4829
Lijst van uit de Republiek in Batavia aangekomen schepen 1673

¹² W.A. Braasem, *Sulcken hecht werck ...*, pag. 20

¹³ H. P. Deys, *Het oude veerhuis van Rhenen*,
in: *Oud Rhenen*, 4e jrg, nr 1, maart 1985

en de Bergpoort opgeblazen. Hoeveel ruiten zullen daarbij zijn gesprongen?

St. Thomé op de kust van Coromandel

In dezelfde maanden dat de Fransen in de Republiek al weer op de terugtocht zijn en de Engelse en Franse vloeten klopprijgen van Michiel de Ruijter en Maarten Tromp, o.a. op 7 en 14 juni 1673, en een paar maanden later, in augustus 1673 onder grote publieke belangstelling vanaf het strand, de zeeslag bij Kijkduin plaatsvindt, neemt onze *Rhenen* volop deel aan de vijandelikheden ver van huis. In het al eerder genoemde deel 125 van de RGP vindt U op pagina 910 onze *Rhenen* als oorlogsjacht weer terug als het samen met een ander schip op 1 mei 1674 voor St Thomé vergaat. Het is niet één van de eilanden in de Caraïbische zee of voor de kust van Afrika bij, nu, Congo Brazzaville. Het is de stad St Thomé op de kust van Coromandel, niet ver ten zuiden van Madras in Voor-Indië tegenover Ceylon, waar de Compagnie al overhoop ligt met de Fransen en Engelsen voordat in Indië de Europese oorlog goed en wel bekend is geworden, vanwege bedreigde VOC (= handels-)belangen. De stad St Thomé, die U nu vruchteloos op de kaart zult zoeken maar in die dagen door de Franse admiraal (De)Lahaye is bezet en wordt verdedigd, wordt al vanaf juni 1673 door d'heer superintendent en admiraal Rycklof van Goens de oude¹⁴ als bevelhebber op de vloot, en gouverneur (van Coromandel) Anthony Pavillioen belegerd¹⁵.

De Fransen hebben op 23 juli 1672 de stad St Thomé op de Moren veroverd waarna de VOC wel in actie moest komen omdat zij een overeenkomst met de verjaagde sultan en koning van Golconda had gesloten voor wederzijdse hulp en bijstand. Van Goens sr. kon echter pas echt ingrijpen toen hij eenmaal op de hoogte was van de oorlog in Europa. Vaderlandse en handelsbelangen speelden hier door elkaar. Dit Indische

¹⁴ In Colombo op Ceylon resideert zijn zoon Rycklof van Goens als gouverneur, en deze wordt van de vader onderscheiden door de toevoeging "de jonge" achter zijn naam

¹⁵ ARA, VOC inv.nr. 1295 *Overgekomen brieven en papieren uit Indië. Diverse vermeldingen van St Thomé onder de paragraaf Coromandel, o.a. 111, 117, 121.*

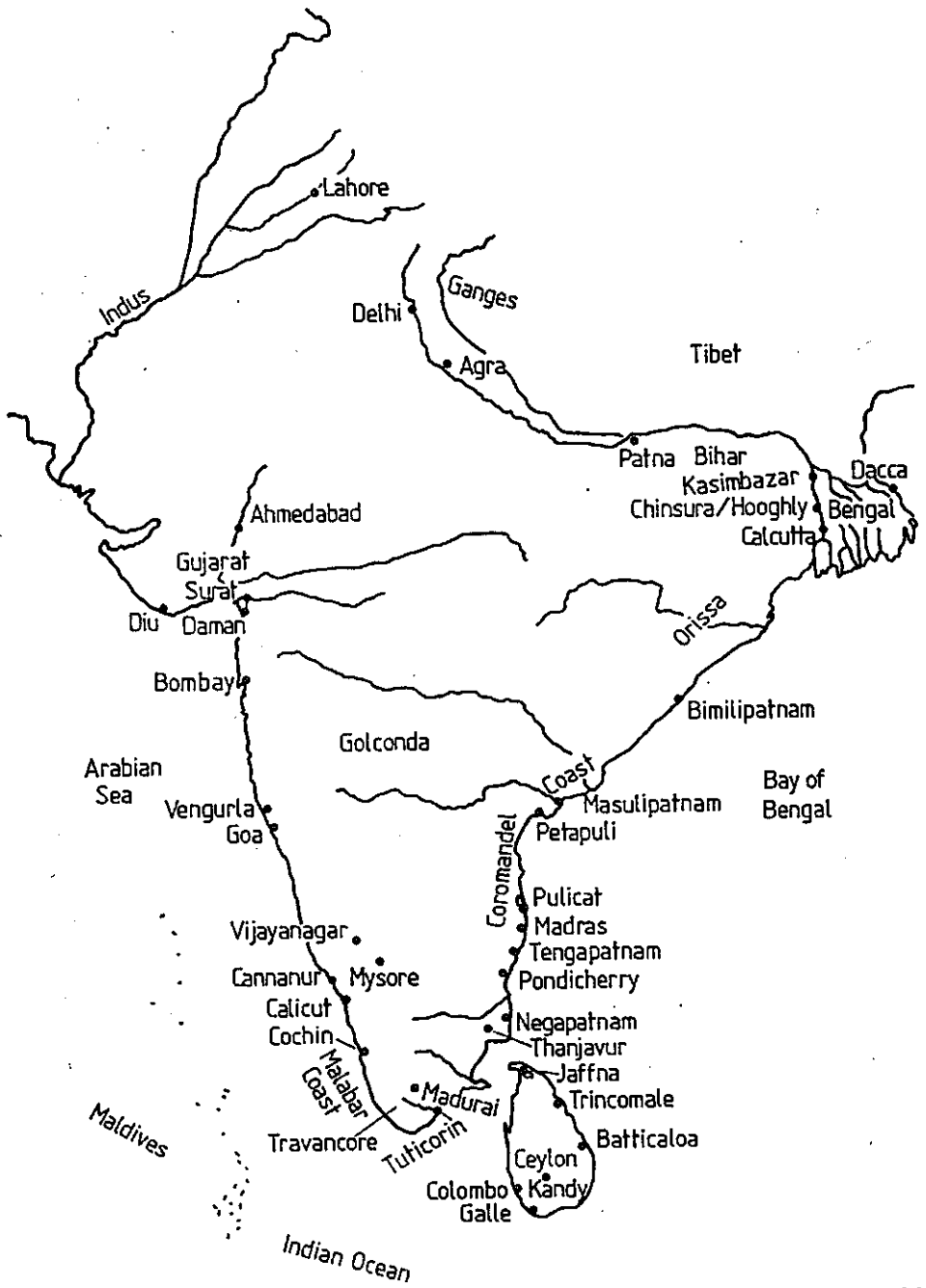
onderdeel van de oorlog eindigde op 6 september 1674 als de Franse admiraal Jacob (De)LaHaye en de VOC-gouverneur van Coromandel Anthony Paviljoen een accoord sluiten betreffende de overgave van de stad; met de Engelsen waren we sinds begin 1674 al weer on speaking terms, hoewel, wel met de nodige (handels-)reserves. Een aardig detail in de bepalingen van het accoord met de Fransen is dat de VOC vervolgens twee schepen, *'t Huijs te Velsen* en de *Rammekens* uitrust en aan (De)-LaHaye ter beschikking stelt om er op 21 september 1674 met het restant van zijn garnizoen mee naar Frankrijk te varen, tegen afgifte van een schuldbekentenis voor de twee schepen zodat zij na aankomst in Frankrijk weer mogen vertrekken naar de Republiek.¹⁶ In diezelfde maand (september 1674) arriveert in Batavia het fluitje *de Helena* met het bericht van Kaap de Goede Hoop dat er met Engeland vrede is¹⁷. Dit bericht werd ook in Coromandel door van Goens sr ontvangen en wel op 4 september waarna twee dagen later, op 6 september, de Fransman het accoord sluit. Op 6 oktober daaraanvolgend wordt St Thomé weer aan de koning van Golconda overgedragen en verlaten de Nederlanders de stad om zich terug te trekken in hun handelspost. Maar gerust waren de VOC-bevelhebbers niet want reeds op 11 mei 1675 is er een brief van de heer Paviljoen dat de koning van Golconda er in had toegestemd om de stad "te doen demolieren ende slegten en daartoe bereyts een goede partij "sijner volk derwaarts gecommandeert", aan welk karwei op 7 oktober van dat jaar al was begonnen in het bijzijn van de koopman Herbert de Jager.

"Rencontres" met Engelsen en Fransen

Maar dan is onze *Rhenen* al lang vergaan en vergeten. Want in 1673/1674 heeft er voor de kust van St. Thomé een jaarlang een VOC-vloot gekruist, en werd de stad aan de landzijde belegerd door een VOC-troepenmacht. Tijdens de nieuwjaarsbijeenkomst op 1 januari 1673 in Batavia, "des morgens voor de predicatie quamen de respective collegien hier

¹⁶ ARA, VOC inv.nr. 1297, *Overgekomen brieven en papieren uit Indië. Register van brieven en papieren gecomen van Batavia in den jaere 1675*, fo 71 a 174, en fo 246.

¹⁷ ARA, VOC inv.nr. 1302, *Overgekomen brieven en papieren uit Indië. Dagh-Register etc. 1675*, fo. 23

"ter stede, mitsgaders vele andere gequalificeerde dienaren, by de heeren "de gouverneur generael ende de Raden van India en wenschten haer "Ed.le volgens oudt gebruyk veel geluck en segen met den aenvanck "van dit jaer 1673",

wordt niet gerept over de toestand in het verre vaderland; dit in tegenstelling tot oudejaarsdag 1673:

"noch met redelycken toestand en voorspoet van Comp.s saecken na de "seer beswaerde en verwerde tyden van oorloge, die men thans is befe "vende"¹⁸.

Toch is er een brief van 11 december 1672 aan heren XVII waarin be- treurd wordt dat het uitbreken van de oorlog eerst op 29 oktober bekend werd, vooral met het oog op Ceylon. Tussen de regels is te lezen dat er daarmee een kans voorbij is gegaan om de gehele vloot onder (De) LaHaye "te ruineren ofte afhankelijk te maken".

Pas op 9 januari 1673 brengt het fluitschip *Saxenburgh*, dat op 16 april 1672 Texel verliet, het bericht uit het vaderland dat medio juni '72 de landsvloot, sterk 80 schepen, zee gekozen en na een bloedig gevecht, de overhand behouden had. Dit bericht heeft haar bij Kaap de Goede Hoop ingehaald. Daarnaast bracht ze gedrukte rapporten van het gevecht tussen Engelse oorlogsschepen en de konvoivaarders van de Smirmase vloot op 23 en 24 maart 1672.

De definitieve bevestiging van dit bericht van de oorlog in Europa wordt pas op 15 mei 1673 met de *Hellevoetsluys*, op 4 juli 1672 uit Goeree gezeild, in Batavia ontvangen. Onmiddellijk daarop worden de verdedigingswerken van Batavia geïnspecteerd en waar nodig versterkt.

Maar de onrust in Voor Indië is dan al groot. Op 25 december 1672 schreef Rijcklof van Goens aan Batavia dat er naar aanleiding van de "sinisterlycke" verovering door de Engelsen van de uit Perzië komende *Meyboom* door 14 á 15 kloeke zeilen voor de kust van Indië gekruist zal worden. De bemanning werd overigens zeer vriendelijk door de Engelsen onthaald, waarbij hen zelfs reisgeld werd aangeboden. Maar van Goens sr weet nu zeker dat er oorlog met Engeland is.

Onzekerheid was er ook: op 25 mei 1673 schreef de Bantamse resident aan Casteel Batavia dat de Engelsen vast geloofden dat er al weer vrede was en dat ze 2 á 3 schepen uit Engeland verwachtten.

Op 24 september 1673 ontvangt Batavia van van Goens sr. bericht dat hij

¹⁸ Van der Chijs, 1673

op 17 juli met de ganse vloot van 17 schepen behouden was aangekomen voor St Thomé op Coromandel om dat de Fransen afhandig te maken en aan de Moren terug te geven. Omstreeks die tijd zal de *Rhenen* zijn gearriveerd.

Voordat de *Rhenen* goed en wel was geacclimatiseerd na zijn lange reis uit het vaderland, raakte zij al verwickeld in een, zoals dat zo treffend werd beschreven, furieus gevecht. Het ging om 13 Nederlandse bodems (buiten 2 fluiten en 2 á 3 hoekers die buiten schot bleven) tegen 10 Engelsen, op de 1e september 1673 omtrent 4 á 5 mijl van de rede van Masulipatnam op Coromandel.

Op 29 augustus 1673 was Commandeur Quaelberg met 13 oorlogsschepen, waaronder met name genoemd de *Rhenen*, van Palliacatta naar Masulipatnam gezeild om in gezelschap van 2 fluiten, 4 hoekers en 2 andere, niet te ontcijferen soorten schepen, aldaar in voorraad liggende goederen op te halen. Zij ontmoetten dan de daar al gesignaleerde Engelse vloot (Quaelberg zocht dus het gevecht) waarvan de grootste 46 kanonnen, de anderen 36, 30 of 29 stukken geschut aan boord hebben met samen 1.000 à 1.100 opvarenden¹⁹. Drie Engelse bodems, waaronder die van de vice-admiraal en de schout-bij-nacht, werden overmeesterd, en men telde meer dan 360 man aan gesneuvelden en gevangengenomenen; de andere zeven schepen sloegen op de vlucht. De Nederlanders telden 60 doden en 67 gekwetsten waaronder de vice-admiraal Jan Fredrix, en twee van de schippers, Jacob Part en Andries Pelst²⁰, van wie ieder het been werd afgeschoten hetgeen zij niet overleefden. De namen van alle deelnemende schepen zijn bekend en kom je ook regelmatig tegen in de Dagh-Registers van Batavia. 't *Huys te Velsen* brengt later de Fransen naar huis en de *Cranensteyn* gaat samen met de *Rhenen* ten onder.

Een overwinning voor de onzen dus. Maar toch klinkt er in het bericht ook kritiek door:

"... hebbende de resterende 7 (= Engelse schepen) hun met den donckren door de vlucht gesalveert, daarvan der eghter nog al veel in de kaers souden hebben gevlogten, indien onse schepen de zeynen beter

¹⁹ ARA, VOC, inv.nr. 1295

²⁰ In het inv.nr. 5287 *Int Schip Reenen, Grootboek en Journaal*, wordt als schipper genoemd Andries Pieterzn de Pelicaan.

"geobserveert en alle evenwel gevoghten hadden ..."21.

De Rysende Son, één van de aan deze zeeslag deelnemende schepen komt met het verslag over dit gevecht, opgesteld door de Commandeur Quaelbergh op 20 november 1673 in Batavia aan, alsmede met de boodschap dat van Goens sr. zich op Ceylon had teruggetrokken met vloot en landmacht, met achterlating van 550 á 600 man en drie "snedige" schepen, de "welbeseylde oorlogsjaghten" *Cranensteyn*, *Rhenen* en *de Pijl*, onder gezag van Pavilioen ter verdere belegering van St Thomé aan land- en zeezijde:

"... om den vyand te water te benaauwen en haere schepen Briton, St Jean de Bayone met nog 2 fluytjes op te passen"

Op 27 december 1673 brengt een Deens schip het verheugende, mondelinge, nieuws dat deze drie schepen een Frans schip heftig hadden bevochten en het half zinkende, omtrent Tranquebare, op de Coromandelse wal hadden gejaagd. Waarschijnlijk betreft het hier de drieste uitval van (De)LaHaye op 29 oktober 1673. Hij heeft een groot gedeelte van zijn garnizoen aan boord van de *Briton* en de *St Jean* gezet en tracht met het eerste schip het vlaggeschip *de Cranensteyn* te enteren terwijl de *St Jean* en de twee fluitjes de *Rhenen* en *de Pijl* bezig moeten houden. Zijn opzet mislukt omdat de Nederlanders meer kanonvuur kunnen geven, en na verloop van tijd herneemt men zijn oorspronkelijke ankerpositie weer.

In een volgend verslag van de Commandeur Cornelis van Quaelberg, op 19 oktober 1673 met de oorlogsvloot zeilende in de buurt van Nagapatnam lezen we dat op de eerste oktober 1673 uit de Ceylonse oorlogsvloot alvast richting St. Thomé vertrokken zijn, met de twee Engelse prijzen (=veroverde vijandelijke schepen), de *Dordrecht*, *Gouda*, *Cranensteyn*, *Rhenen*, en *Nieuwenhoven*.

De laatste maanden

Op 25 januari 1674 vertrekt van Goens sr. weer met zijn vloot van 17 oorlogs- en koopvaardij-schepen naar de kusten van Indië, richting Mallabaarse, Suratse en Perzische handelsposten, want het handelsdrijven moest doorgaan; daarvoor waren de Nederlanders per slot in die contreien.

²¹ Van der Chijs, 1673

De berichten uit het vaderland van 7 januari 1674 maakten enerzijds melding van de goede gang van zaken in de Republiek: de bevochten overwinningen op zee op 7 en 14 juni 1673 en ook het feit dat men te land in het offensief was gegaan; anderzijds maakte men zich zorgen over de Fransen die, zoals het heette:

"onderwyle maeckten 't de Franse in alle haer geconquesteerde plaetse "soo overdaedig ende onchristelyk met schatten, spolieeren, ruineren, "verbranden ende alles te vernielen, dat het scheen sy selfs geen gissing "stelden daer lang meester te sullen blyven"²².

En daar hebben onze toenmalige stadsgenoten van kunnen meepraten. Het moet geen pretje zijn geweest in die tijd onder Franse overheersing. Op 9 mei 1674 komt er bericht uit het vaderland dat Maastricht, na te zijn belegerd, zelfs enige tijd door Lodewijk XIV in eigen persoon, zich na pressie van de roomsgezinde, muitende burgers en Walen heeft moeten overgeven; dat er nogmaals een zeeslag is gewonnen; en dat, helaas, van de retourvloot van 1673 er 3 schepen bij St Helena en 1 bij Texel door de Engelsen zijn overmeesterd terwijl er van 2 nog steeds niets vernomen is. Deze berichten worden onmiddellijk naar Coromandel doorgezonden.

Op 14 juni 1674 komt er een briefje van de Bantamse resident dat de Fransen hadden getracht met een scheepje van de sultan geweren, buskruid etc. naar St Thomé te smokkelen waarop de resident het scheepje had laten escorteren "om alsulke lorrendraejeryen voor te komen"²³.

Op 23 juli 1674 brengt de *Tidor*, uit Patria vertrokken op 8 november 1673, het nieuws dat, na het verlies van Naarden op 13 oktober 1673: "soo hadden de Franse voord daerop Bommel, Woerden, Crevecoeur, "Campen etc., tot 14 steden ende sterkten toe, ende 't geheele Sticht van "Utrecht, etc., wederom verlaeten"²⁴.

En op 20 augustus arriveert een Engels schip met de boodschap dat op 19 februari 1674 de vrede was getekend tussen de Republiek en Engeland wat op 13 september met de aankomst van een Nederlands schip wordt bevestigd.

²² Van der Chijs, 1674

²³ Van der Chijs, 1674

²⁴ Van der Chijs, 1674

Het einde

Negen dagen later, op 21 september 1674, verschijnt na lang uitzien van Coromandel een boot met een pakket brieven van diverse data:

"Uyt alle welke advise ende tydingen is komen te blyken dat 's Comps "saeken alomme te dier plaetsen redelyk wel stinden, werdende de "belegering voor St Thomé tegens de Franse alomme gecontinueert ende "daervan nu in 't kort een goed eynde verwacht; maer een swaere slag "heeft de Comp.e al wederom aengetroffen met het verlies der braeven "oorlogs-jagten, *Kraenesteyn* ende *Rhenen* dewelke beyde, nevens ook "den Fransen *Briton*, op primo May regt voor de wal van St Thomé door "een seer swaeren storm waeren vergaen met verlies van een groot getal "mensen ...²⁵

Het ene schip was omgeslagen en zonk; 141 opvarenden verdronken, slechts 23 wisten de wal te bereyken en brachten er het leven vanaf. Het andere schip werd, toen duidelijk werd dat er tegen de storm niet te vechten viel, met opzet tegen de wal gezet zodat het volk, het geschut en de inventaris gered konden worden. De Fransen verloren hun *Briton* die met 82 opvarenden eveneens op het strand werd geslagen, waarmee zij hun laatste schip verspeelden.

Nog éénmaal daarna werd er melding gemaakt van de *Rhenen* als de Gouverneur-Generaal aan de Heren XVII meedeelt dat de Fransen in St. Thomé van zee uit nog belegerd worden door enkele jachten en "de bood van *Rheenen*", waarschijnlijk de sloep van ons schip die de storm had kunnen overleven. Deze belegering duurt tot de overgave op 6 september 1674 als ook in St. Thomé bekend wordt dat in Europa de vrede is getekend tussen Engeland en de Republiek, en Frankrijk zich allang heeft moeten terugtrekken.

Het bericht van de vrede kwam voor onze *Rhenen* te laat. Haar aanwezigheid in de Voorindische wateren heeft er wel aan bijgedragen dat de VOC de overhand behield in haar strijd met de Engelsen en Fransen.

De dure oorlogsvloot bij Ceylon en voor de kust van Coromandel kon vervolgens worden ontbonden.

²⁵ Van der Chijs, 1674

OVER WAPENBORDEN EN WAPENS OP HET VROEGERE ORGEL IN DE CUNERAKERK

Dr. A.J. de Jong

Op de lezingavond van onze historische vereniging in september gaf de heer J.P.C. Hoogendijk een interessante lezing getiteld "Rouwborden in de provincie Utrecht"

Hij ging daarbij in op het ontstaan van het gebruik van rouwborden, ook wel memorietafels genoemd. Het oudst bekende rouwbord is dat van Philips de Goede, die in 1457 in Brugge overleed; een van de jongste bevindt zich in Renswoude en dateert uit 1901.

Vóór 1795 vond men rouwborden in bijna alle kerken, doch de Franse revolutie maakte hier een abrupt einde aan. In 1798 vaardigde het uitvoerend bewind van de Bataafse Republiek een bevel uit alle "wapenborden, eergestoeltens en andere tekens van onderscheiding" te verwijderen uit kerken en andere openbare gebouwen. Hetzelfde gebeurde met de wapenborden die aanwezig waren in de Cunerakerk te Rhenen.

Zo schijnt er een manuscript te zijn van de hand van de Rhenense burgemeester Dirk Klerck, die melding maakt van een verkoping op 27.9.1798 van wapenborden uit de Cunerakerk.¹

Soms werden de belanghebbenden in de gelegenheid gesteld de borden zelf weg te halen, in andere gevallen werden ze eenvoudigweg verbrand.

Van de wapenborden in de Cunerakerk is op deze manier weinig of niets overgebleven.

De vraag doet zich natuurlijk onmiddellijk voor: Wat was er aan wapenborden aanwezig in de Cunerakerk vóór 1798?

De heer Hoogendijk had zijn lezing voornamelijk toegespitst op Renswoude en had bij de voorbereiding van zijn lezing geen tijd meer gehad om dieper op Rhenen in te gaan. Wèl werd er bij de lezing een wapenbord getoond van de familie Coen, dat in de Cunerakerk zou hebben gehangen en dat via de bekende collectie Ramspek bij onze voorzitter de heer Deys was terechtgekomen.

De heer Hoogendijk suggereerde om eens in de wapenboeken van baron d'Yvoy uit de 18e eeuw te gaan zoeken. Deze d'Yvoy heeft fraaie tekeningen gemaakt van grafzerken, rouwborden en kerkglazen voornamelijk in de provincies Utrecht, Holland, Gelderland en Noord-Brabant.

Deze suggestie werd opgevolgd en inderdaad zijn de wapenborden (alle?) in die tijd aanwezig in de Cunerakerk door hem beschreven.²

Er zijn inmiddels kleurenfoto's van zijn tekeningen gemaakt en een kopie hiervan zal naar het Streekmuseum "Het Rondeel" gaan.

Omdat elders in dit nummer van Oud Rhenen aandacht wordt geschonken aan de oudst bekende familie met de naam "Van Rhe(e)nen" of "Van Re(e)nen", werden de wapenborden van geslachten met deze naam nader bekeken.

De door d'Yvoy nagetekende wapenborden blijken goed overeen te komen met de tekst op een grafzerk, die door Bloys van Treslong Prins³ als volgt werd weergegeven:

"Den Welgeboren Heere Jacob van Rhienen, de laatste van die familie sterft den 28° October 1688 ende de Welgeboren vrouwe Anna Catharina van Morlot sijn Welgebore Vrouwe wedue sterf den 19 Aug. 1702".

Hiermee wordt gesuggereerd dat met hem de laatste "Van Rhenen" behorende tot deze familie zou zijn gestorven.

Op deze zerk weer hetzelfde wapen, dat ook werd aangetroffen op een zerk in een kerk te Breda (zie ook Bloys van Treslong Prins) en een lakzegel dat toebehoorde aan Jacob van Reenen, schepen te Rhenen in 1553⁴, mogelijk een grootvader van eerder genoemde Jacob van Rhienen.

Ook vinden we het wapen afgebeeld op een grote wapenkaart in de hal van het Rijksarchief te Utrecht⁵ en in andere heraldische boeken.

Zo blijken de "van Rh(e)enens" te Rhenen (bijna) alle hetzelfde familiewapen te dragen, te weten "een zwarte schuinbalk op een gouden schild, vergezeld bovenin het schild van een zwarte leeuwepoot met uitgestoken rode tong".

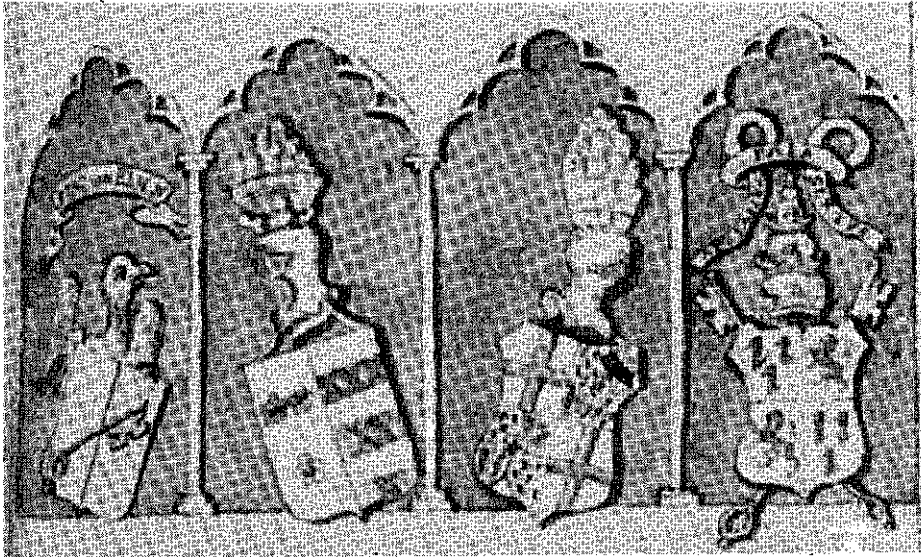
Op de Utrechtse wapenkaart stond overigens nog een tweede wapen van een familie "van Rheenen", namelijk "een rode griffioen op een zilveren schild".

D'Yvoy bleek ook tekeningen te hebben gemaakt van de wapenafbeeldingen die aanwezig waren op het orgel, waarvan men zegt dat het in 1523 door de enige Nederlandse Paus Adrianus VI aan de Cunerakerk te Rhenen werd geschonken.⁶ Naast het wapen van deze paus zien we ook een stadswapen van Rhenen afgebeeld. Dit bestond hier niet uit de "drie torens met een sleutel"⁷, echter uit een vermoedelijk "rood-wit schild", met daarop slechts de "sleutel"; zonder torens dus! Overigens wijkt het wapen van de stad Utrecht ook af.

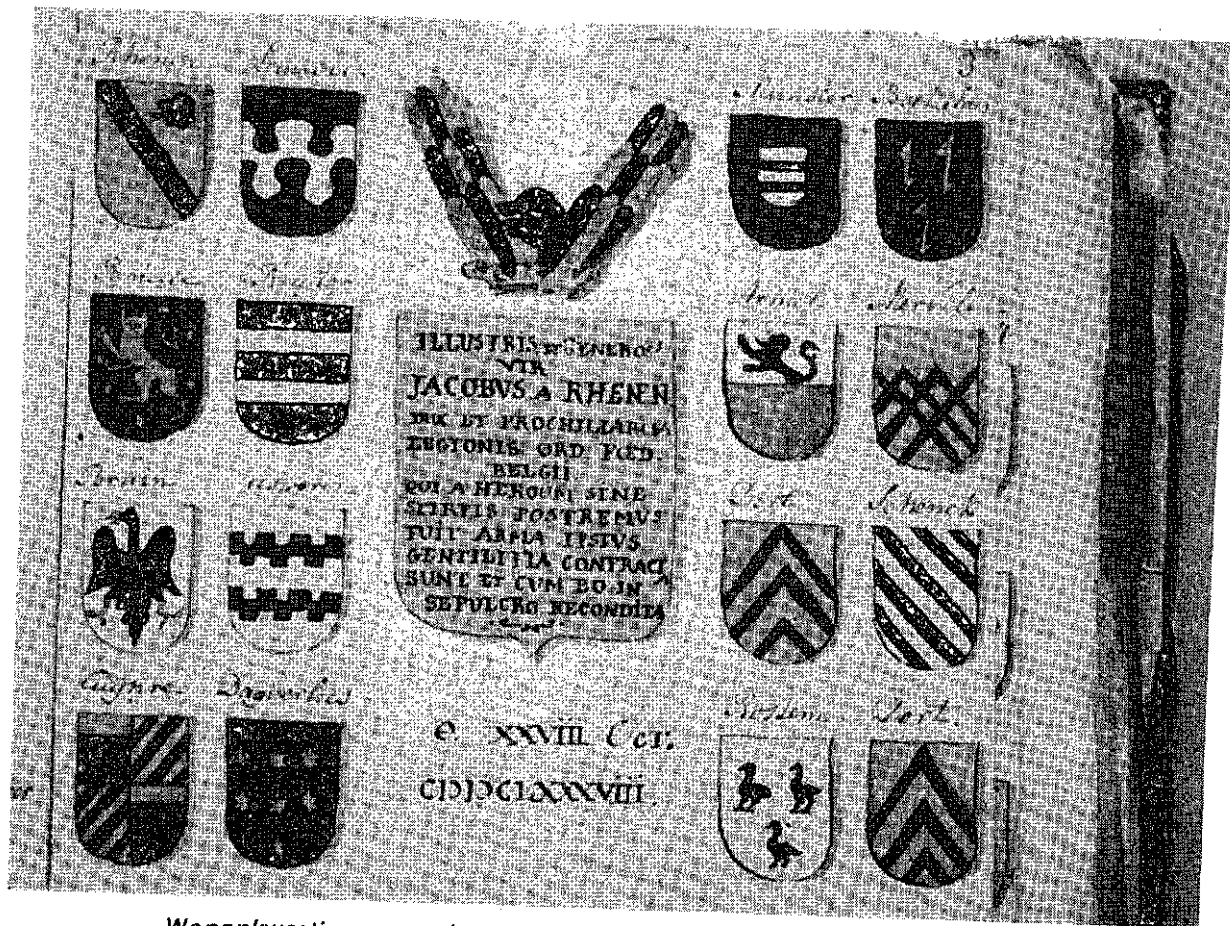
Al met al interessante historische informatie, dankzij de lezing van de heer Hoogendijk.

Noten

1. C.L. van Otterlo en Ph.J. van Dael, "Historische reeks Rhenen, dl. II - Rhenense Geslachten"(Zeist/Rhenen 1990), p. 61.
2. M.L. van Hangest, Baron d'Yvoy, heer van Mijdrecht, "Grafchriften, Rouwborden en Kerkglazen etc. 1753 -1831"; wapenboek aanwezig bij het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Geslacht en Wapenkunde te 's-Gravenhage.
3. Mr. P.C. Bloys van Treslong Prins, Genealogische Gedenkwaardigheden in en uit de kerken der Provincie Utrecht (Utrecht 1919), p.145.
4. Wapenkaart der Oude Edele en Aanzienlijke Gelachten des Stichts van Utrecht.
5. Lijst van zegels aan charters aanwezig in de in het "Stadsarchief te Utrecht Bewaarde Archieven", No. II-926, anno 1553.
6. Drs. D.W. Meinen, "De orgelgeschiedenis van de Cunerakerk te Rhenen", Oud Rhenen 12(1993), No. 1, p. 31 e.v..
7. Dr. H.P. Deys, "Het wapen en de vlag van Rhenen", Oud Rhenen 12(1993), No. 3, p. 144 e.v..

Vier van de acht wapens aangetroffen op het vroegere orgel in de Cunerakerk, nagetekend door d'Yvoy. Links een wapen van de Stad Rhenen, rechts het wapen van de enige Nederlandse Paus Adrianus VI, waarvan gezegd wordt dat hij dit orgel geschonken heeft

Wapenkwartieren van Jacobus van Rhenen, getekend door d'Yvoy

Menen

Louvain

Münster

Bochteloo

Ronelle

Ruyter

Armel

Arvel

Brüin

Asperen

ILLUSTRIS ET GENEROSUS
 VIR
 JACOBVS A RHENEN
 DUX ET PROCHILLARCA
 LEGIONIS ORD. PÆD.
 BELGII
 QUI A HERODUM SINE
 STIRPIS POSTREMVS
 FUIT ABRAHE IESVS
 GENTILITIA CONTRAC
 SUNT ET CUM EO IN
 SEPULCRO RECONDITA

Dort

Schanck

Aignre

Daguerhes

Postlem

Dort

e. XXVIII Oct.

CIDICLXXXVIII.

VAN RENEN

Oorsprong en uitsterven van een middeleeuws adellijk geslacht te Rhenen

Dr J.A. Coldewey en Ph. J. van Dael

Toen ik in de jaren zeventig bezig was met de geschiedenis van de heren van Kuyc¹, van wie vele leden in Nederland en daarbuiten een opvallende rol hebben gespeeld, werd ik geconfronteerd met de huwelijksverbintenis van Hendrik II van Kuyc, ridder, geboren ca. 1130 en vermeld van 1157/58 tot zijn dood in 1204. Hij trouwde omstreeks 1160 met Sophia van Renen, vermeld 1178 - 1203, erfdochter van Hierpen en dochter van Dirk, burggraaf van Utrecht, en N.N.(van Bierbeek?)².

Daar de heren van Kuyc, kennelijk tot de hoge adel behorende, in die tijd uitsluitend met vrouwen van gelijke stand huwden, ging mijn belangstelling uit naar dit geslacht van Renen. De bekendste vertegenwoordiger van deze familie is ongetwijfeld Godfried van Renen, die van 1156 tot zijn dood in 1178 bisschop van Utrecht was³. Een bisschopszetel was in die dagen uitsluitend aan de adel voorbehouden.

Ook Godfrieds broers en zuster worden in Utrechtse oorkonden vermeld. Dirk en later Gerlach werden door hun broer, bisschop Godfried, tot castellanus (burggraaf) van Utrecht benoemd.

Uit de oorkonden van het Sticht Utrecht blijkt dat de vader van de broers Godfried, Dirk en Gerlach een Godfried van Renen was, die van 1105 tot

¹ Coldewey

² Coldewey, pag. 47, noot 60

³ Zie voor hem o.m. "*Tegenwoordige Staat van Utrecht*", pag. 40-42, Amsterdam 1758; "*Utrecht door de eeuwen heen*" door J.E.A.L.Struick, Antwerpen/Utrecht 1968

1156 wordt vermeld⁴ en tussen 1156 en 1169 overleden is. Hij moet in eerste echt gehuwd zijn met Sophia van Bommel⁵, dochter van Dirk van Bommel en N.N. De overige kinderen uit dit huwelijk waren Arnold, Heijlwig en Hugo.

Wanneer men nu de Utrechtse oorkonden beziet waarin deze Renens voorkomen, dan is het opmerkelijk dat zij goederen in Brabant blijken te bezitten en wel in Perk, Anderlecht en Dilbeek, alle in de buurt van Brussel gelegen.

Daarom raadpleegde ik het werk van A.Wauters, "Histoire des environs de Bruxelles", I - III, Brussel 1855. Deze vermeldt dat goederen in deze plaatsen vroeger in het bezit waren van de graven van Aarschot, die hij voor een jongere tak van de graven van Leuven houdt (niet geheel terecht zoals later zal blijken).

Voor het verdere betoog zijn twee zaken van cruciaal belang, namelijk:

- A de door mij veronderstelde identiteit van Godfried van Aarschot, vermeld 1107 - 1156, met Godfried van Renen, vermeld 1105 - 1145;
- B het opvallende feit dat de Renens bezittingen hadden in de buurt van Brussel.

⁴ OSU I-388, d.d. 18 okt. 1145 "godefridus de Rinen et filius eius Hugo"; OSU I-499, d.d. 9 april 1178, hierin schrijft bisschop Godfried "Pater meus Godefridus de Renen preparaverat Horst, locum castro edificando et jam quibusdam fossatis et edificiis levibus munierat. Sedit igitur in eminentiori [parte] loci illius, ubi nunc turris est lapidea, et, vocatis liberis suis, distribuit eis [bona sua], assignans possessiones suas de Brabantia tribus filius suis: Theoderico, Gerlaco et Arnaldo clarico, reliquas autem omnes Hugoni fratri meo, et michi Godefrido, et sorori Helewigi". Verder wordt Godfried van Renen (senior) nog vermeld in OSU I-272 (anno 1105), I-289 (anno 1118), I-313 (anno 1125), I-317 (anno 1125), I-318 (anno 1125), I-327 (anno 1129), I-378 (anno 1139), I-389 (anno 1145), I-465 (anno 1169; Godfried en diens echtgenote Sophia waren toen reeds overleden).

⁵ Niets ligt nader voor de hand dan dat de vader van de bisschop Godfried gehuwd was met een erfdochter van Bommel, een dochter van Dirk van Bommel, die in 1096 als getuige voorkomt in een oorkonde van het klooster te Afflighem. (Marneffa, oorkonde nr.VI) Zie "De Vrijheren van Bommel in de Betuwe" door A.J.C.Kremer in het Algemeen Nederlandsch Familieblad 1892.

ad.A *Identiteit van Godfried van Renen/Godfried van Aarschot*

In de genealogie van Aarschot⁶ noemt de auteur Godfried van Aarschot, vermeld 1107 - 1156, een jongere broer van Arnold I graaf van Aarschot, vermeld 1115 - 1135, die met Beatrix gravin van Loon gehuwd zou zijn.

Wanneer men nu de vermeldingen van Godfried I van Aarschot (genealogie Aarschot) vergelijkt met die van Godfried van Renen (Oorkondenboek Sticht Utrecht), dan krijgt men de volgende opsomming:

1105	van Renen
1107	van Aarschot
1117 (2x)	van Aarschot
1112/1118	van Aarschot
1118	van Renen
1125 (2x)	van Renen
1126	van Renen ⁷
1129	van Renen
1139	van Aarschot
1139	van Renen
1143 (?)	van Aarschot
1145 (2x)	van Renen ⁸
1156	van Aarschot (is bejaard)
1169	van Renen (is dood)

Opmerkelijk zijn ook de vermeldingen in de genealogie Aarschot dat Godfried in (tussen?) 1107 en 1117 wat ver van huis was (in Rhenen?). En dan in twintig jaar geen spoor meer van hem. Maar wel als van Renen!

Ik vermoed dat onze Godfried van Renen - Aarschot omstreeks 1090 is geboren en dat zijn moeder een dochter was van Godfried van Leuven - Brabant. Een steun voor deze opvatting kan zijn dat in 1134, bij een schenking, hertog Godfried I van Brabant Renier van Aarschot, vermeld 1126 - 1169, zijn "nepos" (bloedverwant) noemt. Deze Renier was een

⁶ Aarschot

⁷ Zie OGZ, nr. 244

⁸ Zie OGZ, nr. 285 (d.d. 18 okt. 1145 - Godfried met zoon Hugo) en nr. 286 (zelfde datum)

neef (oomzegger) van Godfried van Renen-Aarschot. En in 1147 gebeurt hetzelfde met Reniers oudere broer Arnold II van Aarschot⁹. Verder blijken de latere Aarschots in de omstreken van Brussel bezit te hebben dat welhaast zeker van de graven van Leuven afkomstig is.

Ad.b *Brusselse bezittingen van de van Renens*

Uit het zogenaamde testament uit 1178¹⁰ van bisschop Godfried van Renen blijkt dat zijn vader destijds zijn (niet nader genoemde) bezittingen in Brabant nagelaten had aan zijn drie zonen Dirk, Gerlach en Arnold en "de rest" aan de bisschop, diens broer Hugo en diens zuster Heijlwig.

Dit verhaal klopt niet, want in 1170 verklaart de bisschop dat hij en zijn broers Dirk, castellanus van Utrecht en Hugo (of Gerlach) hun allodia in Anderlecht en Dilbeek aan de abdij van Vorst bij Brussel verkopen¹¹. Een ander bezit van de Renens was Perk, dat blijkbaar aan Gerlach van Renen is toegefallen. Het valt op dat deze broer van bisschop Godfried steeds met de toenaam van Renen voorkomt, behalve in 1169¹², wanneer hij Gerlacus de Perke heet.

Volgens mij is dit bezit in Perk na zijn dood geërfd door zijn nicht (dochter van zijn broer Dirk) Sophia, die omstreeks 1160 huwde met

⁹ Zie Aarschot, pag. 39

¹⁰ OSU I-499, zie ook noot 4

Zie noot 20 en noot 34. Brandt merkt dit ook op, maar oppert de mogelijkheid dat bisschop Godfried deze foutieve opgave opzettelijk in zijn testament geplaatst kan hebben. Uit het stuk blijkt immers dat Hugo's weduwe na de dood van haar man moeilijkheden heeft gemaakt en tenslotte is afgekocht. Juist daarom kan Godfried heel goed met opzet de aanspraken van Hugo zoveel mogelijk hebben verzwakt en daarentegen die van zijn nicht Sophie en haar nakomelingen, de heren van Kuyc, zoveel mogelijk hebben versterkt. Bisschop Godfried of de door hem in zijn testament bevoordeelden vreesden blijkbaar verzet tegen zijn beschikkingen, dat is ieder, die dit stuk opmerksaam doorleest, duidelijk. (Aldus Brandt.) Overigens bevindt de oorkonde van 1170 zich in zeer geschonden staat. Met name op de plaats waar de naam van de broer van Dirk van Renen heeft gestaan. Het moet Gerlach (zoals Muller in het OSU suggereert) of Hugo zijn geweest.

¹² OSU I-465

Hendrik II van Kuyc (zoals reeds eerder vermeld). Zij hadden een dochter die Lutgard van Perk heette en ca. 1180 trouwde met Godfried II van Breda¹³.

Deze Lutgard van Perk voerde als wapen een enkele lèlie. Dat voerde de stad Aarschot ook, terwijl het geslacht van Aarschot drie lèlies voerde. In dit verband valt ook op dat Eug. De Seijn in zijn "Geschied- en Aardrijkskundig Woordenboek der Belgische Gemeenten", Tweede druk, Turnhout [1951], in deel II op blz. 1079 verklaart dat Perk een leen van Schoten (= Breda) is.

Maar behalve Perk had Gerlach van Renen ook ander bezit in de buurt van Brussel. In 1187 wordt verklaard dat "dominus Gerlach frater domni Godefridi bone memorie episcopi utreit", alle tienden die hij had in Anderlecht en Dilbeek aan de kerk van Vorst schenkt¹⁴. Deze schenking heeft de goedkeuring van hertog Godfried van Brabant en diens zoon Hendrik en van de hertogin Ismene (= Imagina) van Loon. Onder de getuigen: Godefridus castellanus, waarschijnlijk Godfried van Kuyc, de "primogenitus" uit het testament, burggraaf van Horst. Deze schenking door Gerlach van Renen wordt, voor zover het Anderlecht betreft, bevestigd in een oorkonde van Hendrik van Brabant uit 1221¹⁵. Deze verklaart: "decime de anderlech quam in manu patris nostri et nostro, dominus Gherlac frater domni Godefridi ultraiectensis episcopi ad opus ecclesie forestensis resignavit et nos eam ecclesie liberaliter reddidimus".

Heijlwig, de zuster van bisschop Godfried van Renen, die tot nu toe slechts bekend was uit het zogenaamde testament uit 1178 en bij haar huwelijk goederen te Bommel en Wormsbach kreeg, had kennelijk ook nog andere Renense erfgoederen. Een oorkonde uit 1164 leert ons dat een zekere Olimpias goederen onder Dilbeek schenkt aan Bigard (Bijgaarden bij Brussel)¹⁶, "a quadam helewige et heredibus suis, scilicet hugone et godefrido consentientibus". Dan volgt "a quidam Arnolde" met

¹³ Zie ook Boeren

¹⁴ Marneffe, oorkonde nr. CLXXXVIII

¹⁵ Marneffe, oorkonde nr. CCCXV

¹⁶ Marneffe, oorkonde nr. CXIX

zijn vrouw Oda, die ik niet kan plaatsen¹⁷.

Uit al deze bronnen blijkt overduidelijk dat de Renens in de omtrek van Brussel gegoed waren. Als nu bewezen kan worden dat de graven van Aarschot in die zelfde plaatsen gegoed waren, moet de gelijkstelling Renen = Aarschot welhaast als bewezen worden beschouwd.

Wat zegt de auteur van de genealogie Aarschot hiervan?

Op blz. 152 blijkt dat Jan van Aarschot in de 15de eeuw o.a. goederen bezat te Anderlecht en te Dilbeek. De auteur schrijft dat zij die "verkregen" zouden hebben. Echter uit zijn noot blijkt duidelijk dat ze de goederen in leen hielden van Brabant. De Aarschots waren dus ook gegoed in Anderlecht en Dilbeek.

Met Perk ligt het moeilijker. Dit bezit is vermoedelijk op andere wijze aan de Renens gekomen en wel via het tweede huwelijk van Godfried van Renen-Aarschot, dat werd gesloten vóór 1139 met Emiza van Valenciennes¹⁸, dochter van burggraaf Isaac en Mathilde N. Deze dame was al twee maal weduwe. In 1107 komt zij voor als "gravin" bij een schenking aan de kerk te Valenciennes. Zij is dan weduwe van Rogier van Wavrin en gade van Fastradus van Fossé. In 1139 blijkt Godfried van Renen-Aarschot met haar getrouwd te zijn.

Het testament van bisschop Godfried van Renen

Over de echtheid van deze oorkonde zijn (of moet ik zeggen waren) de meningen verdeeld. Het Oorkondeboek van het Utrecht kwalificeert deze oorkonde als "verdacht"¹⁹.

In de eerste decennia van deze eeuw heerste er als het ware een

¹⁷ Mogelijk Arnold II van Aarschot

¹⁸ Zie Aarschot, blz. 37

¹⁹ Het Oorkondeboek van het Sticht Utrecht verwijst naar een artikel van Muller zelf (Muller was één van de schrijvers van het Oorkondeboek), in het Ned. Archievenblad XXX, 1922/1923, pag. 42 e.v., getiteld "Het testament van bisschop Godefrid".

heksenjacht op "falsa"; oorkonden die bij nader "onderzoek" "vals" bleken te zijn. Men ging haast zo ver dat een oorkonde per definitie "vals" werd bestempeld totdat het tegendeel bewezen werd! Begrijpelijk is dat een en ander veel onnodige onrust heeft veroorzaakt, waardoor tot op heden ten dage bepaalde oorkonden ten onrechte nog steeds als "verdacht" of "vals" door het leven gaan.

De oorkonde betreffende het zogenaamde testament van bisschop Godfried heeft ook een dergelijke "ontwikkeling" meegemaakt. Zelfs na het artikel van C.D.J.Brandt²⁰ zijn de gemoederen nog niet geheel bedaard. Vooralsnog ga ik van de echtheid van de betreffende oorkonde uit.

Bezien we nu de oorkonde dan lezen we dat:

Vader Godfried laat zijn bezittingen in Brabant na aan zijn zonen Dirk, Gerlach en Arnold (geestelijke) en de rest van zijn bezittingen aan mij (=bisschop Godfried), mijn broer Hugo en mijn zuster Heijlwig. Aan mijn zuster kwam bij haar huwelijk haar vaders deel van Bommel bij Nijmegen en Wormersbach boven Andernaken (= Andersberg ofwel Arnsberg!). Ik en broer Hugo krijgen Horst (door vader Godfried gebouwd). Hugo gaf mij Alborch (=Aalburg) en toen gaf ik hem heel Horst. Later is het kasteel verwoest, maar we hebben het samen weer opgebouwd. (Horst werd in 1163 tijdens de Gelderse oorlog verwoest.) Later is Hugo kinderloos overleden en zijn vrouw kreeg Horst als bruidsschat. Met de weduwe van Hugo is afgesproken dat zij mij voor 100 mark alle rechten op Horst verkoopt. Daarna geef ik het aan broer Gerlach. Als deze kinderloos komt te overlijden zal mijn verwant Godfried (van Kuyc) of één van zijn broers, of mijn nicht Sophie (Dirksdochter) en Hendrik van Kuyc het erven.

Zoals als uit de tekst blijkt een uiterst belangrijk stuk voor de genealogie van de familie van Renen en het feit dat kasteel Horst bij Rhenen er een belangrijke plaats inneemt.

Over de bezittingen in Brabant en Bommel hebben wij reeds gesproken (zie ook (5)). Echter wordt in het testament ook gesproken over bezittingen te Wormersbach boven Andernaken (= Andersberg of wel

²⁰ C.D.J.Brandt, *Bisschop Godfrieds testament en een charter voor St. Maarten te Emmerik*, in het Nederlandsch Archievenblad, XLI, 1933/1934

Arnsberg).

De bezittingen te Wormersbach

In het in (5) aangehaalde artikel van Kremer lezen we dat Wormersbach (=Wormsbach) nog in de vorige eeuw de hoofdplaats was van een aartsdekenchap en in het ambt Fredeburg lag²¹. Hiertoe behoorden 12 dorpen. De abt van het Benedictijner klooster Grafschaft was daar aartsdeken over. Het vormde vroeger een bijzondere heerlijkheid, die aan de graven van Arnsberg behoorde van wie het in 1367 aan de graven van Marck kwam en door deze in 1449 aan het aartsstift Keulen werd afgestaan. Verder schrijft Kremer dat men omtrent Wormsbach enige oorkonden in het archief van Wigand vindt. Uit een afstandsbrief van 1449 blijkt dat het een allodiale bezitting van de graven van Arnsberg geweest is, maar uit geen van die oorkonden blijkt wie voor hen heer van die plaats geweest is, noch hoe zij in het bezit ervan zijn gekomen. Doch daarover later meer.

Heilwig van Renen en haar familierelaties

Zoals uit het testament van bisschop Godfried blijkt kreeg Heilwig van Renen bij haar huwelijk bezittingen van haar vader te Bemmell. Zij moet ca.1040/45 gehuwd zijn met Godfried van Arnsberg-Kuyc. Voor dit huwelijk wordt verwezen naar het hoofdstuk over de graven van Bentheim en hun Renense bezittingen.

Godfried van Kuyc werd ca. 1100 geboren, is vermeld van 1121 tot 1158;

²¹ In het Algemeen Nederlandsch Familieblad, jaargang 1905, pag. 92-93 en pag. 144-147, behandelt de heer Kremer, die in 1892 zijn prijzenswaardige artikel over de Vrijheren van Bemmell in hetzelfde blad publiceerde (zie noot 5), de opvatting van Pijnacker Hordijk over de ligging van Wormsbach (In "Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde", Vierde Reeks, IIde deel, 1902). Terwijl Kremer, o.i. terecht, deze plaats in het graafschap Arnsberg situeert, breekt Pijnacker een lans voor Urmersbach in het ambt Mayen. Zijn betoog kan niet overtuigen.

was een zoon van Hendrik I van Kuyc en Alveradis van Hochstaden²². Hij was in eerste instantie in 1128 gehuwd met Ida (Juditha/Jutta), gravin van Arnsberg, erfdochter van Frederik en van Aleijdis van Limburg en weduwe van graaf Godfried II van Cappenberg²³. Uit dit eerste huwelijk van Godfried van Kuyc-Arnsberg stammen de graven van Arnsberg en Rietberg. Dit verklaart hoe de latere graven van Arnsberg aan hun bezittingen in Wormsbach gekomen zijn.

Godfried van Kuyc en Ida van Arnsberg hadden o.m. een dochter

²² Goldewij, pag. 226 en 227

²³ Over de ware identiteit van Ida van Arnsberg bestaat enige verwarring. Zo wordt ook beweerd dat graaf Frederik van Arnsberg (minstens) twee dochters gehad zou hebben, nl. Sophia, gehuwd met Godfried I graaf van Kuyc, en Jutta, gehuwd met Godfried II van Cappenberg, welk laatste huwelijk kinderloos zou zijn gebleven. Er zou zelfs nog sprake van een mogelijk derde, jongere dochter Adelheid. Zoals de heer H.H.W. van Eijk in zijn "Excurs D: Ida van Arnsberg" in Gens Nostra november/december 1991 schrijft, liet Godfried van Cappenberg zich in 1122 bekeren door Norbert van Gennep (de stichter van de Praemonstra tensers) en maakte van zijn burcht en verder bezit (waaronder natuurlijk ook de bruidsschat van zijn vrouw) een dubbelklooster, waar niet alleen hijzelf, maar na aandrang ook zijn gemalin, zijn broer Otto en zijn zusters intraden. Toch is het waarschijnlijker dat Jutta (Ida) van Arnsberg na de dood, op 27 januari 1127, van haar echtgenote Godfried van Cappenberg, het klooster leven is ontvlucht en hertrouwd is met Godfried van Kuyc. Gerlinde Niemeijer schrijft in haar artikel "*Die Vitae Godefridi Cappenbergensis*" (Jaarboek Deutsches Archiv 23, Jaargang 1967) dat uit de Egmondse Annalen blijkt dat Ida van Arnsberg gehuwd was met Godfried van Kuyc en dat Jutta van Arnsberg gehuwd was met Godfried van Cappenberg. Men zou hier dus twee dochters van graaf Frederik van Arnsberg in kunnen zien. Echter komt de naam Ida (Itha) ook als verkorte vorm van Juditha voor (A.Bach, Namenkunde I, blz. 143). Ze schrijft verder "...und die jüngere Gottfried-Vita nennt Jutta 'unica Frederici comitis de Arnesberg, per quam (quia) sola fuit heres, adeptures erat totum dominium sui soceri'; da liegt der Verdacht wohl nicht allzufern, dass Ida und Jutta eine Person waren, die Witwe Gottfrieds von Cappenberg dem Kloster zum zweiten Mal entflo, den Grafen von Cuyk heiratete und das Arnsberger Geschlecht fortsetzte; auch wenn sich das alles nicht schlüssig beweisen lässt." Schriftelijke informatie van prof. Paul Leidinger betreffende dit onderwerp leert dat ook hij zich geheel confirmaert aan de conclusie van Gerlinde Niemeijer.

Alveradis van Arnsberg, erfdochter van Malsen²⁴. Zij overleed na 1205²⁵ en was gehuwd met Otto I (Dek geeft hem echter nummer IV), graaf van Bentheim, vermeld 1166 - 1208, overl. 1208/1209, zoon van Dirk VI, graaf van Holland. Uit het huwelijk Bentheim x Arnsberg stammen de graven van Bentheim.

Bentheim met bezittingen van de vroegere Renens

Zoals bekend is, hadden de graven van Bentheim goederen te Rhenen²⁶. Dat zij deze goederen via vererving verkregen zouden hebben, wordt tegengesproken door van Iterson. Hij is van mening dat de Bentheims deze goederen gekocht zouden hebben van de graven van Gelre. Dat is echter zeer onwaarschijnlijk, daar de graaf van Gelre zich altijd het leenheerlijk recht zou hebben voorbehouden. Rhenen was immers een belangrijke plaats tussen het graafschap Gelre en het bisdom Utrecht. Dat de goederen van de van Bentheims allodia betroffen, pleit des te meer voor vererving daarvan van de familie van Renen.

De duidelijk aanwijsbare herkomst bij de Renens van de "Rhenense" bezittingen van de graven van Bentheim kan alleen maar zijn oorsprong hebben in een huwelijk tussen Heijlwig van Renen en Godfried van Arnsberg-Kuyc. Dit huwelijk zal kinderloos zijn gebleven, waardoor verschillende Rhenense bezittingen toevielen aan de kinderen uit het eerste huwelijk van Godfried van Arnsberg-Kuyc met Ida van Arnsberg. Het is daarom zeer waarschijnlijk dat Otto van Bentheim de goederen te Rhenen kreeg via zijn vrouw, Alveradis van Arnsberg.

Niet alleen hebben de Bentheims de Rhenense goederen via vererving verkregen, maar ook de goederen te Bemmelen. In 1278 namelijk bevestigt

²⁴ Zie "Europäische Stammtafeln" (ed. Freytag-von Lorenhoven-Schwennicke), Neue Folge, Band VIII, sub Tafel 37, Die Grafen von Arnsberg zweiter Stammes (=Kuyc).

²⁵ A.W.E. Dek, "Genealogie der Graven van Holland", dissertatie uit 1954, pag. 7 en pag. 22 noot 97. Dek is echter verward betreffende de echtgenote van Otto van Bentheim.

²⁶ Zie daarvoor "De stad Rhenen", door van Iterson

Egbert graaf van Bentheim, bij zijn inkleding in de Duitse Orde te Utrecht, de schenking van wijlen zijn vader, graaf Otto: de kerk en de gruit te Rhenen en, naast nog andere goederen, de kerk en tienden te Bemmel!²⁷

Behalve in Bemmel en Rhenen hadden de Bentheims ook goederen te Geldermalsen. Zo schrijft Anspach in zijn boek over de voormalige heerschappij Malsen: "Egbert van Malsen, waarschijnlijk ook een Kuik, vir nobilis, staat in 1203 over het verdrag tusschen Otto graaf van Gelre en Hendrik hertog van Brabant betreffende de afstand van Megen enz. aan den laatste. Zie OGZ, nr.401, pag. 411."²⁸

Mijns inziens was deze Egbert zeker geen Kuyc, maar veeleer Egbert van Bentheim (1200-1206), oudste zoon van Otto I en Alveradis van Arnsberg.

De oudste generaties van de Aarschots (6)

De genealogie Aarschot begint met een hypothetische Arnold, die in 1096 zou voorkomen, maar wiens bestaan door de auteur van de genealogie van Aarschot wordt betwijfeld. Wel maakt hij, zoals reeds eerder vermeld, aannemelijk, dat diens echtgenote uit het geslacht van de graven van Leuven stamt, die na 1106 als hertogen van Brabant optraden.

Arnold I graaf van Aarschot, vermeld 1115 - 1135, de oudere broer van Godfried van Renen-Aarschot, is blijkens de oorkonden waarin hij voorkomt, een figuur van formaat. Het is bewijsbaar dat uit zijn huwelijk (met Beatrix van Loon?) vier zoons zijn geboren. Dit zijn graaf Arnold II, vermeld 1125 - 1155, Godfried II, vermeld 1125 - 1152, Renier, vermeld 1126 - 1169, aartsdiaken te Luik en Jan, vermeld in 1125, monnik te Affligem. Er zou ook nog een dochter Ermgard geweest zijn, maar zij is in geen enkele bron te vinden.

Zeer belangrijk is het feit dat een Arnold graaf van Loon, met instemming van Arnold van Aarschot, kort voor 1135 de abdij Averboden sticht. Het is

²⁷ "Inventaris van het Archief van de Ridderlijke Duitse Orde Balijs van Utrecht, 1200-1800", door Ph.J.C.G.van Hinsbergen, Utrecht 1955/1982, Inventaris nummer 2308, anno 1278

²⁸ Anspach, pag. 44

niet zeker of het hier Arnold I of Arnold II betreft. Omdat hij geen graventitel voert, zou aan Arnold II gedacht kunnen worden. Met het gezin van Arnold II van Aarschot en zijn broers eindigt de bewezen afstamming. De zijtak Renen stierf uit met Sophia van Renen.

Wat de Aarschots betreft wordt een Godfried III genoemd, die echter in geen enkele authentieke bron te vinden is. Hij zou tussen 1160 en 1190 worden vermeld. Zijn eerste vrouw is onbekend en zijn tweede zou Alix d'Albret zijn. De auteur van de genealogie Aarschot houdt het echter voor waarschijnlijk dat hij heeft bestaan.

Intussen is het graafschap Aarschot in handen van de hertogen van Brabant gekomen. Of Arnold II en/of zijn broer Godfried II getrouwd waren en nageslacht hebben gehad, blijkt nergens. In 1197 verschijnt een Karel van Aarschot. Van hem en zijn nageslacht is een redelijk betrouwbare genealogie voor de daarop volgende eeuwen op te stellen.

Het graafschap Aarschot

Dit heeft alle kenmerken van een grafelijk allodium. De graaf was geen vazal van Brabant. Tussen 1172 en 1179 zou graaf Godfried III van Aarschot zijn graafschap verkocht hebben aan Godfried III van Brabant, omdat de eerste geld nodig had om een tocht naar het Heilige Land te kunnen bekostigen. Nu is die Godfried III van Aarschot, zoals reeds beschreven, een schimmige figuur, die in bronnen niet is aangetroffen. Wel is zeker dat Brabant in het bezit van het graafschap is gekomen. In 1284 schenkt hertog Jan van Brabant de heerlijkheid Aarschot aan zijn broer Godfried. Zo ontstaat de tak Aarschot en Vierson. Ook is het zeker dat er nog nazaten van de Aarschots moeten zijn geweest die nog eeuwen later bezit in het vroegere graafschap hadden.

Genealogie

I (Arnold van Aarschot), zou vermeld zijn in 1096, huwde een dochter van Godfried van Leuven-Brabant. Hieruit:

1. Arnold, volgt IIA
2. Godfried, volgt IIB

IIA Arnold I graaf van Aarschot, vermeld 1115 - 1135, huwde waarschijnlijk Beatrix van Loon. Hieruit:

1. Arnold II van Aarschot, vermeld 1125 - 1155, deed mee aan de tweede kruistocht, tussen 1142 en 1152 volgde hij zijn vader op in het graafschap Aarschot, in 1147 noemt hertog Godfried I van Brabant hem "nepos", overleden na 1155, tr. N.N. Zou een zoon Godfried III van Aarschot hebben gehad.
2. Godfried II van Aarschot, vermeld 1125 - 1157.
3. Renier van Aarschot, vermeld 1126 - 1169, in 1134 noemt de hertog van Brabant hem "nepos", overleden na 1169.
4. Ermgard(?) van Aarschot, vermeld in 1147
5. Jan van Aarschot, vermeld in 1125, monnik in het klooster van Afflighem.

IIB Godfried van Renen, had Brabantse bezittingen, vermeld 1105-1156, tr. 1) ca. 1120²⁹ Sophia van Bommel (Bemele?), dr. van Dirk en N.N. Tr. 2) vóór 1139 met Emiza van Valenciennes, dochter van burggraaf Isaac en Mathilde N.

Uit het eerste huwelijk (willekeurige volgorde):

1. Dirk, volgt III
2. Gerlach van Renen, na de dood van zijn broer Dirk burggraaf van Utrecht³⁰. Hij verbond met zijn broer Dirk een aantal lenen (in het graafschap Teisterbant, o.m. Aelst en Heusden) aan het Utrechtse burggravenambt³¹. In 1187 schonk hij zijn tienden onder Anderlecht en Dilbeek aan de priorij Vorst.(14) Dit is de laatste oorkonde waarin Gerlach als levend staat vermeld (hij moet evenwel overleden zijn voor augustus 1190). Deze schenking wordt mede nog vermeld in een oorkonde van 1221, waarbij hertog Hendrik de bezittingen van de abdij Affligem, waar Vorst een dochterpriorij van was, bevestigde³²(15). Na zijn

²⁹ zie ook Boeren, pag. 144

³⁰ Maris, pag. 84

³¹ P.G.F.Vermast, in de Nederlandsche Leeuw, jaargang 1949, kolom 294-295

³² Hertog Hendrik I van Brabant kwam aan de regering in aug. 1190, na de dood van zijn vader Godfried III. De dood van Gerlach van Renen (van Perk) is dus te stellen tussen 1187 en augustus 1190.

dood verviel het burggraafschap van Utrecht aan de bisschop. Was erfgenaam van zijn broer Godfried. Wordt ook vermeld als Gerlach van Perk, zo genoemd naar zijn bezitting.(12) Na de dood van Gerlach zijn zijn bezittingen door vererving overgegaan op de kleindochter van zijn broer Dirk, Lutgard van Kuyc, die zich dan Lutgard van Perk noemt. Zij was gehuwd met Godfried II van Breda, die al vanaf 1192 als heer van Perk voorkomt.(13)

3. Heijlwig van Renen, verkrijgt Bemmelen (bij Nijmegen) en Wormsbach (bij Andernaken), sterft na 1164(16), tr.ca. 1140/45 Godfried van Arnsberg-Kuyc, in eerste echt gehuwd met Ida (Juditha, Jutta), gravin van Arnsberg.
4. Godfried van Renen, bisschop van Utrecht, vermeld 1155-1178³³, overleden 27.5.1178. Schonk samen met zijn broer Dirk in 1170 landerijen onder Anderlecht en Dilbeek, bij Brussel, aan de priorij Vorst³⁴.
5. Hugo van Renen, voor het eerst met zijn vader vermeld op 18 oktober 1145 als getuigen in een oorkonde van koning Koenraad³⁵, overl. voor 1178.
6. Arnold van Renen, geestelijke (als zodanig vermeld in 1178 in het testament van bisschop Godfried van Renen).

III Dirk van Renen, bezat het allodium Herpen - waarschijnlijk hem door zijn vader nagelaten - was burggraaf van Utrecht van ca. 1156 tot zijn dood, overl. voor 1178, tr. N.N.(van Bierbeek?). Schonk samen met zijn broer bisschop Godfried landerijen onder Anderlecht en Dilbeek, bij Brussel, aan de priorij Vorst³⁶.

³³ OSU I-411 r/m 499

³⁴ Marneffe, oorkonde nr. CXXXVII

³⁵ OSU I-388

³⁶ Zie noot 30. Zie ook Maris, pag.74 en 75: het burggraafschap van Utrecht werd aanvankelijk bekleed door een bisschoppelijk ministerialis, nl. ene burggraaf Otto, echter na diens overlijden, tussen 1156 en 1162, werd een nobilis, nl. Dirk van Renen, broer van de Utrechtse bisschop Godfried, met het burggraafschap beleend. In de tijd van de oude burggraaf Otto was het burggraafambt ook in de vrouwelijke lijn erfelijk, doch nu het ambt niet meer als dienstleen, maar als leen aan een liber

Hieruit:

1. Sophia van Renen, erfdochter van Herpen, tr. ca. 1160 Hendrik II van Kuyc, geb. ca. 1130, overl. 1204.
Hieruit: a. Lutgard van Perk, overl. tussen 1219 en 1231, vermoedelijk ca. 1222 (10), tr. ca. 1180 (in ieder geval voor 1192 - ³⁷) Godfried II van Breda en Schoten, overl. tussen Pasen 1216 en Pasen 1217, zn. van Hendrik II van Breda en Schoten, en van Beatrijs van Laroche(10). In 1219 schonk Lutgard 12 Vlaamse ponden aan de kerk van St. Michiels in Antwerpen, waar zij begraven wilde worden en waar haar graf in 1843 nog aanwezig was. De schenking was bestemd voor de zielerust van Godfried, haar overleden echtgenoot, voor haar eigen zielerust en die van haar vader en moeder, alsmede voor de zielerust van wijlen Godfried van Renen, bisschop van Utrecht, en diens broer Gerlach³⁸. Van deze laatste had zij Perk, bij Vilvoorde onder Brussel, geërfd.

homo of vrije vazal gegeven werd, was slechts vererving in de mannelijke lijn toegestaan. Na Dirk van Renens overlijden is het burggraafschap aan zijn broer Gerlach gekomen, daar Dirk slechts een dochter Sophia had. Na de dood van Gerlach is het burggraafambt weer aan de bisschop van Utrecht gekomen. Graaf Otto I van Bentheim zal het burggraafambt van Utrecht van zijn broer, bisschop Boudewijn II van Holland, opvolger van bisschop Godfried van Renen, verkregen hebben. Dat de graven van Bentheim zoveel goederen en rechten hier in Rhenen bezaten is eerder te verklaren door de mogelijke band met de familie van Renen (dus door vererving) dan dat zij deze goederen van de graaf van Gelre zouden hebben gekocht, zoals van Iterson dat in "De stad Rhenen" oppert. De graaf van Gelre zou zich zeker het leenheerlijk recht hebben voorbehouden. Rhenen was immers een belangrijke plaats, gelegen tussen het graafschap Gelre en het Sticht, waar de bisschop de scepter zwaaide. (Zie ook Coldewijj, pag. 42, noot 28.) Dat de goederen van de van Bentheims in Rhenen allodia betroffen, pleit des te meer voor vererving daarvan van de familie van Renen.

³⁷ Boeren stelt dat door het feit dat Gerlach van Renen (van Perk) overleden is voor augustus 1190, het huwelijk van Sophia van Perk met Godfried van Breda voor die datum te stellen is. Echter, zo vermeldt hij zelf, komt Godfried van Breda pas van 1192 af voor als heer van Perk (dat hem door huwelijk aangekomen moet zijn). De datering van het bedoelde huwelijk is dus met zekerheid vast te stellen voor 1192 en niet voor augustus 1190.

³⁸ Goetschalckx, *Oorkondenboek der abdij van Sint Michiels*, Nr.56, Anno 1219.

Literatuur/bronnen:

- OSU S. Muller en A.C. Bouman, *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, Utrecht 1920
- OGZ L.A.J.W. Sloet, *Oorkondenboek der Graafschappen Gelre en Zutphen, tot op den slag van Woeringen, 5 juni 1288*, 2 delen, Arnhem 1872-1876
- Marneffe E. de Marneffe, *L'Histoire Ecclésiastique de la Belgique, Ite Section, Serie des cartulaire et des Documents étendus, Cartulaire d'Afflighem*, Leuven 1900
- Coldewey J.A. Coldewey, *De heren van Kuyc, 1096 - 1400*, Tilburg 1981
- Aarschot Guillaume Comte d'Arschot-Schoonhoven, *Histoire d'une famille - Les d'Arschot de Schoonhoven. Des origines à 1600*. Brussel 1955
- Boeren P.C. Boeren, *De heren van Breda en Schoten*, Leiden 1965
- Anspach J. Anspach, *De voormalige Heerschap Malsen en het geslacht van Malsen*, Leerdam 1894
- Maris A.J. Maris, *Van Voogdij tot Maarschalkambt*, Utrecht 1954
- Rhenen W. van Iterson, *De stad Rhenen*, Assen 1960

N.B.

Tijdens het samenstellen van dit artikel kreeg ik zoveel hulp en aanvullende gegevens van de heer van Dael, dat het nu onder beider namen verschijnt.

Deventer/Rhenen, november 1993.

TINSSCHULDPLICHTIGEN te RHENEN anno 1617

C.L. van Otterlo

In zijn werk "De Stad Rhenen" behandelde dr W. van Iterson tal van zaken op het gebied van tinsen. Zo noemde hij bijvoorbeeld op pagina 291 Herbert van Setten als tinsmeester (=ontvanger) bij diens zitting in De Moriaen op 25 november 1551. Op pagina 56 komt voor als tinsmeester Jacob die Roije Petersz met diens tinsgenoten, o.m. Johan van Harn en Jan Noist, en wel Ao. 1494.

Op pagina 93 verwees de auteur naar de Blaffaerd der Ontvangsten van de Rentmeesters der Domeinen 's Lands Staten van Utrecht, aanwezig in het archief van de Staten van Utrecht onder nr 955 (RAU), bevattende een 40-tal namen van schuldplichtigen, daarbij echter nalatende hen met name aan te geven.

Het komt mij waardevol voor om niettemin de betrokken personages voor het voetlicht te brengen. Enerzijds opdat zij niet eeuwiglijk anoniem zouden blijven, anderzijds omdat ook zij ooit deel uitmaakten van de historie van de Stad Rhenen. Zonder mensen was en is er mijns inziens geen geschiedenis.

De heer J. van Kesteren te Nieuwegein was zo vriendelijk mij een kopie te bezorgen van bovengenoemde Blaffaerd (anno 1617) dat zich thans bevindt onder nr 107 Financiële Instellingen in het Rijksarchief te Utrecht. De transcriptie van het betreffende stuk luidt als volgt:

Ander ontfanck van thinsen tot Rhenen verschijnende op Ste Martins avont 1617

Rhenen

Wouter Henrickss. koster	1 s.
Anthonis Aertsz.	7 d.
Den commanduer tot Rhenen	3 d.
Gerrichge Jaspersdr. (doorgehaald)	6 d.
dit is bij de heeren Staten opten	
30e juni 1616 geremitteert ergo	
Evert Keyser	1 s.
Cornelis van Schoonhoven	1 s.
Peterke Lijsters	1 s.
Jan Thonisz.	1 s.

Joncker Herman Valckenaer	1 s.
Jan Cornelisz. Cock	1 s.
Dirck Goortsz. Gudders weduwe	1 s.
Willem Lijster Martenss.	1 s.
Evert Janss. (doorgehaald was Jan Jansz. Laydecker)	1 s.
Willem Arisz.	1 s.
Thonis Jansz. schoenmaker	1 s.
Evert Pauwelsz. Netelrode	6 d.
Jan Verhuyt	1 s.
Anthonis Adriaenss.	1 s.
Aelbert van Ecken weduwe	1 s.
Jan Jansz. van Zwol	1 s. 6 d.
Reyer Peterss.	1 s. 6 d.
Adriaen Gerritss.	1 s.
Dirck Krayvanger	2 s.
Claes Gosensz.	1 s.
Heer Johan Ludolpss. van Ste Loyen altaer	2 s.
Jan Herbertss.	1 s.
De stad Rhene	1 s.
Dirck Lijster	1 s.
Bernt Lijster van Coesvelt als bezitter van St. Nicolaes altaer	6 d.
Wouter Henrickss. coster	1 s.
Evert van Netelrode	6 d.
Joncker Herman Valckenaer	3 d.
Mr. Adriaen van Stoutenberg weduwe	1 s.
Fulvio de Portune	6 d.
Peter Herbertss.	1 s.
Ruttger Aertss.	1 s.
Walrave ende Peterke Lijsters	1 s.
De weduwe van de secretaris Tol	1 s.
Jouffrouw Agneta van Hackfoort (doorgehaald was Aernt Botter van Snellenberch)	3 d.
Huybert van Rhene schout	3 d.

UIT DE GESCHIEDENIS VAN DE FAMILIE ROGHAIR

J.K. Roghair

Toen ik voor het eerst een bezoek bracht aan het gemeentehuis van Rhenen om wat gegevens te verzamelen voor mijn genealogisch onderzoek leefden wij ergens aan het einde van de jaren vijftig. De hulpvaardige ambtenaar attendeerde mij toen op de oude begraafplaats, schuin aan de overkant van het gemeentehuis, waar een graf van de familie Roghair zou zijn.

Omstreeks dezelfde tijd als mr J. Belonje moet ik daar dus geweest zijn¹. Ik herinner mij dat ik het daar, achter een hek, maar erg verwaarloosd en rommelig vond uitzien, waar het moeilijk zoeken zou zijn. Bovendien ontbrak mij de nodige tijd daar ik toen nog op openbaar vervoer was aangewezen en moest zorgen toch weer tijdig in Den Haag terug te zijn. Toevalligerwijs werd ik vorig jaar op het park aan de Herenstraat geattendeerd. Toen had ik tijd genoeg en besloot er een dag uit te trekken, o.a. voor een bezoek aan Rhenen.

In het goed onderhouden park naast de Gedachteniskerk vond ik de eerder (zie noten 1 en 2) beschreven grafzerken waaronder die van de families Roghair en Ramondt.

Nieuwsgierig als ik ben wanneer het gaat om voor mijn genealogie van belang zijnde gegevens te achterhalen wendde ik mij tot het gemeentehuis met de vraag of men mij kon laten weten welke personen in de grafkelder Roghair en Ramondt hun laatste rustplaats gevonden hadden. Helaas kon men mij daar niet over inlichten; deze gegevens waren op het gemeentehuis niet bekend. Ik neem aan dat in de beschrijving van Deijs alle aldaar begraven personen zijn genoemd².

Om u iets meer over de familie Roghair uit de vorige eeuw te laten weten, zij het mij vergund het navolgende aan uw tijdschrift toe te vertrouwen.

1. Johannes Ramondt, geboren 2 september 1796 te Ochten, was

1 Belonje, J. *Oude grafstenen op de oude begraafplaats te Rhenen in 1957*.
Oud Rhenen, september 1992, pag. 15

2 Deijs, H.P. *Oude grafstenen op de oude begraafplaats te Rhenen in 1992*.
Oud Rhenen, september 1992, pag. 28

gehuwd met Adriana Didrika Roghair, geboren 25 maart 1799 te Alkmaar. Zij was de oudste dochter van G.J. Roghair, zilversmid te Alkmaar, over wie straks meer.

Adriana kwam in september 1819 met attestatie uit Purmerend. Zij huwde op 30 juni 1820 met Johannes Ramondt, zoon van Gerard, winkelier, en Albertina Johanna Bor.

Johannes overleed 27 februari 1877, Adriana overleed 21 mei 1842, beiden te Rhenen; ook zij zal in die grafkelder begraven zijn. Eén van hun zoons, Marinus Hendrik komen wij later nog tegen.

2. Christiaan Roghair, gedoopt te Rhenen op 28 januari 1761, apotheker, was schepen, later stedelijk ontvanger, en ook burgemeester van Rhenen. Christiaan was een oudere broer van G.J. Roghair, de zilversmid in Alkmaar. Hij overleed op 22 juni 1834.

3. Pieter Huybert Roghair, geboren 15 juni 1806 te Alkmaar, was een zoon van de hiervoor genoemde G.J. Roghair. Hij kwam met zijn ouders in september 1819 naar Rhenen en huwde aldaar op 21 november 1828 met Huibertje Gerdiena van Holst, afkomstig uit Ingen. Op 17 december 1829 werd hun zoon Christiaan geboren. Deze is niet gehuwd geweest; hij overleed op 22 mei 1864 te Rhenen. Zijn moeder overleed aldaar op 2 januari 1830.

Pieter Huybert hertrouwde op 11 november 1832 te Veenendaal met Hendrika van de Poel. Uit dit huwelijk werden zes kinderen geboren, o.a.:

4. Gerrit Jacob, geboren te Rhenen op 20 september 1833. Hij huwde 30 juli 1868 te Rhenen met Leonore Elise Tielenius Kruythoff. Behoudens de door Deijls reeds vermelde functies en ambten was Gerrit Jacob vele jaren kerkvoogd. In zijn latere leven was hij lid van Provinciale Staten van Utrecht. Het huwelijk bleef kinderloos; de vrouw overleed 7 augustus 1893 en Gerrit Jacob op 24 december 1906. Op 27 december werd van zijn overlijden op het gemeentehuis aangifte gedaan. Dit geschiedde door de plaatselijke predikant, ds Willem de Lange, en door Gerrit's neef Marinus Hendrik Ramondt, oud 70 jaar, lid van de gemeenteraad van Rhenen. Marinus was een zoon van Johannes Ramondt, genoemd in het begin van dit artikel.

5. De twee ongehuwd gebleven zusters Hendrika Petronella Huyberta en Adriana Dedrika waren in Rhenen bekend als juffrouw Pietje en juffrouw Naatje. Uit overleveringen blijkt dat zij zeer begaan waren met de minder

bedeelde stadgenoten en mede daardoor actief betrokken waren bij charitatief en sociaal werk. Speciaal de decembermaand met Sinterklaas en Kerstfeest stond daarbij in de belangstelling. De juiste geboortedatum van Hendrika P.H. is 10 februari 1840; op haar 68e jaardag is zij overleden.

Rest mij nu nog bij u terug te komen op de eerder genoemde zilversmid Gerrit Jacob Roghair, de grootvader van de hiervoor genoemde burgemeester Gerrit Jacob.

Wij stappen daarvoor over naar *Oud Rhenen* van januari 1993 waarin Belonje een artikel wijdde aan de familie Roghair in Alkmaar³.

6. Diaken A.Roghair was Adriaan Roghair, gedoopt te Rhenen op 9 februari 1716. Hij was gehuwd met Adriana Diderica van Deventer. Uit hun huwelijk zijn zeven kinderen geboren. De jongste was Gerrit Jacob, hij werd op 19 december 1765 te Rhenen gedoopt.

Vader Adriaan werd op 22 februari 1756 als schepen van de stad Rhenen aangesteld. Hij overleed aldaar en werd op 7 april 1797 begraven; zijn vrouw overleed op 29 december 1781.

Het wandbord in de Cunerakerk waarop het wapen van Adriaan Roghair was afgebeeld, bestaat niet meer. Men vertelde mij destijds dat dit bij de oorlogshandelingen in mei 1940 was verwoest.

In de raadzaal in het oude raadhuis hangen twee borden met wapens van de leden van de vroedschap. Hierop is het eerder bedoelde wapen driemaal afgebeeld:

met jaartal 1694: D. Roghair

met jaartal 1746: A. Roghair

met jaartal 1787: H.I. Roghair

In deze volgorde is de onderlinge familierelatie: vader - zoon - kleinzoon.

7. Gerrit Jacob Roghair ging ergens in de jaren '90 van de achttiende eeuw naar Alkmaar. Op 7 februari 1797 werd hij lid van het "Gout en Silversmits Gilde binnen de Stad Alkmaar". Op 23 juli van dat jaar trad hij in het huwelijk met Cornelia van Fokkenberg, een dochter uit een in die tijd bekend zilversmidsgeslacht. Uit dit huwelijk werden zeven kinderen geboren van wie er vier op jonge leeftijd overleden:

³ Belonje, J. *De familie Roghair vertrok uit Rhenen naar Alkmaar.*
Oud Rhenen, januari 1993, pag. 52

- Cornelis Julianus, geboren 13 mei 1801, overleden 18 juli 1801
 - Cornelis Julianus, geboren 16 augustus 1802, overleden 24 mei 1809
 - Margaretha Sandrina, geboren 19 oktober 1804, overleden 14 januari 1805
 - Geertruida, geboortedatum niet bekend, overleden 2 februari 1810
- Alle kinderen werden in Alkmaar geboren, de gestorven kinderen werden aldaar begraven in het door Belonje beschreven graf in de Grote Kerk. Het echtpaar Roghair-van Fokkenberg verhuisde in september 1819 naar Rhenen met hun nog in leven zijnde kinderen:
- Adriana Didrika, zie onder 1.
 - Pieter Huybert, zie onder 3.
 - en hun jongste dochter Cornelia Juliana Geertruida die huwde met ene J.J. de Waal en naar Utrecht vertrok.

Op de in mijn bezit zijnde fotokopie van het testament van het echtpaar Roghair-van Fokkenberg is vermeld dat de testatrice (Cornelia van Fokkenberg) is overleden "*den 29 novb.1821*". Daaronder is in ander handschrift vermeld "*te Rhenen*". Kennelijk zijn deze woorden er later bijgeschreven.

Met het vorenstaande hoop ik een bijdrage te hebben geleverd tot vervulling van de door Belonje aan het slot van zijn artikel geuite wens.

JAARVERSLAG 1993

Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o.

Voor de Historische Vereniging een rustig jaar, zonder speciale uitschieters. Het ledental gaf een lichte stijging te zien: meer dan 225 leden. De ledenwerving tijdens de Koninginnemarkt speelde daarbij een goede rol. Het bestuur heeft geen wijziging ondergaan; de bestuursleden de Jong en Dekhuijzen werden op de jaarvergadering herkozen.

De zes georganiseerde lezingen waren de volgende:

- 14-01-1993 Mw. G.J. van Dam-Schuylenburg, Rhenen, over "Brieven uit de laatste oorlogswinter: correspondentie tussen Kasteel Amerongen en Den Haag".
- 18-02-1993 Dr T Stol, Amsterdam, over "Het ontstaan van Veenendaal in nauwe relatie met de vroege geschiedenis van Rhenen".
- 17-03-1993 H. Fokkens, De Bilt, over "Zien met andere ogen; het voorwerk bij archeologisch onderzoekswerk".
- 15-09-1993 J.P.C. Hoogendijk, Leusden, over "Rouwborderen in de provincie Utrecht".
- 13-10-1993 Dr H.P. Deys, Rhenen, over "Hoe leefde men in Rhenen rond het jaar 1550?".

Op 17-11-1993 was een lezing gepland over "Het Aardfort op de Grebbeberg", doch Mw. Drs M. Breukink-Peeze uit Emmen was door ziekte verhinderd deze lezing te houden. Deze lezing houdt de Historische Vereniging nog tegoed!

Naast het uitbrengen van een drietal nummers van Oud Rhenen heeft de Historische Vereniging ook activiteiten ontplooid binnen de werkgroep Open Monumentendag, ditmaal door Mw. M. Koning die H.E. Dekhuijzen als zodanig is opgevolgd.

Het in het vorige jaarverslag genoemde bezwaarschrift t.a.v. de verbouwing van de Koerheuvel-watertoren heeft niet tot het gewenste resultaat geleid. Blijft over voor de Historische Vereniging om na de verbouwing van deze toren door middel van een plaquette een argeloze bezoeker of passant er straks op opmerkzaam te maken dat hier sprake is van een -voormalige- watertoren.

In Rhenen is in 1993 de inmiddels gevormde Gemeentelijke Monumentencommissie met haar activiteiten van start gegaan. H.E. Dekhuijzen zit namens de Historische Vereniging in deze commissie, die dit jaar een aantal productieve vergaderingen heeft gehouden.

Ten aanzien van de archeologie het volgende. Bij de herinrichting van de Fred. van de Paitshof is een interessante waterput gevonden, onder de daar voorheen gelegen woning. Deze put is bij deze herinrichting door opmeting als een duidelijk stuk archeologie te zien. Inmiddels is een toelichtend bordje aangebracht. Ook in de Herenstraat zijn resten gevonden van een put. Bij het verplaatsen van een waardevolle boom naast de Koerheuvel-watertoren is door een scholier een bronzen emmer gevonden, die te zijner tijd waarschijnlijk een plaatsje in het museum zal krijgen.

Opnieuw een jaar waar met voldoening op teruggekeken kan worden!

H.E. Dekhuijzen, secretaris.

JAARVERSLAG 1993

Stichting Vrienden van het Streekmuseum Het Rondeel

De bedoelde "herverkaveling" van deze stichting waarnaar reeds in het vorige jaarverslag een verwijzing gegeven is, heeft dit jaar nog geen effectuering gekregen.

Naar verwachting zal in een volgend jaarverslag hierover meer duidelijkheid gegeven kunnen worden; wellicht reeds in de komende jaarvergadering van de Historische Vereniging.

H.E. Dekhuijzen, secretaris.

FINANCIEEL JAARVERSLAG 1993

Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o.

Inkomsten

Contributies 224xfl.25,-	f 5600,-
Contributies '90/'91/'92	f 75,-
Contributies '94	f 75,-
Gift eenmalig	f 100,-
Anjerfonds	f 55,15
"Ons Genoegen" 121xfl.5,-	f 615,-
500 jaar Cunera	f 87,-
Losse verkoop	f 448,28
Doorber. porti	f 23,30
Correctie 1992	f 15,-

f 7106,36

Saldi 31.12.1992 f 2425,10

f 9531,46

Teveel ontvangen f 1020,-

f 10551,46

=====

Uitgaven

Verenigings- en administratiekosten	f 757,11
Enveloppen	f 655,65
Oud Rhenen	f 4201,46
Lezingen	f 390,-
Zaalhuur	f 380,-
Kamer van Koophandel	f 61,-
Boeken e.d.	f 387,80
Kosten 30 april/ Nicolaïkerk	f 56,25
Prenten 2x250x	f 455,90

f 7345,17

Saldi 31.12.1993 f 3206,29

f 10551,46

f 10551,46

=====

Nog te betalen per 31.12.1993:

230 ex. "125 jaar Ons Genoegen" à 2,-

f 460,-

Portokosten "125 jaar Ons Genoegen"

f 140,40

Diverse secretariaatskosten

f 215,50

f 815,90

=====

Willem H. Strous, penningmeester.

FINANCIEEL JAARVERSLAG 1993

Stichting Vrienden van het Streekmuseum Het Rondeel

Inkomsten

Jaarlijkse bijdragen	f 35,-
Schenkingen	f 606,40
Creditrente	f 12,71

f 654,11

Postbanksaldo per
31.12.1992 f 4756,68

f 5410,79

Uitgaven

Kamer van Koophandel	f 61,-
Administratiekosten	f 6,40
Terugstorting foutieve boeking	f 15,-

f 82,40

Postbanksaldo per
31.12.1993 f 5328,39

f 5410,79

Dr A.J. de Jong, penningmeester.

O U D R H E N E N

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

Uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Dertiende jaargang

Mei 1994

No. 2

INHOUDSOPGAVE

De pelgrimsinsignes van Sinte Cunera	59
Wapens van de stad en families Van Rhenen	74
Schoolse manieren in de 17e eeuw te Rhenen	76
Waar komt de naam Palmerswaard vandaan?	81
Rhenensch Burgerwacht in 1919	83
Stichting Vrienden van Het Rondeel	88
Terugblik over het leven van Kees Gorter	90

DE PELGRIMSINSIGNES VAN SINTE CUNERA

H.P. Deys

Van december 1993 tot eind februari 1994 werd in Museum Boymans-van Beuningen onder de titel *HEILIG EN PROFAAN* een tentoonstelling gehouden van een deel van de laat-middeleeuwse insignes uit de collectie van H.J.E. van Beuningen. Deze verzameling bestaat uit profane (wereldlijke) insignes, waaronder vele met een erotische betekenis, en religieuze, zogenaamde pelgrimsinsignes. Verreweg de meeste insignes zijn afkomstig van bodemvondsten, al of niet met behulp van de metaaldetector aan het licht gekomen.

Een bezoek aan deze prachtige expositie gaf mij aanleiding in de beschikbare 16-de eeuwse geschreven bronnen naar meer gegevens over de pelgrimsinsignes van Cunera te zoeken. Dit onderzoek leverde een interessant aantal nieuwe gegevens op.

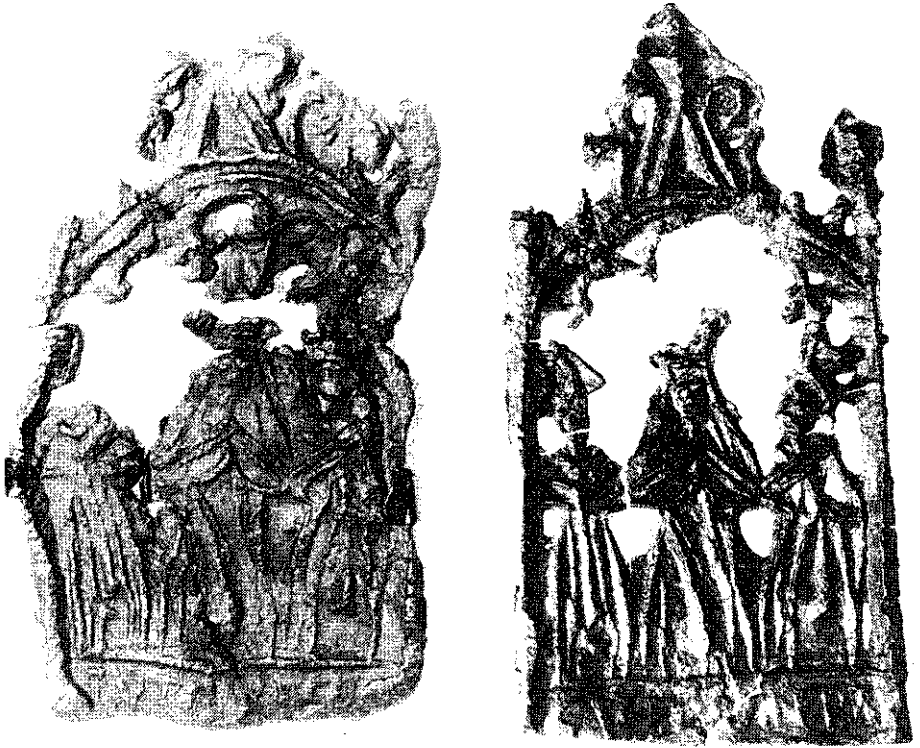
Pelgrimsinsignes

Pelgrimsinsignes of pelgrimstekens¹ werden vroeger gebruikt door pelgrims, die van een bedevaart huiswaards keerden. Omdat er uitgebreide algemene literatuur over deze materie bestaat², wordt hier korthedshalve volstaan met de volgende karakterisering.

Pelgrimsinsignes zijn kleine, uit een metaallering (lood, tin, zilver, verguld, goud?) vervaardigde insignes, ongeveer ter grootte van een (klein) lucifersdoosje, die in bedevaartsoorden door een kerkelijke instantie werden verkocht. De pelgrims plachten deze kleinoden op de muts of de mantel te dragen, opdat deze hen op hun thuisreis zouden beschermen tegen rovers en ander onheil. Bovendien konden de pelgrims hiermee thuis aantonen, dat zij ook inderdaad in het betreffende bedevaartsoord waren geweest. Er bestaan overigens aanwijzingen dat er een handel in deze insignes moet zijn geweest.

Cunera

Rhenen kan zich scharen onder het kleine aantal Nederlandse plaatsen³, die in de late Middeleeuwen het einddoel van een bedevaart waren. Er zijn geen gegevens bekend over het ontstaan en de beginperiode van de Rhenense bedevaarten. De feestweek, duurde acht dagen (octaaf) en telde twee hoogtepunten: St. Odulphusdag (12 juni), die ook de dag van Cunera was, en het octaaf, waarmee de laatste dag werd aangeduid.

Men spreekt in de kerkrekeningen steeds over 'de vaert' of 'St. Kuneren vaert'. Hiermee werd bedoeld de grote optocht van de bedevaartgangers langs de staties bij Elst, Prattenburg en Achterberg.

Van Iterson⁴ schrijft dat in de tweede helft van de 15e eeuw een toename van de bezoeken aan de Cunerakerk valt waar te nemen. Hij schat dat omstreeks 1475 de St. Cunera-vaart in opkomst gekomen is. Toch vermeldt hij een naar 'St. Kuynnere te Renen' opgelegde bedevaart in 1404.

In het boekje 'Dat Leven van Kunera', dat gedrukt werd omstreeks 1515, wordt als oudste vermelding van een bedevaart het jaar 1318 genoemd. Voorts komen er met name de jaren 1378, 1380, 1398, 1419, 1430, 1435, 1439, 1446, 1469, 1481, 1499, 1502, 1503 en 1515 in voor. In 1486 schreef⁵ de toenmalige Rhenense burgemeester Jan van Hemerten, naar aanleiding van een oproep om te verschijnen bij een vergadering van de Staten te Utrecht, dat het geld om te reizen ontbrak en dat hij bovendien de stad niet kon verlaten in verband met 'die hoichtijt ende fest sinct Kuneren'. Elders⁶ is sprake van 'sunt Kuneren predicx stoel bijden Dijck' (1471) en 'bijden predicxstoell bijder

Horst' (1494), maar er zijn natuurlijk nog vele andere verwijzingen naar dergelijke statieën. Voor de Cuneratoren heeft zelfs een calvarie gestaan, een stenen berg met daarop een houten kruis geplaatst.

Volgens de overlevering zou men in Rhenen op het idee van bedevaarten gekomen zijn, door de successen die men, vooral in financieel opzicht, in Amersfoort bereikte. De parochiekerk in Rhenen, die aanvankelijk nog geen toren bezat, was oorspronkelijk gewijd aan St. Pieter (Petrus). Van Iterson⁷ heeft hier enkele pagina's aan gewijd. Later is men er toe overgegaan deze kerk aan St. Cunera⁸ te wijden.

De achtergrond van deze verandering in schutspatroon schijnt geweest te zijn, dat men in Cunera een aantrekkelijker heilige zag om als trekpleister te fungeren in verband met de bedevaarten. Cunera was veel 'exclusiever' dan Petrus en bovendien was zij goed voor genezingen van keelziekten en andere kwalen bij de mens en ook bij het paard. Met de inkomsten die het bedevaartswezen opleverde zou de bouw van de Cuneratoren zijn gefinancierd. De bouw van deze toren werd aangevangen in 1492, de toren was gereed in 1531.

Insignes

Een belangrijk facet van de functie als bedevaartsoord was de verkrijgbaarheid van pelgrimsinsignes. Er heeft in Rhenen een productie van deze artikelen plaatsgevonden, die zich over vele tientallen jaren moet hebben uitgestrekt.

Er bestaan archiefbescheiden over de aanmaak van de Cunera-insignes en (pas) sinds de 70-er jaren van deze eeuw zijn enkele loden Cunera-insignes teruggevonden⁹. Van Beuningen (1993) vermeldt dat er thans 24 exemplaren in vier verschillende uitvoeringen bekend zijn in lood(-tin) legeringen, en (in Engeland) één zilveren exemplaar in een geheel afwijkende versie. Het is niet bekend, in welke tijdsperiode de verschillende uitvoeringen werden gemaakt.

In een interessant hoofdstuk 'Technische Aspecten' beschrijft Van Beuningen de techniek van het gieten en de samenstelling van 50 insignes uit zijn collectie, die met behulp van een moderne wetenschappelijke techniek geanalyseerd werden. Hier valt één Cunera-insigne onder, dat voor 95,9% uit lood en 2,6% uit tin bleek te bestaan. De kleine hoeveelheid arseen van 1,4% is vermoedelijk aanwezig als verontreiniging. De meeste andere onderzochte insignes bleken veel meer tin te bevatten: 37 insignes hadden een tingehalte van tussen de 35 en 65%.

Archieven

Er zijn in ons land drie archieven in twee bewaarplaatsen, waar kerkrekeningen van de Cunerakerk uit de tijd van vóór de Hervorming bewaard zijn gebleven. Aangezien de productie van de pelgrimstekens onder verantwoordelijkheid van de kerkmeesters van de Cunerakerk viel, moeten de gegevens over pelgrimstekens in deze archieven worden opgespoord¹⁰.

De belangrijkste archiefbewaarplaats van de rekeningen van de Rhenense kerkmeesters is het Oudarchief van Rhenen zelf. De vroegste gegevens betreffen een zeer slecht geconserveerd en slechts gedeeltelijk compleet gebleven kerkmeestersrekening uit (vermoedelijk) 1505 tot 1508. Voorts zijn er kwitanties uit de jaren 1562, 1563 en 1565 en 1570 (over 1569) bewaard gebleven en complete kerkrekeningen van vóór de Hervorming uit 1571, 1572, 1573, 1578 en 1579. Tenslotte treffen we in het Rijksarchief te Utrecht nog een kerkrekening uit 1519 en een incomplete kerkrekening uit 1521 aan, alsmede enkele duplicaten van in Rhenen nog aanwezige en hierboven reeds vermelde rekeningen.

In nagenoeg alle jaren waarover een financiële verantwoording bewaard is gebleven, was er sprake van de aanmaak van Cunera-insignes. Men sprak toen over 'teijkens' of 'teijkenen'.

De Hervorming werd te Rhenen officieel in 1580 ingevoerd¹¹, waarmee definitief een einde kwam aan de kerkelijke vieringen van de Cunera-verering te Rhenen. Duidelijk valt uit het verloop van de inkomsten uit de offerkist en van de hoeveelheid geofferde was (t.b.v. vervaardiging van kaarsen) op te maken, dat de bedevaarten naar de Cunerakerk te Rhenen tegen het einde van de 70-er jaren reeds op hun einde liepen. In de kerkrekening van 1579 wordt geen enkele post verantwoord m.b.t. de Cunera-festiviteiten. Deze hebben dus in dat jaar al niet meer plaats gevonden. Opvallend in dit verband is het feit dat in juni 1580¹² (het octaaf van de Cunerafeesten viel in juni!) door de Rhenense magistraat werd bepaald, dat de drie stadspoorten extra bewaakt moesten worden door de burgerwacht (in 1579 is zéér onvolledig genotuleerd). Dit gebeurde voorheen slechts bij dreigend gevaar. Daarom vermoed ik, dat in 1580 de instelling van deze wacht bedoeld was om onvoorziene problemen op te vangen bij de te verwachten toeloop van Cunera-pelgrims, die immers nog niet konden weten, dat in Rhenen de Hervorming een einde had gemaakt aan de mogelijkheid Cunera in Rhenen te vereren. We mogen als vaststaand aannemen dat de laatste kerkelijke viering van het Cunerafeest in 1578 heeft plaats gevonden.

Tot nu toe werd slechts uit de rekening van 1521 een uitgave ten behoeve van zilveren en zilver-vergulde insignes vermeld, en uit de rekening van 1572 enkele regels betreffende de aankoop van lood en het gieten van insignes¹³, terwijl aan de hand van de gegevens uit de rekening over 1571 een berekening van het aantal gegoten insignes werd gepubliceerd¹⁴.

Uit het door mij geraadpleegde archiefmateriaal betreffende de Cunera-kerk heb ik het volgende overzicht samengesteld.

1505 ¹⁵

item Jan Mesmaker van die teijken te gijttende vij hadden xxij pont loijt ¹⁶ mede (?) tsame	iij zl. gl. iij sts
item vi sts. betaelt van de vorm te maken	
item die vergulden teijkenende selveren teijken hebben tsamen gecost	xxvij zl. gl. ende v sts

1507 ¹⁵

item Jan Mesmaker van de teijkenen te gijttende	iij zl. gl.
---	-------------

1508 ¹⁵

item gecoft gulden teijken xij loijt ¹⁷ i vierdel	
item noch x loijt vitte teijkenen belopt tsamen	xxxij zl. gl.
item gecoft iij hondert pd loijts ¹⁶ ende xx belopt	xi zl. gl. iij sts ix vijt

1519¹⁸

it. betaelt ses loet ¹⁷ v gulden teikenen ende iij engels ende vijf loet silveren teikenen tsamen gecost	xxv gulden iij sts j oert
it. Jan Dierixsz. gegoeten vierde half hondert pont loits aen teikenen ellicke pont enen halven braspenninck, facit	vij gulden mien vijf sts
it. een pont tiens ¹⁹ voir betaelt	iiij sts
it. betaelt van drie ijseren dair mij die teijkenen mede maeckt	vj gulden iij sts
it. noch gekoeft iiij pont tiens ende iij loet voir betaelt	xxij sts
it. betaelt voir derde half hondert pont loets ende Lxi	vij gulden iij sts

1521¹⁸

- item aen die silveren teijkenen ende vergulden teijkenen betaelt	xvij gulden
---	-------------

1562²⁰

- Ick Ffrans Both burger tUtrecht bekenne dat Sweer Henricksz. van Renen van mijn gecoft ende ontf(angen) heeft twee hondert pondt oudt loet, dair hij mijn voor bet(aelt) heeft negendalve Kar. gulden, oircondt mijn eijgen handt hier onder gestelt opten viij^{en} majj Anno Lxij, Ffrans Both. {verso (op de achterzijde): quitantie vant teijken loet bedragende de somme van vij gulden x sts.}.

- Ick Zueer Henricksz.²¹ bekenne ontfangen te hebben van Rutger Velkener kamelaer kerckmeijster tot Reijnen vijer gld. x½ sts van hondert pont ende tweekticht pont teijkenen te gieten, ve(r)beset in die vaert anno twee(s)estich ende dancke Rutger Velckenaer kamelaer kerckmeijster, anno Lxij, ick Zuer Henricksz. [verso: quitantie van iij gulden x½ sts vant gieten vande loijen teckenen anno Lxij].
- Ick Willem Vincentsz. die somma van ses gld. en vijf sts., wijt saeke dat ick ghelevert hebbe die kerke van Rheenen vijf loet verghulden teijkenen, elke loet ghereeken op vijf en twintich sts Brabants, comt die somme voorschreeven, ghelevert Kunere Anno twee en sestich,..... actum tot Rheenen den darthienste dach Junij anno twee en sestich, Ick Willem Vincentsz. [verso: quitantie van de silveren ende vergulden teckenen bedragende de somme van vj gulden v sts.].

1563²²

- Ick Vincent Willemsz. goutssmit tot Utrecht belije mits dese mine hantschrift ontfangen te hebben wujt handen van Rutger Valkenaers kerrickmeijster tot Renen xxij Carolus gl. en viij stuvers heercommende van xvi loet sulvere vergulde teijkenen die ick die kercke tot Rienen geleverd hebbe heet loet gerekent tot xxvij stuvers actum den xxix^m septembris anno xxxij Ick Vincent Willemsz. goutssmid. [verso: quitantie van silveren vergulden teckenen inde vaert de anno Lxij ende de quitantie spreekt van xxxij daeromme is dit ander memoriken hieran gehangen].
- (het 'memorieken'): Anno Lxij Item die erste teijkenen die ic gesonden hebbe waren een ons ende vijftien engels. Ende die teijkenen die ic ou nou sende wegen sees ons ende vijf engels mact tesamen acht onsen ofte seestien loet heet loet gerekent xxvij stuvers, facit xxij gl. viij sts.
- Ick Zueer Henricksz. lije ende bekenne ontfangen te hebben van Rutger Welkener kamelaer kerckmeijster die somme van vijf gl. twe sts een oert van twe hondert v½ pont teijkenen te gieten ende die selfde teijkenen ghegeven sijn in die kerck tot Renen v £ ii sts j ort. [verso: quitantie v gulden ij sts een oert van loijen teckenen].
- item ghelevert de kerck te Renen den xxij^m mej anno Lxij een roll loots weegende j^cLxxj pond het ^c voer v gulden v sts. facit viij gl. xix½ st. Noch geleverd ii½^c pond loots om te vergieten het ^c voer iij gl. vii½ sts, facit x gl. xvij sts j blanc. Van waechgelt verschoten j st. den xiiij^m martij anno xv^c vier ende tsestich, Lubbert van Compostel.

1565²³

- Ontfangen van Jan de Keijser cameraer kerckmeijster die somme van seven gulden andhalven st. dat ick in Sinte Kuneren vaert anno Lxv voer die pelgrims gegoten hebbe ij^cLxxxij pont teijkenen tpont een halve st. Act. iij^m aprilis Ao 66. [verso: loijen teijkenen tgieten A° 65].
- It. ontfangen bij mij onderteijckent vujt handen van Jan de Keijser van weegen de kerck van Renen vijftien gulden ter cause van drie hondert pont loots die ick geleverd hebbe tot behoeff vande kerck voirsz. om teijckenen off te maecken Odulphi Anno xv^cvijff ende tsestich ... Lubbert van Compostel. [verso: Compostel A° Lxv xv gl.].

1569²⁴

- Ick Vincent Willemsz. kenne ontfangen te hebben wt handen van Tonis Petersz. kistemaeker van weegen Johan die Keijser als kerkmeijster tot Reenen die somme van twaeleff gl. drie sts. ter cause van ix loet teijkenen geleevert anno 1569 ende bedancke hem [verso: quitantie vande gautsmit van teijkenen anno Lxix].
- Ick Zueer Henricksz. bekenne mijs desen ontfangen te hebben van Jan die Keijser kamelaer kerckmeijster vier gl. ziiij sts een half van Sunte Kuneren teijkenen te gieten anno negenensestich ...iiij £ xiiij sts vj penn. [verso: Zweer van teijken tgieten].
- Anno xv^c Lxix. Ick Jan die Keijser kerckmeijster tot Renen doen halen opten xxj^{en} maj bij Henrick Jacobsz. schipper twee hondert pondt oudt loot tpondt negen deijts, facit elf gulden vijf sts. [verso: loet tot teijkenen 69].

1571²⁵

- Adriaen van Harn voor ij^c en xxv pont loots, daermen teijckenen afgegoten heeft voor die pelgrims, ijder pont vij deijts tsamen ix £ xvj sts vij d(euten).
- Sweer Henricksz. van ij^c pont loijen teijckens te gieten voor die pelgrims v £ j sts.
- In dit jaer en sijn geen silveren vergulden teijckenen gemaect, soe int voorleden jaer genoch overgelopen waren, ergo hier niehill.

1572²⁵

- Gerrit Vastrick voor hondert en tien pont loots dat pont enen st. daer van gegoten sijn teijkenen voor die pelgrims
- van waeghgelt om tselve loot te wegen ij sts.
- Sweer Verhuet van j^c en x pont loijen teijckens te gieten dat pondt ½ st. facit ij g(ulden). xv sts.

1573²⁵

- deze rekening meldt dat er in dit jaar weinig pelgrims naar Rhenen gekomen waren in verband met de onveiligheid op de wegen als gevolg van strooptochten door Burense, Gorcumse en andere soldaten. De offerkist werd daarom niet gelicht en er bleek ook geen of nauwelijks was geofferd te zijn ten behoeve van de vervaardiging van kaarsen. Er wordt geen verantwoording gegeven over de aankoop van lood, noch van het gieten van insignes. Er heeft dat jaar, gezien enkele uitbetalingen, wel een 'vaert' plaats gevonden, vermoedelijk op zeer bescheiden schaal.

1578²⁵

- Roeloff Sweeren betaelt de somme van twee ponden²⁶ thien schellingen ende dat ter cause van hondert vijff ponden loeijen teeckenen van Sinte Cunera te gieten diemen den pelgrommen vuijt deelde, ergo hier ij £ x sts.

1579²⁵

- de offerkist is niet geopend, er worden geen posten verantwoord m.b.t. pelgrimsinsignes.

Ijzeren gietvormen

Uit de rekening van 1505 blijkt duidelijk dat er in dat jaar een nieuwe gietvorm in gebruik werd genomen, en in 1519 werden er drie ijzeren gietmallen aangekocht, een belangrijk aanvullend gegeven ten opzichte van de mededeling van Van Beuningen, die het algemeen gebruik van *leirsteen* bij de vervaardiging van gietvormen noemt.

Opmerkelijk is, dat er in een enkel geval sprake is van *oud* lood. Zou dit beter te gieten zijn geweest? De prijs ervan (9 deuten) bedroeg een fractie meer dan de normale prijs van een stuiver per pond. Wellicht was er geen gewoon lood voorradig.²⁷ Ook merkwaardig is de vermelding in 1579 van het 'uitdelen' van insignes. Het lijkt onwaarschijnlijk dat de insignes gratis werden uitgedeeld in de letterlijke zin. Werden ze 'uitgedeeld' aan de pelgrims, wanneer deze een gift in de offerkist wierpen? Hoe moeten we dan het bestaande onderscheid in zilveren en vergulde insignes verklaren?

Tin

Er is in de Cunera-insignes zeer weinig tin verwerkt. Slechts in één jaar van de 12 jaren waarover gegevens beschikbaar zijn is de inkoop van tin verantwoord. Dit betreft in 1519 6½ pond tin. Wanneer we aannemen dat deze hoeveelheid ook verwerkt is in de 350 pond lood, die dat jaar vergoten is, dan is dit nog maar 2%. Uit het overzicht van Van Beuningen van de 50 analyses, waaronder één Cunera-insigne, blijkt dat dit insigne 2,6% tin bevatte. Ook Köster heeft het over lood-tin legeringen als meest voorkomend uitgangsmateriaal. We beschikken helaas over te weinig rekeningen om definitieve conclusies te trekken. Ik verwacht echter, op grond van de 'inkoopfacturen', dat de andere Cunera-insignes weinig of geen tin bevatten. Over de jaren waarvan gegevens bewaard zijn gebleven zijn deze meestal zó compleet, dat tinaankopen zeker vaker hadden moeten worden aangetroffen, wanneer ze ook inderdaad zouden hebben plaatsgevonden.

Het is wel zeker dat het ingekochte lood niet reeds een kant-en-klaar lood-tin mengsel geweest is. De prijs van het lood was dezelfde als die van het lood, dat ten behoeve van de dakbedekking van de Cunerakerk en -toren werd gekocht. Dit zou trouwens wel eens dezelfde soort lood geweest kunnen zijn.

Het is ook duidelijk dat Rhenen in die tijd nog niet over een goud- of zilversmid beschikte. Vandaar dat bestellingen voor zilveren en zilververgulde insignes in Utrecht werden geplaatst. Wie zou toen de vorm en het model hebben bepaald?

Aantallen

Ik heb getracht uit de beschikbare gewichtsaanduidingen schattingen te maken m.b.t. de aantallen vervaardigde insignes. In het algemeen zijn gegevens over aantalle vervaardigde insignes zeer schaars. Koldewey²⁸ Reeds in 1987 heb ik een berekening gemaakt, waaruit een aantal van 11.500 insignes resulteerde. Hierbij werd echter een fout gemaakt, door de hoeveelheid ingekocht lood op te tellen bij de hoeveelheid verwerkt lood. Het betreft hier natuurlijk dezelfde partij lood. Ik herroep de hoeveelheid van 11.500 bij dezen en kom tot een nieuw aantal van ca. 5300 insignes. Hierbij ben ik uitgegaan van de hoeveelheid van 200 pond lood (van 480 gram) en een gewicht van 18 gram voor één pelgrimsteken.

In de hierna volgende schattingen van aantallen ben ik uitgegaan van hetzelfde gewicht van 18 gram, óók voor de zilveren en zilver-vergulde insignes. De soortelijk gewichten van lood en zilver schelen niet veel, zij liggen met resp. 11,3 voor lood en 10,5 voor zilver zo dicht bij elkaar dat de toch al ruwe schattingen er niet noemenswaard door worden beïnvloed. Een probleem bij de berekeningen is, dat er allerlei eenheden van gewichten en muntsoorten door elkaar werden gebruikt, eenheden waar men toen kennelijk veel meer mee overweg kon dan thans. De door mij verrichte berekeningen geven dan ook resultaten die met grote reserve moeten worden beschouwd. Ik ben uitgegaan van de onderaan dit artikel vermelde gewichtsgegevens voor ons, loet en engels enz.

Het hieronder volgende overzicht bevat interpretaties mijnerzijds.

1505 ? (onvolledige rekening)

Jan Mesmaker heeft uit 23 pond lood 613 insignes kunnen gieten. Waren er nog insignes over van het jaar ervoor, of is een deel van de rekening verdwenen?

Er werden zilveren en vergulde insignes ingekocht voor 565 stuivers, ca. 19 stuks.

1507 ? (onvolledige rekening)

Jan Mesmaker ontvangt 3 gulden minus 2 stuivers voor het gieten van loden insignes.

Tegen 1/2 stuiver per pond betekent dit dat er een kleine 3100 insignes zijn gegoten.

1508 ? (onvolledige rekening)

12 1/4 loet is ca. 184 g, dus ongeveer 10 gouden (zilver-vergulde?) insignes.

10 loet aan 'witte' (=zilveren) pelgrimstekens komt overeen met ca. 8 zilveren insignes.

Van 320 pond lood konden 8.500 loden insignes worden gegoten.

1519

64 engels (6,4 loet) aan gouden tekens = 5 à 6 gouden insignes. Uitgaande van 5 loet à 25 stuivers komt dit neer op 31 stuivers het loet.
5 loet zilveren tekens = 4 zilveren insignes.
Van 350 pond lood kon Jan Dierixsz. ca. 9300 insignes gieten.

1521

17 gulden aan zilveren en vergulde insignes geven een vergelijkbare hoeveelheid aan als in 1519: ongeveer 6 gouden en 4 zilveren insignes.

1562

Van 182 pond lood moeten ca. 4850 insignes gegoten zijn 'voor de vaart anno 1562'.

Willem Vincentsz. leverde 5 loet vergulde tekens, d.w.z. 4 stuks. Elk insignes kostte dus ca. 30 stuivers.

1563

Door Vincent Willemsz. (kennelijk de zoon van Willem Vincentsz.) werden zilver-vergulde tekens in twee zendingen geleverd, een van 35 engels (53 g), overeenkomend met 3 stuks, en een van 125 engels (188 g), dus 10 stuks.

Zueer Henricksz. goot 206 pond lood, waarvan ongeveer 5500 insignes van gegoten moeten zijn.

1565

Zueer Henricksz. verwerkte 283 pond lood waarmee 7500 insignes gegoten konden worden.

1569

Vincent Willemsz. leverde 9 loet insignes, 7 à 8 stuks. Er is niet gespecificeerd of het zilveren, dan wel zilver-vergulde tekens geweest zijn.

Zueer Henricksz. ontvangt 94,5 stuiver, hetgeen inhoudt dat hij 189 pond loden tekens heeft gegoten, dit zijn ca. 5000 tekens.

1571

Sweer Henricksz. heeft 202 pond insignes gegoten: ca. 5400 exemplaren. Er zijn geen zilveren en/of vergulde tekens aangekocht.

1572

Sweer Verhuet maakte uit 110 pond 2900 loden insignes.

1578

Roelof Sweeren heeft 105 pond loden tekens gemaakt: 2800 exemplaren.

Samengevat kom ik tot het volgende overzicht:

AANTALLEN VERVAARDIGDE PELGRIMSINSIGNES

Jaar	aantal pelgrimsinsignes		
	<u>loden</u>	<u>zilveren</u>	<u>vergulden</u>
1505	613		19
1507	3100	?	?
1508	8500	8	10
1519	9300	4	6
1521	?	4	6
1562	5850	?	4
1563	5500		13
1565	7500	?	?
1569	5000		8
1571	5400	0	0
1572	2900	?	?
1578	2800	?	?

Van inflatie was in die jaren nauwelijks sprake. Er is weliswaar vaak een tekort geweest aan granen, maar op de lonen en de prijzen van lood en dergelijke heeft dit nauwelijks invloed gehad. Vandaar dat we hieronder, over de bestudeerde jaren in de 16de eeuw, de volgende (berekende) gegevens mogen vermelden:

Een dagloon van een arbeider bedroeg in de 16-de eeuw ca. 2-5 stuivers. Een gieter van pelgrimstekens zal een wat hogere vergoeding genoten hebben, naar schatting verdiende deze 10 stuivers per dag. Het gieten van loden tekens bracht een bedrag op van 1/2 stuiver per pond.

Voor gemiddeld 200 pond ontving men dus zo'n 100 stuivers, waarvoor toch zeker 10 dagen gewerkt moest worden.

De inkoop prijs van een pond lood bedroeg ca. 1 stuiver²⁹. Een pond tin kostte ongeveer 5 stuivers. Uit een pond lood kwamen ca. 27 insignes, waarvan de inkoop prijs per stuk dus 1/27 stuiver bedroeg. Een zilveren insigne (18 g, 1,2 loet) kostte inkoop ongeveer 30 stuivers, een verguld insigne ca. 40 stuivers. De inkoop prijs van de 'loetenen tekenen' Sinte Gommaer te Lier is onwaarschijnlijk hoog: 7 zilvergulden per pond, d.w.z. bijna 170 stuivers³⁰

Het is mij nog niet duidelijk hoe groot de opbrengst was van de verkoop van de pelgrimsinsignes, en waar de inkomsten werden verantwoord. De offerkist, die vrijwel jaarlijks werd geopend, bevatte in 1571 123 gulden 5 stuivers, in 1572 telde men 58 gulden 16 stuivers. Het totale bedrag aan inkomsten van de Cunerakerk volgens de rekening over 1571 bedroeg ruim 1767 gulden. De 123 gulden uit de offerkist maakt hier slechts 7% van uit. Een andere vraag die zich bij de grote aantallen pelgrimsinsignes voordoet is, waar verbleven alle pelgrims in een stadje als Rhenen, dat toen ongeveer 200 huizen telde. Verdere bespiegelingen over deze kwestie laat ik echter in het kader van dit artikel achterwege.

Tot slot nog één opmerking. Ik acht het niet onmogelijk, dat er behalve loden, zilveren en zilver-vergulde insignes óók nog *gouden* insignes zouden hebben kunnen bestaan. Bij de levering in 1508 wordt duidelijk over 'gulden teijken' gesproken. Bovendien komt mijn controleberekening te laag uit, wanneer ik uitga van 10 *vergulde* insignes à 40 stuivers en 8 zilveren van 25 stuivers.

Ik hoop, dat de in dit artikel bij elkaar geplaatste gegevens anderen zullen aanzetten de berekeningen te controleren en uit te breiden.

Noten:

1. In oude rekeningen wordt steeds het woord *teken* of *teijken* genoemd. Het woord *insigne* is van moderne afkomst.
2. Zie Köster (1984) en Van Beuningen en Koldewey (1993).
3. De volgende Nederlandse plaatsen zijn bekend: Aaardenburg, Amersfoort, Amsterdam, Boxtel, 's Gravezande, Haarlem, Hasselt, Hulsterlo, 's Hertogenbosch, Maastricht, Rhenen, Steenberg, Vrouwenpolder en IJsselmuiden.
4. Van Iterson, 1960, blz. 253 en noot 22 op blz. 252.
5. Rijksarchief Utrecht, 58, Inv. Staten Landsheerl. tijd, Inv. 44.
6. Rijksarchief Utrecht, 19, Archief KKK, Inv. 1224: Cartularium van het Convent.
7. Van Iterson, 1968, blz. 252 en volgende.
8. Over de legenda van St. Cunera zijn enkele boekwèrkjes verschenen. Ze zijn alle gebaseerd op het enige bewaard gebleven exemplaar van een omstreeks 1515 gedrukt en in Rhenen verkocht boekje: 'Dat Leven ende die Passie ... van Sinte Kunera': Anonymus, 1515?, facsimile 1902; Kist, 1859 en 1866; Van den Elsen, 1890; Stallaert, 1891; Emants, 1922; Van Willenswaard 1934; Van de Bunt 1974; Combrink (transcriptie) 1988.
9. Van Iterson meldde in 1960, dat hij nergens een exemplaar heeft kunnen vinden en wij mogen aannemen dat er toen inderdaad nog geen enkel Cunera-insigne bekend was. Pas in 1978 werd voor het eerst een exemplaar teruggevonden.
10. Mw. Dr. Johanna Maris heeft enkele posten uit de kerkrekeningen van 1521 en 1572 aangehaald. Hierin komt een post betreffende zilveren en vergulde, resp. loden tekens voor, maar zij ging niet verder in op de pelgrimstekens. Door Heijenga (1983) werd de aankoop van een vondst vermeld, Deys (1987) en Van Beuningen (1987) zijn wat specifieker op deze tekens en hun betekenis ingegaan.
11. De eerste predikant, Mr. Willem Wirtzfelt (Wilhelmus Wirtzfeldius), werd overigens reeds per 1-1- 1579 benoemd.
12. Uit de notulen van 6 juni 1580: '... is geordonneert dat in een ijder poorte sall zijn een rot burgeren in persoen op Sinte Cunereren avont ende Sinte Cunereren dach ...'.
13. Maris, 1946.
14. Deys, 1987.
15. Oudarchief Rhenen Inv. 760. Dit betreft twee zeer onvolledige rekeningen en een losse bladzijde. In een van de verantwoorde posten wordt het jaar 1504 vermeld. Uit het verloop van de, naar het zich laat aanzien wekelijks verantwoordingen, vaak met de heiligendagen aangeduid, zou met grote voorzichtigheid opgemaakt kunnen worden dat de posten m.b.t. de Cunera-feesten over de jaren 1505 en 1506 en 1508 moeten lopen.

16. Hier wordt het metaal lood bedoeld.
17. Een loijt, loot of een loet is een gewichtshoeveelheid van ca. 15 gram.
18. Rijksarchief Utrecht, Kap. ten Dom, Inv. 4371.
19. Tin.
20. Oudarchief Rhenen, Inv. 794.
21. Dit is Sweer of Sweder Henricksz. Verhuet. Hij is onder meer kerkmeester geweest in 1565 en 1574.
22. Oudarchief Rhenen, Inv. 777.
23. Oudarchief Rhenen, Inv. 794.
24. Oudarchief Rhenen, 777. De kwitanties betreffen betalingen in 1570 over leveringen in 1569.
25. Oudarchief Rhenen, Inv. 763.
26. Dit zijn ponden (£) geld. Een pond had toen dezelfde waarde als een gulden. Een gulden was verdeeld in 20 stuivers, een £ in 20 schellingen.
27. Er wordt in de rekeningen meermalen gesproken over de verkoop door kerkmeesters van oud lood.
28. Van Beuningen en Koldewij, 1993, blz. 82.
29. Tegenwoordig kost een pond lood ca. 30 stuivers.
30. Van Beuningen en Koldewij, 1993, blz. 76.

Literatuur:

- Anonymus, 'Dat Leven van Kunera', Rhenen, ca. 1515; facsimile: Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage, 1902.
- Beuningen, H.J.E. van, en A.M. Koldewij, Heilig en Profaan, 1000 laatmiddeleeuwse insignes uit de collectie van H.J.E. van Beuningen, Rotterdam Papers VIII, Rotterdam, 1993.
- Combrink, J., 'Dat Leven van Kunera', getranscribeerd en geannoteerd, Rhenen, 1988.
- Deys, H.P., 'Het Cuñerafeest in Rhenen in 1571', Oud-Rhenen, 6(2), 1987, 13 pagina's ongenummerd. Gelijktijdig verschenen in Oud-Utrecht, 60, (1987), blz. 75-79
- Elsen, Pater van den, 'De H. Kunera, Haar leven, hare relikwieën, hare vereering en mirakelen', 1890.
- Emants, M.Th., 'De legende van Sinte Kunera in de Middeleeuwen', diss., Leiden, 1922.
- Heijenga, T., 'Pelgrimsteken van Sinte Cunera gevonden', Oud-Rhenen, 5(1), 1986, 1 pagina ongenummerd.
- Iterson, W. van, 'De Stad Rhenen, Assen, 1960.
- Köster, K., 'Mittelalterliche Pilgerzeichen', in: Wallfahrt kennt keine Grenzen, München-Zürich, 1984, blz. 203-223.

- Kist, N.C., 'De Reenensche Kunera-legende, in betrekking tot die van Maris, A.J., 'Van Sincte Kunereren Vaert', Jaarboek Oud-Utrecht, 1945 en 1946, blz. 214-219.
- Sinte-Ursula en de Elfduizend Maagden', Kerkh. Archief, II (1859), blz. 1-48. Met bijlage van W. Moll, blz. 317-320, en een tweede bijlage door R. Bennink Janssonius, ibid. 1866, blz. 413-418.
- Stallaert, K., 'De legende der heilige Kunera van Rheenen', in: Dietsche Warande, IV (1891), blz. 28-36.
- Willenswaard, A.Gr. van, 'Korte Beschrijving van de Kunera-kerk te Rhenen, alsmede een beknopte weergave van de legende van 'Sinte Kunera', Rhenen, 1934.

Overzicht van de bij de berekeningen gebruikte geldswaarden en gewichten:

1 penning	1/16 stuiver
1 deut (duit)	2 penningen
1 stuiver	8 duiten
1 schelling	1/20 pond = 1 stuiver
1 braspennyng	10 duiten
1 gulden	20 stuivers (elk van 16 penningen)
1 zilvergulden	24 1/4 stuivers

1 engels = 1/20 oud Hollands ons = 1,538 g

10 engels = 1 loet (loijt) 1 ons = 2 loet

1 loet = 15 g 20 engels = 1 ons = 30 g (ook 40 g)

1 pond = 480 g = 16 ons (van 30 g)

WAPENS VAN DE STAD EN FAMILIES VAN RHENEN

Dr. A.J. de Jong

In het vorige nummer van Oud Rhenen werd melding gemaakt van wapens van de familie van Rhenen en ook van een wapen van de stad Rhenen.^{1,2,3} Het meest bekende wapen van de familie van Rhenen is "een zwarte schuinbalk op een gouden schild, vergezeld boven in het schild van een zwarte leeuwepkop met uitgestoken rode tong".

Hangest D'Yvoy had in de 18^e eeuw echter ook een wapen van de stad Rhenen opgetekend, dat werd aangetroffen op het oude orgel in de Cunerakerk.

Dit wapen toont een vermoedelijk rood/wit schild (de kleuren van de stad Rhenen, zie vlag⁴) met gouden sleutel. Als schildhouder is een adelaar afgebeeld (zie hiernaast).

Nu werd in het artikel in Oud Rhenen gemeld, dat er ook een tweede wapen van een familie "van Rheenen" bekend is; toen werd aangegeven "een rode griffioen op een zilveren schild".

Vermoedelijk is de heraldische voorstelling echter niet een "griffioen" (half leeuw/half adelaar) maar gewoon een "adelaar".

Daarom volgen hierbij tevens de afbeeldingen van de beide wapens "van Rhenen" zoals die voorkomen op de grote wapenkaart, die te vinden is in de hal van het Rijksarchief in Utrecht.

Van de acht wapens, die door D'Yvoy werden aangetroffen op het orgel in de Cunerakerk, werden er in genoemd artikel wegens plaatsgebrek slechts vier afgebeeld. Daarom hierbij tevens een afbeelding van de overige vier wapens.

1. Dr. A.J. de Jong, Over wapenborden en wapens op het vroegere orgel in de Cunerakerk, Oud Rhenen 13(1994), No. 1, p.29 e.v..
2. M.L. van Hangest, Baron d'Yvoy, heer van Mijdrecht, "Grafchriften, Rouwborden en Kerkglazen etc. 1753-1831"; wapenboek aanwezig bij het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Geslacht en Wapenkunde te 's-Gravenhage.
3. Wapenkaart der Oude Edele en Aanzienlijke Geslachten des Stichts van Utrecht, R.A. Utrecht.
4. Dr. H.P. Deys, "Het wapen en de vlag van Rhenen", Oud Rhenen 12 (1993), No. 3, p. 144.

SCHOOLSE MANIEREN IN DE 17e EEUW TE RHENEN

C.L. van Otterlo

In het Oud Archief van Rhenen bevindt zich een reglement omfattende de gedragsregels voor de leerlingen van de toenmalige school voor hoger onderwijs¹.

Dr. R. Jesse, rond 1900 archivaris te Rhenen, publiceerde hiervan ooit de tekst die hij in de 17e eeuw plaatste, echter in de oorspronkelijke Latijnse taal danwel wat hiervoor door moet gaan². Voor een oud-gymnasiast vrij ondoenlijk te vertalen.

Met hulp van een deskundige op dit gebied volgt hieronder nu de transcriptie van dit reglement met eerst het begin van de oorspronkelijke versie.

"Leges quaedam collectae in usum Scholae Rhenanae"

Curandum est inprimis, ut pueri rudibus adhuc annis et ab incunabilis honeste, pieque instituantur, cum maximis in eo uno civium boni mores et civitatum salus constituta sit.

Een kleine collectie leef- en gedragsregels ten dienste van de School te Rhenen

Er moet vooral voor gezorgd worden dat de jongens in hun eerste jaren, ja eigenlijk van de wieg af, eerzaam en vroom worden onderricht en gevormd, omdat vooral in dit ene punt zoveel de goede zeden van de burgers als het welzijn van de steden gelegen is.

Wie de school binnen stappen om te gaan studeren, moeten zich niet alleen op de letteren toeleggen maar even goed op deugd en zeden. Zij moeten boven alles God eren en hun ouders en leraar respecteren. Wat

1 Policie-boecken (Vroedschap-boeken). Aanwezig in Gemeente Archief Rhenen (1629-1779) volgens Dr. Jesse.

2 "Aanteekeningen over eene inrichting van Hooger Onderwijs te Renen en Onderwijspersoneel, dat er aan verbonden was, in de XVIIde en XVIIIde eeuw", in: Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap, 1912, pag. 279 e.v. (bijlage B, de Latijnse tekst).

in de Heilige Schriften over God en diens Zoon Christus wordt onderwezen, moeten zij stellig geloven. Zij moeten ervan overtuigd zijn dat al het goede uit Zijn welwillendheid voortkomt en dat zij wat zij hebben verkregen, hem moeten teruggeven.

Dagelijks moeten zij voor deze bijzondere weldaden dank brengen. Dat God hen tegen de duivel beschermt, daarvoor moeten zij vurig bidden. Bij de gewijde uiteenzettingen moeten zij op de juiste tijd en plaats met de grootst mogelijke eerbied en met gespitste oren aanwezig zijn.

In het kerkgebouw rondhangen, kletspraatjes houden, lawaai maken of onbehoorlijk gedrag dienen zij te vermijden. Hetzelfde geldt voor allerlei dure eden, vuile taal, gevloek en grof gescheld.

Schout, schepenen, stadsbestuurders, de dominee, de notabelen, de bejaarden, verdienstelijke burgers en hun echtgenoten, of getrouwde vrouwen die vanwege hun leeftijd voorrang genieten, voor hen moet men het hoofd ontbloten en hen allen moet men voor laten gaan.

Hoe het binnen het schoolgebouw hoort toe te gaan

Op de vastgestelde tijden moet men de school kalm in- en uitgaan.

Bij de disputeren dient men rijkelijk van te voren aanwezig te zijn en de leraren met de nodige beleefdheid af te wachten. De opgekregen lesstof moet men om acht uur zo nauwkeurig mogelijk aan de leraar opzeggen.

Als de leraar onderricht geeft, dient men hem aandachtig te aanhoren. Daarbij voorzien van boeken, schriften, pen en inkt. Wat er geciteerd wordt, moet men ijverig optekenen.

Niemand mag zich van zijn groepje van acht afzonderen en men dient zich te houden aan het stilzwijgen dat de surveillant oplegt.

Met zijn voeten, ellebogen of lichaamshouding moet men niemand hinderen en al helemaal niet met geroep of geschreeuw.

Een verhandeling op schrift zoals die door de leraar is samengevat, dienen zij op gezette tijden te laten zien.

Na school behoren zij regelrecht naar huis te gaan en niet nog even over de markt te lopen, in straten en rond steegjes te hangen of langs de oever van de Rijn te slenteren.

Hoe zich ten opzichte van de leraar te gedragen

Vanwege de studie moet men de leraar, niet minder dan zijn ouders,

liefde betonen en hem zonder gezeur en van harte gehoorzamen. Overal dient men hem te volgen en wel met aandacht en uit respect. Het schoolgeld dient men uit eigen beweging en zonder uitstel te betalen. Wie weinig gefortuneerd zijn, dienen van hun financiële situatie melding te maken en daar bekendheid aan te geven. Wie van de leraren een vermaning of een tik hebben gekregen, horen daar niet over na te mokken of zich er tegen te verzetten.

Wat thuis betreft

Thuis moeten zij zich kalm gedragen en zonder uitgelatenheid. Als zij hun ouders in het één of ander moeten gehoorzamen, moeten zij zich daar stipt aan houden. En als ze weggaan of thuiskomen horen zij hen eerst gedag te zeggen.

Wie zit te lezen, te schrijven of te leren moet men niet storen.

Bij het aan- en uitkleden moet men altijd de eerbaarheid in acht nemen en niets onbetamelijks doen.

Waar anderen bij zijn hoort men het winden laten te vermijden.

Om acht uur 's avonds, vóór het naar bed gaan, moet men zich in zijn gebeden aan God toevertrouwen.

Eénmaal in bed wordt er verder niet meer gesproken.

's Morgens hoort men vroeg op te staan en men moet, na zijn gebeden tot God gezegd te hebben, handen en gezicht met koud water wassen.

Op straat

In openbare gelegenheden of op kerkhoven speelt men niet en doet men ook zijn behoefte niet.

Men mag alleen maar spelen in de tijd die voor ontspanning is aangegeven.

Geld dat men van ouders of vrienden voor zijn levensonderhoud krijgt, mag men niet aannemen om het uit te geven aan minder nodige dingen zoals noten, appels en dergelijke.

Niets wordt er cadeau gegeven, geruild of verkocht zonder toestemming van de hoofdleraar.

Men mag niemand pijn doen met stenen, een mes, een stok, met de vuist, boeken, schrijfstiften of ander puntig materiaal.

Er wordt niet gevist, gejaagd en geen vogels gevangen.

Vennen, de rivier of een meer mag men 's zomers niet ingaan om zich er te baden en in de winter mag men het ijs niet op en men bekogelt niemand met sneeuwballen.

Zonder toestemming van de eigenaar gaat men niet de tuin, het land of de boomgaard van anderen binnen en de woning, de ramen en overige spullen van de inwoners van de stad mag men niet beschadigen.

Wat het spelen betreft

Wanneer er toestemming tot het geven van spelen is gegeven, dient dat te gebeuren op de daartoe bestemde plaats. Zowel tijdens het spelen als op school en thuis moet men Latijn spreken. Men loopt niet in zijn blootje over het sportveld. Buiten de ontspanningstijd wordt er noch binnen- noch buitenshuis gespeeld. Na vijf uur gaat ieder zonder mankeren netjes naar huis.

Wanneer verkeerde dingen gebeuren, is het het beste die meteen aan te pakken. Een medicijn komt vaak te laat als men lang met iets is blijven lopen. Laten derhalve gestraft worden wie iets verkeerd hebben gedaan en geprezen die zich naar behoren hebben gedragen.

Door dreigementen moeten de studenten afgehouden worden van verkeerde daden. Ook door klappen. Door schouderklopjes zullen zij tot het goede worden aangevuurd.

De Koningstuin met daarachter Palmerswaard, anno 1990, gezien vanaf de Cuneratoren

WAAR KOMT DE NAAM PALMERSWAARD VANDAAN?

Dr. A.J. de Jong

"Schaatsen op Palmerswaard" was vroeger een begrip in Rhenen^{1,2}. Palmerswaard is een gedeelte uiterwaarde ten westen van de "Koningstuin" te Rhenen.

Veelal treedt de Rijn in de winter buiten haar oevers en raken de uiterwaarden overstroomd. Was er vervolgens voldoende vorst, dan kon er bijna elke winter geschaatst worden, zoals bijvoorbeeld op de Palmerswaard.

Tegenwoordig vindt het schaatsen echter veelal plaats op of bij de Blauwe Kamer, bij de dijk naar Wageningen onder aan de Grebbeberg.

Momenteel is de Palmerswaard weer sterk in de belangstelling, omdat men zandwinning ter plaatse overweegt, teneinde met de opbrengst hiervan een plan, omvattende een recreatieplas met jachthaven, te kunnen financieren.

De vraag is waar de merkwaardige naam "Palmerswaard" vandaan komt.

De Palmerswaard was vanouds een stuk uiterwaarde, dat was ontstaan doordat sinds de middeleeuwen stroom van de Rijn zich in zuidelijke richting had verlegd. Na indijking onstond een behoorlijk stuk uiterwaarde dat door bemaling met een watermolen droog kon worden gelegd en gebruikt kon worden als weidegrond.

De watermolen is inmiddels verdwenen, maar aan de overkant van de Rijn, aan de Marsdijk, vlakbij de "Klokkenwaaij" treft men nog steeds een soortgelijke watermolen aan.

De naam "Palmerswaard" is genoemd naar een invloedrijke familie "Palmer(t)s", die in ieder geval reeds in de 17^e eeuw voorkwam te Rhenen.

Zo woonde er te Rhenen een Frans Palmers, die op 24 maart 1686 te Rhenen trouwde met Anna Geertruid Boonsayer.³ Zij kregen 9 kinderen. Naar Frans Palmer(ts)s is genoemde uiterwaarde genoemd, die in 1701 als onderpand werd genoemd⁴:

"Anna Geertruijt Boonsaijer bekennt wel en denghdelijck schuldigh te wesen aen Henrickus Suijck den Jongen een capitale somme van drie hondert drie en seventigh gulden elff stuivers en 4 penningen stellende tot een speciaell hijpotheecq en onderpant de weij en rijsweert gelegen buijten de Westpoort, als mede haer hujsinge en erve met de Brouwerij item noch een mergen Tabaxlant waer van den 40^e penning ontvangen is op den eersten junij 1701, Rhenen den 1° Junij 1701 en was get. Hill. Wijckersloot, onderscout geregistreert den 1° junij 1701 mij toirconde en was ondert. D. Klerck 1701."

Voorts vinden we nog de volgende aantekening uit 1713⁵:

"Geregistreerd den 15 martii 1713

De Heeren Johan van Deventer den Jongen, Raed in de vroedschap der Stadt Rhenen ende Menso Johannes Menso, Praedicant tot Kesteren, hebben volgens Coopconditie van den tweden Februarij 1713 publicquelijck bij decreet gekoft ande twintigh mergen weij ofte uijtterweert met een rijsweertje daer aen behorende gelegen onder de jurisdictie en buijten de Westpoort der Stadt Rhenen Juffr. Naleken Palmerts voor drievierden parten ende de onmondige kinderen van Jr. Frans Palmerts ende Anna Geertruij Boonsayer, in levens Echteluijden voor Elff Duijsend ses hondert gulden boven vijftigh gulden aen inset gelt, waer van den 4 den penning tot tweehondert een en tnegentigh gulden en vijff stuijvers bij mij onderget. is ontvangen op den 15 martii 1713 en was getekent H. van Deventer, 1713."

Noten

1. A.J. de Jong, "Rhenen en de strenge winters", Oud Rhenen 10 (1991), No. 2, p. 74 e.v..
2. H.P. Deys, "Achter Berg en Rijn" (Wageningen 1981), p. 228 en 229.
3. C.L. van Otterlo en Ph.J. van Daal, "Historische Reeks Rhenen, Dl. II, Rhenense Geslachten"(Zeist/Rhenen 1990), p. 40, 41.
4. R.A. Utrecht, Archief Financiële Instellingen, Inv. No. 2489.
5. R.A. Utrecht, Archief Financiële Instellingen, Inv. No. 2490, folio 66.

RHENENSCH BURGERWACHT IN 1919

Troelstra's "vergissing" in Rhenen merkbaar

Willem H. Strous

Oprichting van een Burgerwacht

Toen ik in 1992 bezig was met een artikel over Verenigingendossiers¹ kwam ik onder dossiernummer 30183 de Vereniging "Rhenensch Burgerwacht" gevestigd te Rhenen, tegen. In het dossier trof ik onder andere de statuten aan. Enkele artikelen uit die statuten vond ik zo interessant dat ik ze genoteerd heb voor een nader onderzoek(je) zodra ik daarvoor wat meer tijd zou hebben.

Artikel 1 van de statuten vermeldt dat de vereniging is opgericht op 28 januari 1919 voor de duur van 29 jaren en 11 maanden, te rekenen van de dag der oprichting af (en zou dus in principe tot 28 december 1948 hebben kunnen bestaan).

Artikel 2 geeft de doelstelling weer: *De Vereeniging stelt zich ten doel - onafhankelijk van eenigerlei godsdienstige gezindte of staatkundige partij - mede te werken - na daartoe door het wettig gezag te zijn opgeroepen - tot handhaving van het wettig gezag en tot bevordering van de binnenlandse rust en orde.*

Volgens artikel 6 wordt de commandant door de burgemeester benoemd, geschorst en ontslagen.

In het dossier trof ik ook de aanvraag om Koninklijke goedkeuring aan die op 13 maart 1919 wordt ingediend. Deze aanvraag diende te worden vergezeld van een uittreksel uit de notulen van de *Algemeene Vergadering, ter oprichting van een Vrijwillige Burgerwacht, te Rhenen, gehouden den 28sten Januari 1919*, zoals wettelijk verplicht was. Hieruit lezen we dat in het bestuur werden benoemd:

-Jhr J. Schimmelpenninck, directeur van het gemeentelijk distributiebureau te Rhenen, als voorzitter.

(N.B. Anderhalve maand later, bij de aanvraag om goedkeuring, is zijn functie veranderd in directeur levensmiddelenbedrijf, Heimerstein!)

-T.A. Deen, industrieel te Rhenen, secretaris.

en als leden:

-A. Blom, tuinman, Remmerstein, Rhenen

-G. van de Westringh, landbouwer, Achterberg

-A. Rense, controleur, Rijksbureau Tabak, Elst -A. Baars, graanhandelaar, Rhenen

-J.B. Ouwehand, sigarenfabrikant, Rhenen

Een gemêleerd gezelschap, uit alle streken van de gemeente Rhenen.

In het dossier bevindt zich tevens de aanbeveling, in ambtelijke termen advies, deliberatiën en consideratiën genoemd, van de burgemeester van Rhenen, J.G.A. Schimmelpenninck op verzoek van de minister van Binnenlandse zaken:

... en dat ik voorzeker voornemens ben hare diensten in te roepen, wanneer de handhaving der openbare orde of andere bijzondere omstandigheden, zulks wenschelijk maakt.

De Statuten en inrichting van bedoelde Vereeniging zijn geheel ingericht volgens mijne aanwijzingen, terwijl het Bestuur mij alle waarborgen geeft door hare samenstelling.

Op 7 mei 1919 wordt bij Koninklijk besluit nr 36 de Koninklijke goedkeuring verleend, waarmee de vereniging rechtspersoon is geworden.

Waarom een Burgerwacht?

Wat kan nu de aanleiding zijn geweest om in een rustig plattelandstadje als Rhenen is en was een Burgerwacht op te richten? Het woord roept associaties op aan onrust, wanorde, chaos en anarchie. Dit zijn begrippen die normaliter niet met ons Rhenen in verband gebracht worden.

Bij het zoeken naar een verklaring blijkt ook in dit geval weer dat landelijke gebeurtenissen hun neerslag hebben op plaatselijk niveau. In dit geval kan de oprichting van de Burgerwacht in Rhenen zelfs in Europees verband worden geplaatst: wat in die tijd in Duitsland en een jaar daarvoor in Rusland plaats vond, heeft in Rhenen gevolgen.

In het politieke Den Haag in de nadagen van de Eerste Wereldoorlog was P.J. Troelstra een spraakmakende figuur. Pieter Jelle's enthousiasme werd aangestoken door de gebeurtenissen in het naburige Duitsland waar gededesillioneerde frontsoldaten en arbeiders elkaar hadden gevonden in zogenaamde raden die poogden de macht over te nemen. In het kielzog van die ontwikkelingen, en in die in Rusland waar al vanaf eind 1917 een strijd om de macht gaande was, vond Troelstra het tijd geworden om ook in Nederland de nodige veranderingen door te voeren. Zijn bedoelingen lekten uit en de overheid nam maatregelen. Colijn, dé

Colijn uit de dertiger jaren, werd ijlings uit Londen opgehaald (per torpedobootjager en auto²) en kreeg op 16 november 1918 de opdracht de Burgerwacht te organiseren en de sinds het begin van de oorlog bestaande Vrijwillige Landstorm te handhaven.

Troelstra's oproep tot revolutie, die hij gepland had op zondag 17 november 1918, ging niet door. Daarvoor in de plaats kwam zijn mededeling dat hij zich vergist had! Zijn mede-partijgangers, de sociaal-democratische leiders poogden zijn actie te vergoelijken met de kwalificatie "Troelstra's vergissing" om daarmee hun ontsteltenis aan te geven. In meerderheid moesten zij niets hebben van zulke avonturen.

Een indirect gevolg was wel dat er een sfeer ontsoond om onderdelen van de op stapel staande sociale wetgevingen versneld in te voeren, onder andere de 8-urige werkdag.³

Na die zondag de 17e november 1918 hernam het leven van alledag snel weer zijn loop. De maatregelen werden ingetrokken; de overwinning op de revolutionairen werd allerwege gevierd; overal werden aanhankelijkheidsbetuigingen aan H.M. koningin Wilhelmina georganiseerd. Maar de regering nam het besluit om de Landstorm en de Burgerwacht te laten voortbestaan.⁴

De Rhenense Burgerwacht

En dan komt Rhenen in beeld. Blijkens een bericht in de Rhenensche Courant van zaterdag 1 februari 1919⁵ onder *Plaatselijk Nieuws Rhenen* was er op dinsdag 28 januari 1919 naar voorbeeld van andere gemeenten een groot aantal burgers in het Raadhuis bijeengekomen. Op verzoek van de burgemeester, door wie hij inmiddels was aangewezen als commandant, zette Jhr J. Schimmelpenninck het doel van een burgerwacht uiteen. Hij wees er op dat het nog steeds niet uitgesloten was dat een kleine minderheid het wettig gezag zou willen omverwerpen door middel van revolutionaire daden. Alle ordelievende burgers dienden zich te verenigen om zoiets tegen te gaan. De ontworpen statuten werden voorgelezen (het voorwerk was dus al gedaan!) en ongewijzigd aangenomen. Nadat de verschillende ondercommandanten waren gekozen besloot men tot het houden van maandelijks oefeningen.

Maar was er nu werkelijk zoveel reden om in Rhenen een Burgerwacht op te richten?

Toevalligerwijs, maar gelukkig voor het kunnen beantwoorden van mijn vraag, werden er in mei 1919, dus deze maand precies 75 jaar geleden, gemeenteraadsverkiezingen gehouden.

De uitslag van die verkiezingen van donderdag 26 mei 1919 waren:

Aantal kiezers:	1.454
Uitgebrachte geldige stemmen:	1.351
verdeeld over:	
Lijst 1 SDAP	406 (30,05%)
Lijst 2 CH+AR	731 (54,11%)
Lijst 3 Neutraal	214 (15,84%)

Eventuele rooms-katholieke burgers in het Rhenen van die dagen hadden bij deze stemming niet veel keus. Eind 1918 hadden de bisschoppen hen het verbod opgelegd tot steun aan of lidmaatschap van anarchistische of socialistische verenigingen op straffe van onthouding van de sacramenten.⁶

Gekozen werden:

Lijst 1: G. Baars, E.P. van Dijk, H. Pleijler

Lijst 2: Jhr G.J.A. Schimmelpenninck, P. Recter, C. van Voorthuizen, D.J. van Schaik, R. van Voorthuizen, H.J. de Ridder

Lijst 3: G. Leccius de Ridder, J.A. van Iterson⁷

Veel reden voor bezorgdheid moet er derhalve niet zijn geweest. Als er echter vanuit Den Haag verzocht wordt een Burgerwacht te organiseren dan heeft de burgemeester waarschijnlijk niet veel keus. Op mij komt het nu over als overbodig. Zo dachten overigens ook de drie SDAP-ers in de Raad er over.

Tijdens de begrotingsbehandeling 1921 werd er een discussie gevoerd over het feit dat in de begroting een nihil-bedrag was opgenomen bij de post Burgerwacht. De burgemeester echter stelde dat er inderdaad geen gelden waren gereserveerd maar voor het geval dat het onverhoopt nodig mocht zijn, stond er al vast een post waaronder het kon worden verantwoord.

En met drie stemmen tegen, die van de SDAP-ers, werd besloten het woord "Burgerwacht" te behouden in de memorie van toelichting.⁸

De Burgerwacht heeft tot het begin van de Tweede Wereldoorlog bestaan. Daarna is de organisatie opgegaan in de Luchtwacht waarna de Duitsers de organisatie hebben opgeheven.

De dit voorjaar overleden heer L.P. van Voorthuizen wist zich te herinneren⁹ dat hij als 20-jarige lid werd van de Burgerwacht nadat hij voor militaire dienst was uitgeloot. Hij is er ook al die tijd bijgebleven.

Iedere maand, op een zaterdag, was er een oefening bij Deen's meubelfabriek, waar nu Thijssen de drankenhandel is gevestigd in de Herenstraat. Het was de bedoeling om enkele militaire tweedekkers waar te nemen. Tijdstip van waarneming, nummer van de toestellen, de richting waarvandaan en waarheen gevlogen werd, moesten telefonisch worden doorgegeven aan "Utrecht". Tijdens de mobilisatie was de Burgerwacht dag en nacht paraat op de Koerheuvel.

Er was dus in Rhenen een organisatie die nuttige diensten verleende toen het land bedreigd werd. Alleen, zij was niet opgericht voor een bedreiging van buiten-af, maar voor revolutionaire dreigingen van binnen-uit. En die zijn gelukkig uitgebleven.

1. Oud Rhenen, jrg 12 nr 1, januari 1993
2. Scheffer. H.J., *November 1918. Journaal van een revolutie die niet doorging.* Amsterdam, 1968. pag 166
3. Algemene Geschiedenis der Nederlanden (deel 14) Nieuwste Tijd, pag 217
4. als noot 2. pag. 228-230
5. Rhenensche Courant, No 5, Dertigste Jaargang. Zaterdag 1 Februari 1919 (Uitgever G.H. Fieren) Aanwezig in Streekmuseum Het Rondeel, Rhenen
6. als noot 3. pag 218
7. J.A. van Iterson bedankte al een maand later, in juni 1919, en werd opgevolgd door M.C. Philipsse
8. Oud Archief Rhenen 1852-1925. Notulen Raad Rhenen 1919-1921 Vergadering van 9-11-1920, fo 137, volgnr 92
9. Interview van 15 april 1993

STICHTING VRIENDEN VAN HET RONDEEL

Michel Sijnesael, conservator Het Rondeel

De belangstelling voor het vriendenwerk voor musea neemt in Nederland de laatste tijd steeds toe. Steeds meer musea gaan er toe over een vriendenorganisatie te doen oprichten of neigen er toe een bestaande, maar slapende organisatie nieuw leven in te blazen.

Zo is al in augustus 1987 de 'Stichting Vrienden van het Streekmuseum Het Rondeel te Rhenen' opgericht. Het doel van deze stichting werd in de stichtingsakte als volgt omschreven; 'het door middel van het bijeenbrengen van gelden en goederen, het Streekmuseum Het Rondeel te Rhenen te steunen en te verrijken'. Voorzitter en animator van deze stichting was de heer J.Combrink. Hij gaf als eerste het startsein voor initiatieven van deze stichting.

De laatste jaren zijn er met name door museum Het Rondeel langs meerdere kanten fondsen aangeboord om de stichting ruimte voor daadwerkelijke actie te geven. Deze extra fondsvorming is van essentieel belang om adequaat te kunnen reageren op bijvoorbeeld veilingen of andere tussentijdse aankoopmogelijkheden.

Het jaar 1994 lijkt een oogstjaar te mogen worden.

Uit het opgebouwde kapitaal is de stichting in staat geweest een drietal schilderijen en een twaalftal tekeningen uit de artistieke nalatenschap van de schilder Kees Gorter (1897-1982) aan te kopen. De schilderijen zijn in de jaren '50 gemaakt en geven een panorama gezien vanaf de Grebbeberg over de Rijn en Blauwe Kamer naar het oosten. Een voorstudie hiervan, een tweede Rijn-schilderij en een twaalftal tekeningen vormen hierop een goede aanvulling en tonen fraaie schetsen van het rivierenlandschap. Al deze werken zijn in het museum te bezichtigen van 14 t/m 21 juni 1994. Het grote schilderij is eveneens te zien op de zomertentoonstelling '**Rhenen in Rijngezichten**', die van 25 juni t/m 10 september 1994 in Het Rondeel loopt.

Een terugblik over het leven van Kees Gorter treft u verderop in dit nummer aan van de hand Paul Burger, schoonzoon van Kees Gorter en

beheerder van zijn artistieke nalatenschap.

Vermeldenswaard in verband met Rhenen is de relatie van Kees Gorter met de schrijver Nescio (zie "Nescio in Rhenen" door Willem H.Strous, Oud Rhenen 1993, no.2) en de familieband met Simon Gorter, vader van de dichter Herman Gorter, die begraven is in het plantsoen aan de Herenstraat.

De presentatie van deze aanwinsten is voor de stichting tevens het moment om zich opnieuw tot particulieren en bedrijfsleven in Rhenen te richten. Immers, zonder hun steun is de stichting tot het eerder genoemde en gevreesde 'slapende bestaan' gedoemd. Alléén kan de stichting de kar niet trekken. Uw bijdrage is meer dan gewenst.

Daarom vragen wij uw aandacht voor de in dit periodiek bijgesloten wervende brief aan u, waarin wij u vragen de Stichting Vrienden van Het Rondeel te ondersteunen. U kunt dit doen door u aan te melden als jaarlijkse donateur.

Een acceptgiro hiervoor treft u hierbij aan.

Wij hopen op uw bijdrage en begroeten u graag in Het Rondeel, uw gemeentemuseum!

TERUGBLIK OVER HET LEVEN VAN KEES GORTER

Paul Burger, beheerder Stichting Kees Gorter, tevens schoonzoorn

Kees Gorter werd in 1897 geboren in het Noord Hollandse Beverwijk. Duinen, zee, polderland was hij dus vanaf zijn jeugd visueel mee vertrouwd. En al vanaf die jeugd was er de drang en de aandacht om die omgeving te tekenen en te schilderen: een onuitputtelijke, steeds wisselende inspiratiebron. Zoals HBS scholieren kunnen spijbelen om naar de bioscoop te gaan, zo stapte Kees Gorter wel eens halverwege van de stoomtram die hem van Beverwijk naar de HBS in Alkmaar bracht, omdat de duinen hem die dag te mooi leken om te mogen missen.

Na zijn HBS ging hij naar Amsterdam, waar hij zich in het kunstenaarswereldje van de jaren twintig spoedig thuis voelde. Hij raakte er bevriend met de schilder Kees Koning en vanuit zijn literaire belangstelling met de jong gestorven schrijver-vertaler Remco ter Laan, die op de Frederik van Eeden kolonie Walden vertoefde.

Het was ook de tijd van de schrijver J.F.Grönloh, beter bekend als Nescio. Met het belevingsklimaat, dat in de "Titaantjes" en de "Uitvreter" beschreven wordt, voelde Gorter zich zeer verwant. Dat komt heel duidelijk naar voren uit een briefwisseling met Grönloh op veel latere leeftijd: "Dat van die "Titaantjes" gaat over ons zelf".

Tegen het einde van de jaren twintig ontmoette hij de pianiste An Flentrop, dochter van de nu wereld-bekende Zaanse kerkorgelbouwer. Zij was toen begeleidster van de zangeres Jo Vincent. Schoonvader Flentrop huwelijkte zijn geliefde dochter in die jaren echter niet zo maar uit. Hij stelde eisen van een fatsoenlijk burgermans beroep en inkomen, toen Kees Gorter hem om de hand van zijn dochter vroeg. En zo werd Kees Gorter na een aanvullende opleiding bij de PTT "full time" electrotechnisch ambtenaar bij de buitendienst van de telefonie.

En "full time" kunstschilder in zijn vrije tijd.

En zijn An "full time" pianiste. Zo startte hun huwelijk. Moderner kan het haast niet. In dit gezin groeiden 2 dochters op en 1 zoon tussen de contrasterende deugden van de extraversie van de toonkunstenares en de artistieke introversie van de zijn buitenwereld vastleggende schilder, die zijn emoties aan papier en linnen toevertrouwde. Om ze daarna voor het merendeel op te bergen in kasten en laden.

Omdat zijn werk bij de telefonie van de PTT zich vooral afspeelde in de buitendienst, hield dat vele dienstreizen in door het Hollandse landschap, waarbij nooit een schetsboek ontbrak. Dat "noteren" van wat hij buiten zag werd voor hem een tweede natuur. Door de PTT werd Gorter (gelukkig voor hem) vele malen overgeplaatst, door heel Nederland heen. Zo leefde hij met zijn gezin in Haarlem, Den Haag, Vlissingen, Leeuwarden, Goes, Hengelo(O). Hij beleefde die verschillende stukken Holland intens. Toen hij bijvoorbeeld in Zeeland de leiding kreeg over de kabellegging Vlissingen-Breskens over de bodem van de Schelde, was dit een karwei dat hem technisch interesseerde. Tegelijkertijd kon hij echter zijn schildersogen volop de kost geven in dat door het Zeeuwse licht overspoelde landschap.

Door het totaal andere Twentse coulissenlandschap (met zijn karakteristieke beslotenheid en zijn vele oude bomen) werd hij ook volop geboeid. Door zijn intense wijze van kijken en observeren kende hij zijn onderwerpen door en door. Niet alleen emotioneel en artistiek, maar ook technisch. Hij werd daardoor een goed natuurkenner, een goede technische beschouwer van waterstaatkundige werken en een systematisch en dagelijkse weersituatie exact registrerend meteoroloog. Dat vindt u terug in zijn wolkenluchten.

Toen zijn jongste dochter volwassen was, besloot hij samen met zijn vrouw "geen dubbel leven" meer te leiden en nu dan toch op te houden met zijn werk voor de PTT. Grootvader Flentrop, - u weet wel, die zijn eisen had gesteld - leefde tenslotte ook niet meer. Kees Gorter was toen 55 jaar en in zijn laatste levensfase weer "full time" schilder. Hij genoot daarvan tot zijn dood op 84-jarige leeftijd (1982).

Zijn nalatenschap kwam eerst na zijn dood geheel boven water. Zelfs voor zijn kinderen was de meerderheid daarvan onbekend. Gorter schilderde alleen, omdat hij wilde schilderen. Zelf heeft hij daar van gezegd: "het is een continue innerlijke dwang". Na zijn overlijden werden de talloze schilderijen en tekeningen uit zijn nalatenschap geïnventariseerd, geordend, verzorgd en ondergebracht in de Stichting Kees Gorter. Het bleek een zeer gevarieerd oeuvre te zijn met verrassende hoogtepunten.

***Bestuur van de
Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken.***

Voorzitter : Dr. H.P. Deys, Rhenen, tel. 08376-12812
Secretaris : H.E. Dekhuijzen, Dahliastraat 41,
3911 WB Rhenen, tel. 08376-12653
2e Secretaris : Ing. H.B. Gieszen, Rhenen, tel. 08376-16076
Penningmeester : W.H. Strous, Rhenen, tel. 08376-14067
Amro-bank 41.98.73.708, Postbank 1211163
Leden : Mw Ch.H. Delfin- van Mourik Broekman,
Veenendaal, tel. 08385-26839
Dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 03429-1039
Mw M. Koning- v.d. Veen, Rhenen,
tel. 08376-12189

Redactiecommissie Oud Rhenen:

Dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 03429-1039
W.H. Strous, Rhenen, tel. 08376-14067

Inleveren kopij: Bruine Engseweg 25, 3911 CJ Rhenen

*Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan na
schriftelijke, voorafgaande toestemming van de redactie.*

O U D R H E N E N

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

Uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Dertiende jaargang

September 1994

No. 3

INHOUDSOPGAVE

Hoe de kersen in de Betuwe kwamen	95
Een boekje open over het Cunerawandkleed/Redactie	98
Excursie te Rhenen op 13 oktober 1990 van de Landelijke Werkgroep Steentijd	99
Burgerwacht en Vrijwillige Landstorm	104
De Koerheuvel heeft de muts weer terug	109
Afbeelding van Cunera in kerk te Amerongen	110
De straten- en wegennamen van Rhenen - A/B	111

Onlangs werd aan Uw redactie onderstaand gedicht aangeboden. Het is té aardig om het niet aan U door te geven. In de bibliotheek werden de volgende achtergrondgegevens over de dichteres opgezocht.

In 1954 vroeg "Het Vaderland" aan Nederlandse en Vlaamse auteurs om hun indrukken weer te geven bij het verschijnen van hun eerste werk. Hun bijdragen zouden in wekelijkse afleveringen worden gepubliceerd. Het succes was zo groot dat de serie in 1955 gedurende een half jaar werd hervat. Deze korte autobiografietjes werden in 1960 door Uitgeverij A.A.M Stoll/J.-P. Barth te Den Haag als "Schrijversdebuten" op de markt gebracht.

Aan de serie deed ook Kitty H.R. Josselin de Jong mee. Zij werd in 1903 in Den Haag geboren. In de twintiger jaren reisde zij veel door Europa en zij verbleef korte tijd in Amerika. In 1926 verscheen haar eerste roman. Maar, zoals zij in haar autobiografie schrijft, haar liefde ging vooral uit naar poëzie. In 1946 verscheen haar eerste gedichtenbundel.

Naar de ontstaansdatum van onderstaand gedicht is verder niet gezocht.

HOE DE KERSEN IN DE BETUWE KWAMEN

Een legende

H.K.R. de Josselin de Jong

Dit is 't verhaal, hoe het verging
Der zuivren maagd Kunera;
Van Ierland zij ter beëvaart ging:
Mors Christi vita vera.

Van eigen grond droeg z'op heur hart
Wat kleine witte stenen;
Die begeleidden vreugd en smart;
Van Rome tot in Rhenen.

Zij zijn geraakt in groten nood,
Zij en haar vrome scharen;
Het heidens zwaard zocht hunnen dood;
God zal hun ziel bewaren.

Der heidnen koning zag haar staan,
Zo lief'lijk, vol vertrouwen;
Hij deed zijn mantel om haar slaan,
en voert haar naar Bâtouwe.

Zij diende in zijn trots kasteel,
Barmhartig, needrig, stille,
Zij bracht den armen 't eigen deel,
Om 's Lieven Heren wille.

Zij leerde trouw in veld en hof,
Den kinderen Gods name,
De dieren reinigt zij van stof,
En drenkt hen al te samen.

Des avonds bad zij bij den glans,
Van maanlicht op de wanden;
De steentjes als een rozenkrans,
Gleden haar door de handen.

De koning gaf Kunera blijk,
Hoezeer hij haar mocht lijden:
Zij kreeg de sleutels van zijn rijk,
Toen hij opnieuw ging strijden.

"Is mijn vertrek uw tranen waard?
Ziet gij mij heengaan node?"
"Ach Heer, hoe kan Uw machtig zwaard
De Christenzielen doden?"

De koning zag haar zwijgend aan,
Dan krijgt zijn paard de sporen...
En zij is stil haar weg gegaan,
God dienend als te voren.

De koningin met bozen spijt,
Zag haar met lede ogen;
Zij beidde listig haren tijd,
Haar plan wél-overwogen.

Een doek sloeg om Kunera's mond,
Zo konden zij haar worgen;
De steentjes vielen op den grond,
Toen zij het lichaam borgen.

Zij groeven 't buiten voor de poort;
"Nu zal het niemand weten;
Den koning geven wij ons woord,
Hij zal haar dra vergeten".

De koning keert... de brug gaat neer,
Nu kan het feest beginnen...
Wild slaan de paarden keer op keer,
En gaan de poort niet binnen.

De koning zoekt: "Ik mis er één
op kleine lichte voeten..."
"Ach Sire, 'lacie, zij ging heen,
En kon U niet meer groeten".

Hij sprong van 't paard en zag terstond
Als op een wonderteken
Een bloesemboom zich uit de grond,
Dwars door de stenen breken.

En vruchten zag hij, rood en zoet,
In volle trossen zweven,
Hem was 't, als kwam Kunera's bloed,
Opnieuw tot heerlijk leven.

Hij proeft... daarbinnen, hard en glad,
Rust één dier kleine stenen,
Waarbij Kunera immer bad,
Van Rome tot in Rhenen.

Toen heeft de koning wel verstaan,
Wat God van hem wou vragen;
Hij nam der Christnen gelove aan,
En heeft Gods Kruis gedragen.

Sinds bloeien, zoet en kostbaar pand,
De kersen van Kunera,
Tot wáár geluk in 't Betuws land:
Mors Christi vita vera.

"EEN BOEKJE OPEN OVER HET CUNERA-WANDKLEED"

Onder bovengenoemde titel verscheen eind vorig jaar nummer 5 van de Historische Heuvelrug Reeks, uitgegeven door de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken.

Het is al weer 17 jaar geleden dat het wandkleed, dat de Cuneralegende weergeeft, ter gelegenheid van de voltooiing van de restauratie van het Oude Raadhuis aan de Markt, in de hal werd opgehangen. Het geschenk aan de gemeente werd vervaardigd door een aantal inwonsters van Rhenen, Elst en Achterberg.

Het bestuur van Uw vereniging vond het nuttig en raadzaam om voor het nageslacht het verhaal over het ontstaan van het wandkleed, met alle gegevens er om heen, vast te leggen. Het boekje gaat daarom diep in op de achtergronden, en wie zou dit verhaal beter kunnen vertellen dan Mia Koning?

Het boekje telt 50 pagina's en bevat een 30-tal foto's waarvan verschillende nog niet eerder werden gepubliceerd. De prijs bedraagt fl. 10,- voor leden, af te halen bij de penningmeester van de Historische Vereniging, terwijl het voor niet-leden voor fl. 15,- te koop is bij de boekhandels Waiboer en Bruna en bij museum Het Rondeel.

Het bestuur van Uw vereniging beveelt het boekje van harte bij U aan.

REDACTIE

Al geruime tijd hebben we het nu volgende artikel van Jaap Vlieger, over een excursie naar de zandafgravingen Vogelenzang en Kwintelooyen, in portefeuille.

Aanvankelijk lag het in de bedoeling het verhaal te koppelen aan een artikel over de stenen werktuigenverzameling van de heer Lieuwen te Rhenen, dat verscheen in het 1991 meinummer van Oud Rhenen; dit is er toen helaas niet van gekomen.

Toch willen we het artikel graag alsnog plaatsen, omdat het goed inzicht geeft in de oudste geschiedenis van Rhenen en vanwege het feit dat de zandafgravingen bij Vogelenzang en Kwintelooyen (vrijwel) tot een einde zijn gekomen en in 1994 vaak in het nieuws kwamen.

De verzameling van de heer Lieuwen is inmiddels te bezichtigen in het Stadsmuseum "Het Rondeel" te Rhenen.

EXCURSIE TE RHENEN OP 13 OKTOBER 1990 van de LANDELIJKE WERKGROEP STEENTIJD

Voordracht door Jaap de Vlieger uit Driebergen

1. Even wat geologie van Midden-Nederland

We kennen veel tijdvakken bij de ontstaansgeschiedenis van de aarde. Voor onze excursie van belang is het *kwartair* dat circa 2,5 miljoen jaar geleden begon. Het kwartair wordt onderverdeeld in het *pleistoceen* en het *holoceen*.

Het *pleistoceen* staat bekend als de tijd van de grote ijstijden die steeds door warme perioden werden afgewisseld. Het *holoceen* begon 10.000 jaar geleden en moet misschien als een warme periode tussen twee ijstijden gezien worden. Het Nederlandse landschap zoals wij dat thans kennen, is voor het grootste deel tijdens het *pleistoceen* en het *holoceen* ontstaan. Naar geologische maatstaven gerekend leven wij dus in een betrekkelijk jong landschap.

Wij kennen in het *pleistoceen* verschillende ijstijden. Voor ons van belang is het *saalien*, in het *laatpleistoceen*, circa 200.000 jaar geleden.

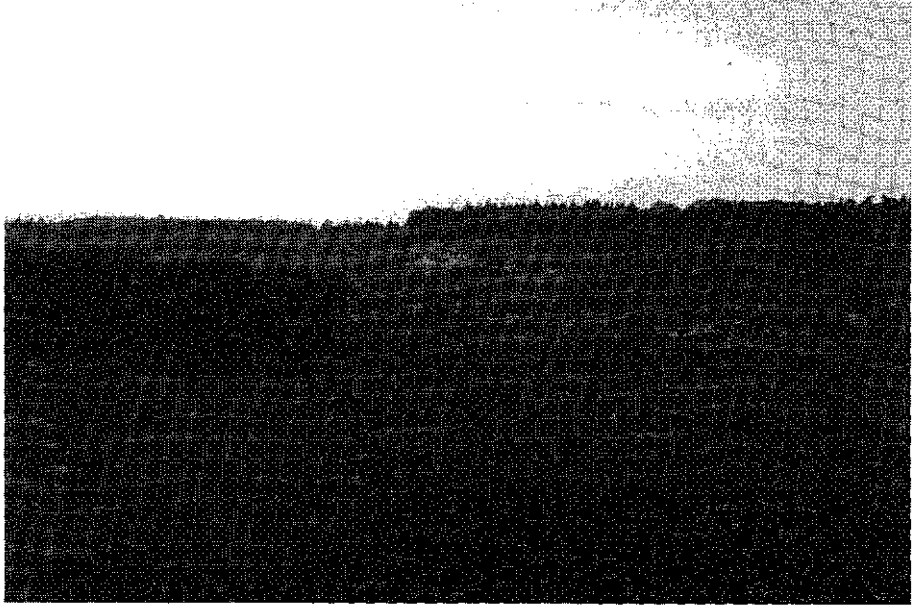
Vorafgaand aan dit *saalien*, tijdens een warmere interglaciale periode, genaamd *holsteinien*, werden in Midden-Nederland rivierafzettingen gevormd door de naar het noordwesten stromende voorlopers van Rijn en Maas. Deze overwegend zandige en vaak grindrijke afzettingen konden plaatselijk wel ongeveer 10 meter worden.

Halverwege het *saalien* (in de koudste periode, circa 100.000 jaar geleden) kwam het landijs, gletschers die zich diep door het landschap ploegden en op hun weg enorme zand- en grindmassa's voor zich uit en opzij drukten. Dit verklaart de aanwezigheid van glaciale bekkens (bijvoorbeeld de Gelderse Vallei en Flevoland met plaatselijke diepten van 125 meter) waar de gletschers lagen, en stuwwallen (zoals hier voor jullie) van circa 60 meter hoog langs de rand van de maximale ijsuitbreiding.

Opvallend is dat in de Utrechtse Heuvelrug vooral afzettingen worden aangetroffen die in ouderdom niet verder teruggaan dan het *waalien* (circa 1 miljoen jaar geleden). De Veluwe is ouder materiaal.

Als typisch glaciale afzetting geldt de keileem (*Formatie van Drenthe*). Keileem is een mengsel van kei en leem waarin grind voorkomt en een enkele grotere steen (grondmorene).

Veel van de als gevolg van de aanwezigheid van het landijs tijdens het

Gezicht op Kwintelooyen en Vogelenzang september 1994.

saalien gevormde afzettingen zijn later door nieuwe afzettingen uit jongere tijd afgedekt. Maar vóór jullie, zoals je kunt zien, is het nog zichtbaar gebleven.

Uiteraard had de komst van het landijs ook gevolgen voor de stroomrichting van Rijn en Maas. Konden deze grote stromen voordien min of meer vrij in noordwestelijke richting wegstromen, nu werden zij gedwongen hun loop te veranderen en stroomden zij langs het ijsfront naar het westen weg waardoor uiteindelijk het Nauw van Calais ontstond.

Tijdens deze periode voerden Rijn en Maas grote hoeveelheden grove grindhoudende zanden aan die ten zuiden van het landijs werden afgezet. Deze afzetting wordt door geologen tot de *Formatie van Kreftenheije* (=plaats in Limburg) gerekend.

Na het terugtrekken van het landijs (zo'n 120.000 jaar geleden) hernam de Rijn weer zijn oude stroomrichting in noord/noordwestelijke richting. Pas in de laatste ijstijd (*weichselien*) kwam in grote lijnen de huidige bedding tot stand.

2. De Oude Steentijd in Nederland

Ik heb het bewust slechts over het *pleistoceen* gehad want de Oude Steentijd valt ongeveer daarmee samen.

Zowel het ijstijdvak als de Oude Steentijd eindigen rond 10.000 jaar geleden bij het begin van het *holoceen*.

De mensen van de Oude Steentijd waren jagers en verzamelaars. Landbouw en veeteelt zijn uitvindingen van ná de laatste ijstijd (*Neolithicum*). We weten thans dat de paleolithische mens in het algemeen in kleine groepen leefde. In de loop van het jaar woonden ze op verschillende plekken (seizoentrek van het jachtwild of wisselende gunstige plekken voor visvangst).

In Nederland zijn de tot nu vroegst zekere vondsten gedateerd vanaf het begin van het *saalien* (*Middenpaleolithicum*).

Een lastig probleem in dit verband vormen de zogenaamde "pseudo-artefacten". Dit zijn stenen die door allerlei natuurlijke oorzaken (bijvoorbeeld bodembeweging tijdens het ijstijdvak) lijken op door mensen gemaakte artefacten maar het niet zijn. Pseudo-artefacten zijn lang niet altijd gemakkelijk te identificeren en een kritische houding ten opzichte van deze problematiek is zeer op zijn plaats. Het onderzoek van het *Paleolithicum* is kwetsbaar in dit opzicht. Tijdens deze excursie beperken wij ons tot de oudste traditie van het *Middenpaleolithicum* en wel het *Jong*

Acheulien, waarvoor met name verschillende typen vuistbijlen karakteristiek zijn, naast allerlei werktuigen gemaakt van afslagen.

De afslagen werden deels verkregen door middel van *Levallois* - techniek. men zou deze methode kunnen beschrijven als een manier om van een gegeven brok vuursteen de grootst mogelijke regelmatige afslag te verkrijgen. De *Levallois* - techniek is kenmerkend voor het *Middenpaleolithicum*. Ook werktuigen gemaakt van bot, hout en gewei komen in deze periode voor.

3. Zanderij Vogelenzang en De Ridder

Deze afgraving ligt voor jullie.

Deel van de stuwwal zoals zojuist besproken.

Van vondsten uit de ingraving aan de oppervlakte is weinig bekend. Er was toen niemand die daar op heeft gelet. Pas toen men dieper ging, eerst met graafmachines en daarna met een zuiger (circa 25 jaar geleden), kwamen mensen als De Kleuver, Franssen en Wouters in de publiciteit. Met vondstenvan onder andere de heer Lieuwen, de heer Van Baaren en van henzelf. Een kleine greep hieruit: skeletdelen van bosolifanten, veel fossiel ander materiaal, vuistbijlen van het *Middenaacheulien*, *Levallois* - afslagen etc.(Westerheem, jrg 27, pag.13).

In deze jaren begon ook de zandaanvoer uit de groeve Kwintelooyen (aan de noord/oostzijde van deze stuwwal) op gang te komen en het materiaal uit beide voorkomens (meertje en Kwintelooyen) kwam via de schudzeven vandeze beide fabrieken op grindhopen terecht, alwaar de vondsten werden gedaan (niet in situ). Wat er op de grindhopen terecht kwam vanuit de groeve Kwintelooyen vertel ik U vanmiddag.

Dat *Paleolithicum* en *Mesolithicum* heel dicht naast elkaar kunnen liggen, bewees Joost thoe Schwarzenberg, welke daar op de top van de stuwwal veel mesolitisch materiaal heeft verzameld (Westerheem, jrg 29, pag 214).

4. Groeve Kwintelooyen

Daar zijn we dan in Kwintelooyen.

Rond 1978 enige tijd de speeltuin van geologen, paleontologen en archeologen. Tijdens de graverij was hier toen goed te zien hoe een pakket sedimenten van ongeveer 25 meter dikte, uit de omgeving van de Gelderse Vallei, hier in bevroren toestand was opgedrukt. Door de kracht

van het oprukkende landijs werden de lagen in stukken gebroken en in de vorm van schubben over elkaar geschoven. Straks hopen wij hier nog iets van te zien.

Het was letterlijk een hele puzzel om uit deze lappendeken van brokken sediment de oorspronkelijke opbouw van de vroegere lagen te reconstrueren. De onderzoekers van de Rijks Geologische Dienst vonden in totaal 10 verschillende lagen. Voornamelijk rivierafzettingen van Rijn en Maas. Eén van deze lagen - met de vondstvoerende laag - (genoemd eenheid 5) bestaat uit grof zand met veel grind en keien. Alleen deze laag bevatte middenpaleolithische werktuigen en ook de botten, die ongeveer even oud zullen zijn als de werktuigen. Aan botmateriaal werd ondermeer gevonden: resten van 3 verschillende soorten neushoorns, 2 soorten olifanten, reuzenhert, etc. Opvallend was de vondst van een stuk hoektand van een nijlpaars (De Kleuver).

Op 3 plaatsen hier werden door de Groningse Universiteit opgravingen verricht in samenwerking met amateur-archeologen. Hierbij werden enkele tientallen zekere artefacten verzameld uit de grindlaag van eenheid 5. Dit door middel van zeven. Dichtheid 1 vondst per 1 à 1,5 m³ grind.

De vondsten bevatten verschillende typen werktuigen. Er komen weinig vuistbijlen voor. Niet zeldzaam zijn schaven. Verder ondermeer spitsen, choppers (schijfvormige werktuigen) en afslagen, gemaakt met de *Levallois* - techniek. Opvallend daarbij de grote hoeveelheid *Levallois* - klingen.

Onnodig te zeggen dat waarschijnlijk het meeste materiaal via de schudzeven van de kalkzandsteenfabrieken verloren is gegaan of in handen is gekomen van verzamelaars.

Hiermee ben ik aan het einde van mijn verhaal in de hoop dat het voor jullie leerzaam is geweest.

Literatuuropgave

- De IJstijden in de Nederlanden*, Tesink b.v., Zutphen 1984
- Verleden land*, Meulenhof Informatief, Amsterdam 1981
- Berichten 17*, Vakgroep Fysische Geografie, Utrecht 1985
- Van Heuvelrug tot Eemvallei*, Zomer en Keuning, Wageningen 1976
- Vakmanschap in Vuursteen*, Museum Assen 1983
- Westerheem*, jrg 27 pag.13; jrg 29 pag.214

BURGERWACHT en VRIJWILLIGE LANDSTORM

Willem H. Strous

In het mei 1994-nummer schreef ik een artikeltje over de vereniging "Rhene-nisch Burgerwacht" en de reden van de oprichting van deze vereniging in januari 1919. Tijdens een ander onderzoek was ik het verenigingendossier tegengekomen met daarin de statuten, het uittreksel van de notulen van de Algemene Vergadering ter oprichting van de vereniging en het Koninklijk besluit tot goedkeuring van rechtspersoonlijkheid. Aan het slot van mijn artikel ging ik in de fout. Ik schreef dat de Burgerwacht tot het begin van de Tweede Wereldoorlog heeft bestaan, toen is opgegaan in de Luchtwacht, waarna de Duitsers de organisatie hebben opgeheven. Maar dit is niet waar. De heer Joh. H. Klaassen te Veenendaal was zo vriendelijk mij daarop te wijzen. En met een schriftelijke uiteenzetting en een mondelinge toelichting heeft hij mij er op gewezen dat Burgerwacht en Luchtwacht, een onderdeel van het Vrijwillige Landstormkorps, twee zelfstandige organisaties waren.

Burgerwacht

Door aanbeveling van een paar vrienden werd de heer Klaassen in circa 1928 lid van de Rhenensche Burgerwacht, "omdat het zo gezellig was". Er werden oefeningen gehouden, hoofdzakelijk in en bij de meubelfabriek van de heer T. Deen die commandant was, later in het gymnastieklokaal van de Openbare Lagere School aan de Nieuwe Veenendaalseweg. De oefeningen waren voornamelijk oefeningen aan de toestellen, zoals rekstok, en het leren marcheren. Later kreeg de vereniging de beschikking over de schietbaan van de schietvereniging aan de Kloostersteeg. Een enkele keer per jaar werd er met scherpe munitie geoefend op de buitenschietbaan in het Schupsebos aan de Veenendaalsegrindweg tegenover waar nu het ex-Julianaziekenhuis ligt. Hier werd ook regelmatig geoefend door de politie van Rhenen en Veenendaal.

Het bestuur werd in die jaren gevormd door burgemeester d'Aumale van Hardenbroek als voorzitter; Jan de Haas, die als enig bestuurslid vaak van zijn belangstelling liet blijken door tijdens de oefeningen regelmatig aanwezig te zijn, als secretaris; Hoving als penningmeester; Griffioen en ex-KNIL'er Smolders, die ook optrad als waarnemend commandant, als leden.

De eerder aangehaalde gezelligheid krijgt wat kleur met de volgende

anecdotes.

Eind 1938/begin 1939 werd in de bovenzaal van Altena voor de leden van de vereniging een toneeluitvoering gegeven door leerlingen van de toneelschool waar Paul Deen, zoon van de commandant, zijn opleiding volgde. Je zou kunnen zeggen dat de vader de zoon een kans gaf in het openbaar op te treden, waarbij tegelijkertijd de commandant zijn manschappen een gezellige avond bezorgde; het mes sneed zo aan twee kanten. Toen de rekening betaald moest worden raakte de gezelligheid echter zoek want de penningmeester, toch al niet echt gesteld op de heer Deen, weigerde uit de verenigingskas bij te dragen in de kosten. Er werd op verzoek van enige leden een algemene vergadering uitgeschreven, waarvan je kunt zeggen dat de voorzitter, d'Aumale van Hardenbroek, de zaak uit de hand liet lopen. De emoties liepen zo hoog op dat staande de vergadering zowel penningmeester Hoving als bestuurslid Griffioen hun functies neerlegden en als lid bedankten.

De landelijke bijeenkomsten vormden een tweede gezelligheidselement. De heer Klaassen weet zich een dag op Ypenburg bij Den Haag te herinneren. De Rhenense club ging er met de bus heen. Net buiten de stad werd de burgemeester opgepikt. d'Aumale van Hardenbroek zat, in jacket met hoge hoed en met de parapluie gewapend, bij de Stokweg op een paaltje te wachten tot de bus langs zou komen. Op Ypenburg waren vele andere burgemeesters aanwezig als voorzitters van de plaatselijke afdelingen alsmede enkele ministers, maar geen van hen was zo chic gekleed als de Rhenense burgervader. Er werden redevoeringen afgestoken waarin voornamelijk het nut van het bestaan van de burgerwachten werd aangeprezen. Er werden demonstraties gegeven, én er waren consumptiebonnen.

Tijdens de mobilisatie moesten alle inwoners van Rhenen die een wapenvergunning hadden en dat waren er nogal wat, hun wapen(s) inleveren. De wapens werden door Burgerwachtleden in de wapenkamer van het raadhuis opgeborgen en goed verzorgd door ze regelmatig te poetsen en in het vet te zetten. In die tijd stonden de activiteiten op een laag pitje.

In 1940, na de terugkeer van de bevolking in Rhenen, werd door de bezetter de opheffing van de Burgerwacht bevolen. Tijdens een bestuursvergadering, dus in een besloten bijeenkomst, in het balkonkamertje van het Raadhuis zou dit besluit worden genomen. De heer Klaassen was daar bij aanwezig, hoewel hij geen bestuurslid was, omdat hem bij deze laatste vergadering een Burgerwachtlintje wegens trouwe dienst zou worden aangeboden. Hij herinnert zich dat aan het einde van een korte toespraak d'Aumale van Hardenbroek zei: "Bij deze sluit ik de vergadering zonder de Burgerwacht op te heffen, en wij gaan na het verdrijven van de bezetter weer gewoon door".

In de mobilisatietijd heeft de Burgerwacht dus geen dienst gedaan; daar was ze ook niet voor opgericht.

Vrijwillige Landstorm

De oprichting van de Vrijwillige Landstorm moet al vóór 1919 zijn geschied. Immers, op 16 november 1918 kreeg Colijn, met spoed uit Londen teruggeroepen, van de Ministerraad de opdracht om landelijk een Burgerwacht te organiseren *onder handhaving van de sinds het begin van de oorlog bestaande Vrijwillige Landstorm*.

In september 1990 reageerde de heer Joh. H. Klaassen op een artikel in het herdenkingsnummer van mei 1990 waarin gebruik was gemaakt van gegevens uit interviews met de heren Deen en de Rhoter. Uit zijn toenmalige, schriftelijke reactie wil ik U de volgende wetenswaardigheden niet onthouden, vooral niet omdat ik in dit artikel de taken en doelen van Burgerwacht en Landstorm naast elkaar tracht te plaatsen.

De heer Klaassen werd in 1936 door de heer Deen, die hem kende vanuit de Burgerwacht, benaderd om zich bij de groep Luchtwachtdienst van de Vrijwillige Landstorm, waarvan de heer Deen óók commandant was, aan te sluiten.

De Luchtwachtdienst was, hoewel hij op militaire leest was geschoeid, een ongewapende en niet-geuniformeerde dienst die zich bezig moest houden met het signaleren van alles wat zich in de lucht bevond, van vliegtuigen tot lichtsignalen. Een paar maal per jaar werd er, vanaf 1937, vanaf de watertoren "De Koerheuvel" geoefend; voordien gebeurde dat vanaf het dak van de stoelenfabriek, de fabriek van Deen. Toen op 13 augustus 1939 de vóórmobilisatie werd afgekondigd moesten de leden volledig dienst doen in 3 ploegen van 4 man elk, gedurende 8 uur. Later werd aan de ploeg van 4 man (in dit geval van Jo Baars, Ernst de Rhoter, Ule van Waveren en Joh. Klaassen) nog Paul Deen, de zoon van de commandant, toegevoegd waardoor een verlofregeling mogelijk werd.

Half oktober werden militaire uniformen uitgereikt door een sergeant-majoor-fourier in het politiebureau achter het gemeentehuis. Er volgde ook een medische keuring waarbij de commandant, de heer Deen, tot veler verdriet werd afgekeurd. Hij werd opgevolgd door Jan Meijer, van het schildersbedrijf.

Tijdens de mobilisatie werden veel vreemde en eigen vliegtuigen waargenomen, welke waarnemingen met de nodige gegevens werden doorgegeven

aan het hoofdkwartier in Amersfoort waar een zekere kapitein Wetter uit Utrecht zijn centrale post had. Er was daar een plotkamer ingericht waar ieder vliegtuig of lichtsignaal aan de hand van de binnenkomende berichten gelokaliseerd en geïdentificeerd kon worden. Later kreeg de Luchtwachtdienst in Rhenen dan een uitwerking van de meldingen met de nodige op- en aanmerkingen. Vaak waren er onverklaarbare lichtsignalen geweest.

In de nacht van 9 op 10 mei 1940, de heer Klaassen had toen juist dienst, was het vrijwel ondoenlijk om alle waarnemingen door te geven. Bovendien kreeg men al vroeg in de morgen een Duitser aan de lijn; de aanvallers hadden in Arnhem de telefooncentrale in handen gekregen. Eén van de afflossers, de heer Klaassen denkt dat het Evert van Laar is geweest, is toen op de motor naar Amerongen gegaan van waaruit hij contact kon krijgen met kapitein Wetter. Deze gaf bevel om richting Utrecht te gaan, onderweg uitkijkend naar een geschikte, hooggelegen post.

De groep kwam bij Sandenburg bij Doorn terecht en daar drong het gerucht door dat Duitse parachutisten gedropt waren. De Luchtwachtleden voelden zich nogal ongemakkelijk omdat zij wél in uniform maar niet gewapend waren. De heer Klaassen zag in Doorn bij het gemeentehuis een Burgerwacht op post staan en herinnerde zich daardoor dat hij als Burgerwacht in Rhenen ingeleverde wapens had opgeborgen in het Raadhuis. Via de Doornse burgemeester baron van Nagel en generaal Herberts werden toen 7 pistolen met munitie uitgereikt. De volgende morgen werden er nog een twintigtal karabijnen afgeleverd. Een laan in het bos werd ingericht als schietbaan en ieder kreeg praktisch onderricht door 5 patronen te mogen verschietsen. De heer Klaassen kon bogen op zijn ervaring bij de Burgerwacht, hij was de enige die ooit een geweer in handen had gehad.

Via een terugtocht naar Den Haag, gevangenneming door de Duitsers en transport naar Utrecht met in vrijheidsstelling daar op het Vredenburg, kwam men weer in Rhenen terug.

Twee organisaties

Er bestonden derhalve tijdens het Interbellum in Nederland, en dus ook in Rhenen, twee organisaties:

-een Burgerwacht, opgericht met het doel interne onrust en omverwerping van de gevestigde macht, revolutie zo men wil, tegen te gaan; bestaande uit burgers, niet geüniformeerd maar wel bewapend; in verenigingsverband georganiseerd, met de burgemeester als voorzitter van het bestuur.

én

-een Vrijwillige Landstorm, opgericht met als doel het vaderland tegen

aanvallen van buitenaf te helpen verdedigen; bestaande uit vrijwilligers die onder de militaire tucht waren gebracht, maar niet geüniformeerd en niet bewapend, als het ware thuis ingekwartierd; met een vergoeding voor gedeerde inkomsten tijdens oefeningen.

De Burgerwacht had tijdens de mobilisatie en de oorlogsdagen van mei 1940 géén taken, uitgezonderd blijkbaar het bewaken en verzorgen van de ingeleverde wapens van ingezetenen/vergunninghouders. Na de capitulatie in mei 1940 gaven de Duitsers in de zomer van 1940 bevel om de vereniging vóór december 1940 op te heffen aan welk bevel waarschijnlijk werd voldaan. Zekerheid hieromtrent kan in het Rhenens archief niet worden gevonden, dus ook niet de juiste datum van opheffing. Wel vermeldt het archief de bijzonderheid dat de vereniging "Rhenensch Burgerwacht" eigenaar was van de helft van de schietbaan in de Kloostersteeg, waarvan de schietvereniging de andere helft in bezit had.

De Vrijwillige Landstorm had in 1939/1940 een duidelijke taak en het Rhenense Luchtwachtonderdeel van deze militaire organisatie vervulde een vermeldenswaardig aandeel in de verdediging van het vaderland.

Bronnen

1. Schriftelijke verslagen en mondelinge toelichting van Joh.H. Klaassen van september 1990 en juni/september 1994.
2. Oud Rhenen mei 1990 nr 2, pag. 37 e.v.
3. Oud Rhenen mei 1994 nr 2, pag. 83 e.v.

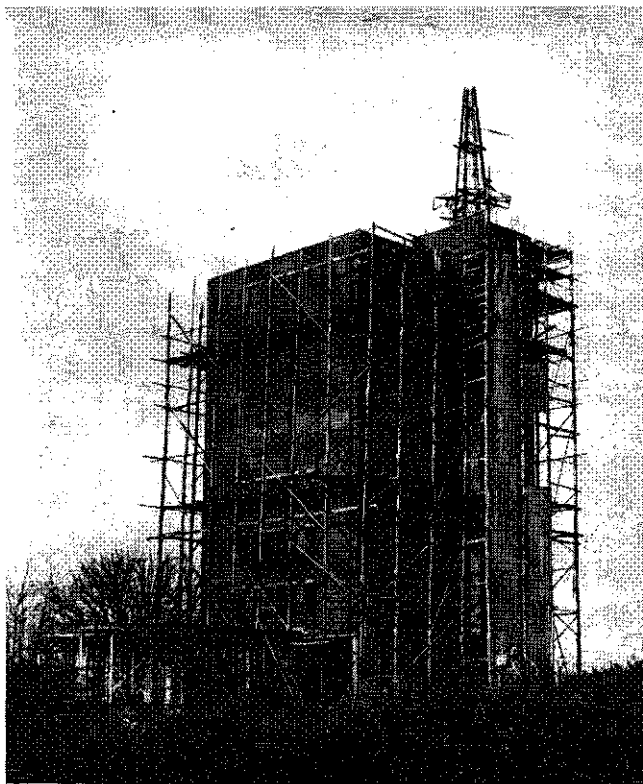

Van links naar rechts:
E. de Rhoter, J. Baars, Joh. Klaassen, U. van Waveren

DE KOERHEUVEL HEEFT DE MUTS WEER TERUG

Op donderdag 22 september 1994 werd onder grote publieke belangstelling door middel van een enorme hijskraan de oorspronkelijke punt weer op de voormalige watertoren *De Koerheuvel* aangebracht. De landelijk bekende puntmuts werd door het Rhenense bedrijf Van de Dikkenberg en Van de Kraats weer in oude luister hersteld. Burgemeester H.S. Top verrichte de officiële inwijding.

Het is te hopen dat de thans nog bruine koperen bekleding weer snel de oude vertrouwde groene kleur zal aannemen. Na de oorspronkelijke bouw medio dertiger jaren bleek dat de kwaliteit van het koper zo goed was, dat het veel te lang naar de zin van de ontwerper Van Hoogdalem en eigenaar De Haas duurde, voordat er zich een groen patina vormde. Op bijgaande afbeelding is de watertoren met de muts in aanbouw te zien.

De watertoren *De Koerheuvel* in aanbouw, ca. 1936.

AFBEELDING VAN CUNERA IN KERK TE AMERONGEN

Dr. A.J. de Jong

Afgelopen 10 september, op Open Monumentendag, hadden vele oude kerken en gebouwen hun deuren geopend voor het publiek, zo ook de fraaie Andrieskerk te Amerongen.

Deze kerk, een driebeukig bakstenen gebouw, is voornamelijk gebouwd in het midden van de 15e eeuw. Men was echter al met de bouw begonnen in de 13e eeuw.

In de periode 1990/1992, toen de kerk werd gerestaureerd, zijn restanten van de oorspronkelijke tufstenen kerk gevonden.

In de 15e eeuw is de kerk verschillende malen, samen met het dorp platgebrand. Aan de buitenkant is aan de noord-oostzijde duidelijk te zien, welk deel van de kerk is blijven staan, nadat dorp en kerk in 1421 bij een Gelderse aanval door brand werden verwoest. Dit deel is van tufsteen.

De kerk werd voorts meerdere malen door verwoesting getroffen, tot in de 15e eeuw.

In het oude deel van de kerk zijn reeds in 1856 muurschilderingen gevonden. Deze werden toen echter weer overgewit.

In de periode 1990/1992 werd de kerk wederom gerestaureerd, en werden op drie plaatsen muurschilderingen aangetroffen. De heer B. Jonker uit Zwolle haalde ze onder de kalk vandaan en restaureerde ze.

Zo zijn er op de muur tussen kerk en consistoriekamer afbeeldingen te zien van respectievelijk de heiligen Christopher, Ursula (van de 11.000 maagden uit de Cuneralegende) en Cunera, die op de afbeelding gewurgd wordt door door de jaloerse koningin en haar kamenierster.

De schildering stamt uit circa 1450 en is hieronder afgebeeld.

DE STRATEN- EN WEGENNAMEN VAN RHENEN

H.P. Deys

I: A - B

In een aantal artikelen in Oud-Rhenen hoop ik uitleg te geven over de achtergronden, de ontstaansgeschiedenis en eventuele verdere bijzonderheden over de namen van de Rhenense straten, wegen, pleinen enzovoorts. Ik stel mij voor dit in alfabetische zin te doen. Behalve de namen van thans bestaande straten enz. zullen ook, zo mogelijk, namen van straten en wegen uit het verleden worden behandeld welke inmiddels in het vergeetboek zijn geraakt. In het algemeen zal ik echter geen namen opnemen die het slechts tot een voorstel hebben gebracht, en waarvoor later een andere naam werd vastgesteld.

Hoewel vele namen een gemakkelijk verklaarbare achtergrond hebben, is een diepere historische kennis van de geschiedenis van Rhenen toch een vereiste om een verantwoord overzicht te geven over alle afleidingen.

Er zijn bij de straten- en wegnamen verschillende achtergronden aanwezig. De gemakkelijkste groep wordt gevormd door de straten die de laatste twintig, dertig jaar een naam gekregen hebben. Over het algemeen zijn hier raadsbesluiten aan vooraf gegaan en uit de aangevoerde motivering bij deze naamgeving is het gemakkelijk het ontstaan van de naam te achterhalen.

Moeilijker wordt het bij de namen die vóór de oorlog werden gegeven, maar nog wel in de twintigste eeuw. Hierbij is het door archiefonderzoek veelal nog wel te achterhalen, hoe de wegen aan hun naam zijn gekomen.

De meeste problemen echter geven in vele gevallen die namen, die uit een verder verleden komen. Vaak hebben dergelijke straten of wegen verschillende namen gekend, die om onduidelijke redenen in de loop der tijd zijn veranderd. Van een aantal van deze wegen is het, ondanks spuurwerk, niet mogelijk de achterliggende reden van de naam ervan te verklaren. Er blijven echter genoeg namen over, verreweg de meeste gelukkig, die wel een verklaarbare achtergrond hebben, en die probeer ik in het nu volgende en in toekomstige artikelen te behandelen.

Graag doe ik een beroep op een ieder die correcties heeft op de onderstaande gegevens, of aanvullingen heeft ten aanzien van onbekende

afleidingen.

Het bepalen van de uiteindelijke volgorde en schrijfwijze van de straten en wegen is niet eenvoudig. De Plattegrond Gemeente Rhenen, die in de Gemeentegidsen gratis huis aan huis wordt verspreid, is niet consequent. Zo staat de Van Abcoudehof onder de A, de Van Bentheimhof, Van Deventerstraat en het Van Suijlenplein staan bij de V. Ook zijn lang niet alle straatnamen in de alfabetische lijst opgenomen (Dokter Stegemanhof), en natuurlijk ook niet de allernieuwste straten en de verouderde namen uit het verleden.

Ik heb gemeend uit te moeten gaan van de belangrijkste stam uit het woord, dus de Dokter Stegemanhof onder de S, de Van Deventerstraat onder de D. Maar consequent zijn is ook hierbij onmogelijk.

A.

Van Abcoudehof

Raadsbesluit 30-6-1987. De Van Abcoudehof is gelegen in het oosten van de bebouwing van Rhenen, namelijk in het Radboudkwartier. Deze 'hof' is een zijstraat in oostelijke richting van de Radboudweg, buigt dan zuidwaarts om en komt, naar het westen lopend, weer uit op de Radboudweg. Voor de uitgang -hof is gekozen omdat de straat een min of meer omsloten gebied is. Een deel van de woningen staat met de achterkant tegen de Radboudweg. Het bouwjaar van de meeste woningen is 1988.

De heren van Abcoude, telgen uit het geslacht Van Zuylen, hebben in Rhenen uitgebreide bezittingen gehad en ook kregen zij in de 13de eeuw van de graven van Bentheim het halve Gerecht van Rhenen in leen, dus de helft van het totale gebied dat thans de gemeente Rhenen vormt. De heer van Abcoude had daarmee dus de helft van het hoge rechtsgebied in handen, waaronder de meest oostelijke galg viel, die het dichtst bij de stadsmuur stond. Rhenen bezat vroeger namelijk twee galgen, één gelegen net onder de Zandheuvelstraat, die vermoedelijk 'belangrijker' was dan de tweede galg, die op de Galgenberg heeft gestaan. Deze berg moeten we, volgens een kaart van Jacob van Deventer uit ca. 1560 zoeken boven de Utrechtse Straatweg nabij de Tangh. Op deze oudste stadsplattegrond van Rhenen staan beide galgen ingetekend. Volgens tekeningen uit de achttiende eeuw echter zou deze galg dichterbij de stad hebben gestaan, ongeveer tegenover de Palmerswaard.

Rhenen kent ook een Van Bentheimhof. Jammer genoeg en tegen de

logica in is deze geheel in het westelijk bebouwingsgebied te vinden, namelijk in het plan Donderberg.

Acacialaan

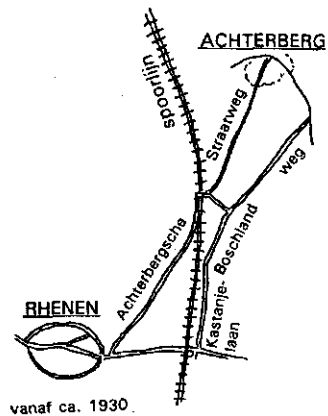
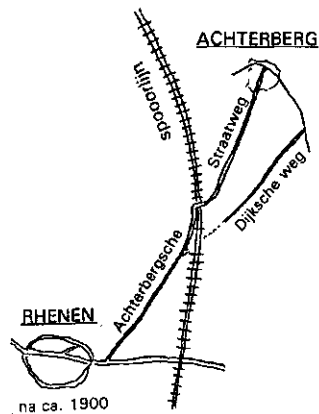
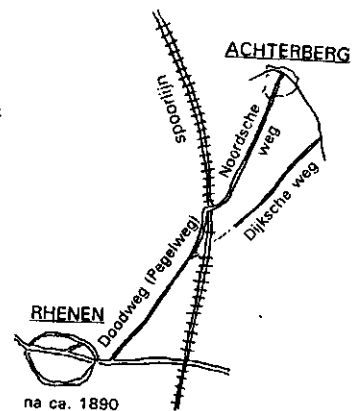
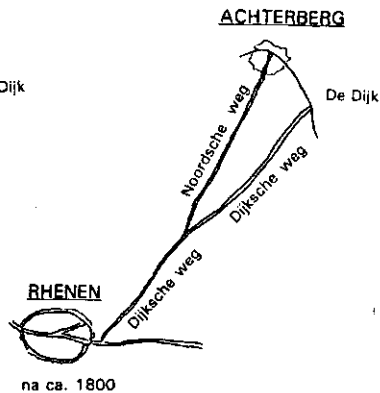
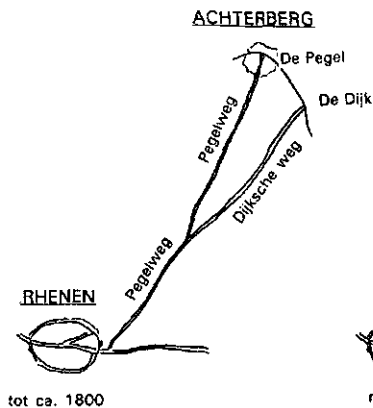
In verband met de uitbreiding der gemeente en de bestrijding der werkloosheid zijn in het begin van de dertiger jaren verschillende wegen aangelegd, te weten nabij Vreewijk, Bruine Engseweg en Spoorbaanweg. Er bestond min of meer een afspraak, de straten in en rondom Vreewijk de namen van bomen te geven. De volgende namen werden gegeven, zonder echt raadsbesluit: Acacialaan, Berkenlaan, Eikenlaan, Platanenlaan, Van Suylenplein en Verlengde Accacialaan. De beslissing viel op 20-2-1934 en deze werd gepubliceerd op 23-12-1936.

Achterbergsestraatweg

Achterberg is een zeer oude buurtschap nabij Rhenen. Reeds in de 15de

Het begin van de Achterbergse straatweg. Ca 1910.

De verschillende naamgevingen van verschillende delen van de Achterbergse straatweg in de loop der eeuwen.

eeuw wordt het vermeld als Afterberch, maar het zal ongetwijfeld ouder zijn.

De weg van Rhenen naar Achterberg is reeds van zeer oude datum. Vóór de aanleg van de spoorlijn in 1886 splitste deze weg zich iets voorbij de (huidige) Valleiweg vorksgewijs in twee wegen: een in noordoostelijke richting naar de kern van Achterberg, de huidige Achterbergsestraatweg en een iets oostelijker, op de Dijk gericht.

Er zijn verschillende benamingen voor de diverse delen in zwang geweest. Voor zover bekend heette vroeger, tot begin 1800, de gehele weg naar de kern van Achterberg de Pegelweg, zo genoemd naar de boerderij 'De Pegel', die al zeker sinds 1400 gestaan heeft op de zuidoostelijke hoek van de Friesesteeg en de Cuneraweg, waar sinds kort (1994) een aantal bejaardenwoningen staat. Thans draagt de boerderij van de gebrs. Van Laar aan de noordzijde van de derde poort (waar Achter de Lijn uitkomt op de Cuneraweg) de naam 'De Pegel'. Het is haast vanzelfsprekend dat de bewoners, de beide gebrs. Van Laar de bijnaam 'De Pegel' hebben gekregen. De vertakking naar de Dijk heette toen de Dijksche weg.

De naam Pegelweg is langzamerhand verdwenen en inmiddels kreeg het gehele traject van Rhenen naar de Dijk (de zuidelijke route) de naam van Dijksche weg. Het stuk vanaf de vertakking tot aan de kern van Achterberg heette toen de Noordweg. Tegen het eind van vorige eeuw kreeg het eerste gedeelte, tot aan de vertakking, de naam van Doodweg, omdat deze weg de verbinding vormde met de begraafplaats bovenaan de Achterbergsestraatweg, in 1890 spreekt Voortman nog over de Pegel- of Doodweg. Het noordelijke deel van de vertakking bleef Noordweg heten, het zuidelijk deel Dijksche weg. Rond het begin van deze eeuw kreeg de gehele weg van Rhenen naar de kern van Achterberg de naam Straatweg of Achterbergs(ch)e straatweg.

De zuidelijke vertakking werd (ca. 1880) door de Spoorlijn afgesneden. De naam Dijksche weg bleef bestaan voor het Achterbergse deel. In 1932 verviel deze naam en werd de gehele weg vanaf de Kastanjelaan tot aan de Dijk 'Boschlandweg' genoemd.

De naam Noordsche weg is voort blijven leven in de nieuwbouw in Achterberg: de Noordse weg is een nieuwe weg tussen de Achterbergsestraatweg en de Boslandweg. In 1953 werd voor alle wegen de nieuwe spelling, dus zonder sch ingevoerd.

Achter de Lijn (Achterberg)

Raadsbesluit 7-2-1957. Het is het gedeelte vanaf de Cuneraweg (tweede poort) in noord-westelijke richting achter de derde poort langs naar de Zuidelijke Meentsteeg, voorheen genaamd Lijnweg. De naam is afgeleid van de spoorlijn.

Addenshoeve (Remmerden)

Raadsbesluit 25-6-1985. De nieuwe weg op het industrieterrein Remmerden, die via de parallelweg van de Utrechtsestraatweg in westelijke richting loopt, en vervolgens in noordelijke richting verder gaat. Het gebied waarop deze weg is gelegen heeft reeds jaren in de volksmond de naam Addenshoeve.

De Kerk van Rhenen (tot 1580, toen de Hervorming in Rhenen werd ingevoerd, was dit de Roomse katholieke parochie), had veel grondbezit in Remmerden, het wordt reeds vermeld in 1390. Hier hebben sinds mensenheugenis, in elk geval reeds in 1571, twee boerderijen gestaan: Groot- en Klein Remmert. Deze boerderijen werden verpacht aan boeren. Op de gronden, deels bestaand uit bos en heide, werd landbouw gepleegd. Vermoedelijk werd er voornamelijk boekweit geteeld. Ook werd eikeshakhout geëxploiteerd. Na de Hervorming ging al het bezit over op de Protestantse Kerk.

De naam Addenshoeve dateert uit de tijd dat daar een boerenhoeve, genaamd Addenshoeve was gevestigd. Paul Addens uit Hilversum heeft in 1823 van de Hervormde Kerk te Rhenen de zuidelijke van de twee boerderijen gekocht met omliggend bouwland, driest en heide, in totaal 72 ha. Deze boerderij werd door de nieuwe eigenaar Addenshoeve genoemd.

Afweg (Achterberg)

Vanaf de voormalige Grebbesluis onder aan de Grebbeberg loopt de Grebbedijk in oostelijke richting naar Wageningen. De eerste zijweg naar links, binnendijks dus, is de Afweg. De naam komt reeds voor op een oude kaart van 1634 door Nicolaas en Isaac van Geelkercken. De naam is vermoedelijk ontstaan omdat het een weg is die van de dijk af loopt. Bij de grenswijzigingen van 1-1-1960 is het grootste deel van dit weggetje aan Wageningen toegewezen.

Akeleiplantsoen

Raadsbesluit 27-3-1963. Na de vorstperiode van '62/'63 kon in het plan Domineesberg weer een aanvang worden gemaakt met de woningbouw, waarbij ook weer nieuwe straatnamen nodig waren. Het betrof hier een weg rond een plantsoen, welk plantsoen smaller zou worden dan de reeds bestaande plantsoenen. Eén naam werd voldoende geacht voor beide zijden.

In 1959 was besloten de straten in het uitbreidingsplan ten noorden van de Valleiweg namen van bloemen en heesters te geven (Rozenlaan, Ribeslaan, Goudenregen-, Sering-en Jasmijnplantsoen). In aansluiting op dit besluit werden later de overige straten in deze wijk dan ook naar bloemen benoemd.

Amerongsche Torenweg (verouderd)

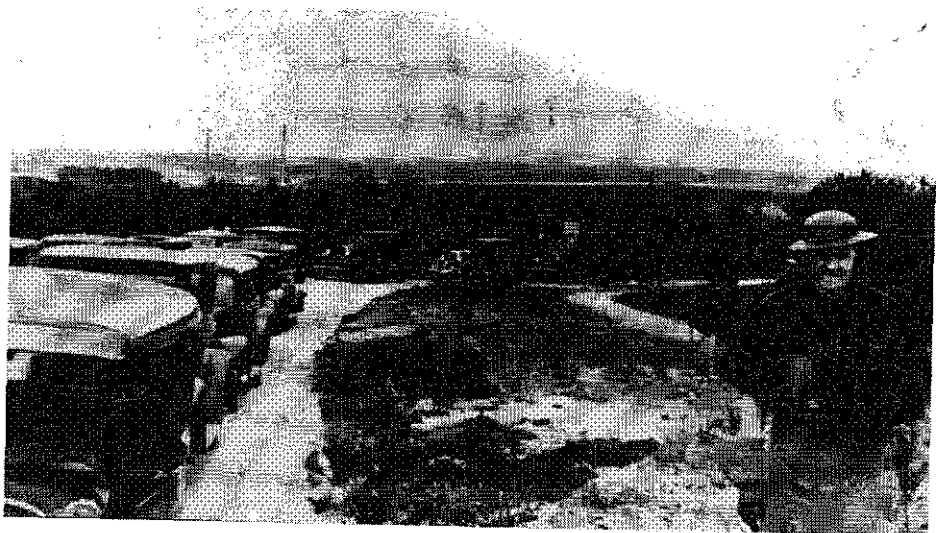
Iets ten zuiden van de Leemkuil bevindt zich een kruispunt van een zevental wegen en paden. In noordwestelijke richting, nog ten zuiden van de Autoweg, loopt een weg die uitkomt op de kruising van Autoweg en Remmerdse Laan. Deze weg kreeg de naam Amerongsche Torenweg, naar ik aanneem in verband met het feit, dat deze weg precies in de richting van de toren van Amerongen ligt en waarbij toen, in de tijd dat de bossen nog niet zo hoog gegroeid waren, de toren zichtbaar moest zijn geweest. Op 14 maart 1953 vervielen als gevolg van het invoeren van de nieuwe spelling de letters c en h. Op 31 maart van dat jaar echter werd de gehele naam vervallen verklaard en kreeg de weg de naam Roghairsparrenweg. Het gedeelte van deze weg ten oosten van de Leemkuil maakt thans deel uit van de Autoweg.

Anemoonstraat

Raadsbesluit 27-3-1963. Zie verder bij Akeleiplantsoen.

Anjerlaan

Raadsbesluit 25-1-1961. In januari 1961 bleek er behoefte te zijn een verbindingsweg aan te leggen lopende ten westen van en evenwijdig aan de Rozenlaan, vanaf de Valleiweg in noordelijke richting naar de Rozenlaan. Een voor het publiek duidelijke en korte naam in deze bloemenbuurt bleek Anjerlaan te zijn.

Opening van het eerste gedeelte van de Autoweg nabij Remmerden, op 7-6-1935.

De laatste hand wordt gelegd aan het tweede gedeelte van de Autoweg Remmerden-Rhenen, 1936.

Jan van Arkelweg

Februari 1934. De weg werd aangelegd in verband met stadsuitbreiding een tevens als werkverschaffing in de crisisjaren. De naamgeving volgde op een verzoek van de Oudheidkamer van 28-4-1932 om bij de naamgeving een aantal namen uit de oude geschiedenis te gedenken. Hieronder werd met name Jan van Arkel genoemd. De Utrechtse bisschop Jan van Arkel heeft in 1346 de stad Rhenen op eigen kosten door muren laten omringen. Hiermee werd Rhenen een stad en verkreeg daarmee de hierbij behorende stadsrechten, maar ook was het dank zij de ommuring beter verdedigbaar tegen aanvallen van buiten.

Asterstraat

Raadsbesluit 27-3-1963. Zie verder bij Akeleiplantsoen. Het te benoemen gedeelte betrof een gebied van de Beukenlaan in zuidelijke richting evenwijdig aan de Nwe Veenendaalseweg tot de toenmalige boomgaard van de heer D. van Dam.

Autoweg

In april 1934 werd een raadsbesluit genomen tot de aanleg van het eerste gedeelte van de autoweg, bij wijze van werkverschaffing in de Crisisjaren. Hiervoor werd Rijkssubsidie verkregen. Het eerste gedeelte zou lopen van Remmerden tot de Nieuwe Veenendaalseweg. De weg was weliswaar alleen voor auto's bedoeld, maar diende volgens de burgemeester tevens voor het bezien van het natuurschoon der gemeente. Een van de wethouders zag liever de Maatsteeg gemaakt en hij stemde dan ook tegen.

Er moest grond ten behoeve van de aanleg worden aangekocht. P. Addens was bereid mede te werken, de NV Cultuur My Remmerden niet. Baron van Haersolte te 's-Gravenhage was bereid aan de aanleg van het tweede gedeelte, over zijn gronden op de Dominees Berg, mee te werken en in 1935 werden de benodigde gronden van hem aangekocht. In december 1934 werden de werkzaamheden aan het eerste deel beëindigd. Op 7-6-1935 werd de nieuwe autoweg naar Remmerden geopend. Deze weg, die dwars door de bossen liep, had door de aard van de weg en door de opzet van de aanleg reeds een naam gekregen, namelijk Autoweg. Na goedkeuring der Raad en GS liep de Autoweg vanaf de Rijkstraatweg Utrecht-Arnhem tot de Achterbergse Overweg; later, bij raadsbesluit van 31-3-1953, is dit geworden tot aan de Boslandweg, dus een gedeelte verder, over het spoor heen. De parallelle woon-

weg, lopende over de Domineesberg, zou volgens de gesloten overeenkomst met Baron van Haersolte 'Bergweg' genoemd worden.

Omdat een grondeigenaar weigerde medewerking te verlenen bij de aanleg van het derde gedeelte van de autoweg werd besloten deze voorlopig bij de Boschlandweg te laten eindigen.

De Autoweg loopt sinds het raadsbesluit van 26-6-1956 van de Rijkstraatweg bij Remmerden tot de Nieuwe Veenendaalseweg, het oostelijk deel heet Bergweg, zie aldaar.

De Bantuïnweg naar het oosten gezien, rond 1910. Op de achtergrond de Openbare Lagere School.

B.

Bantuinpad

Raadsbesluit 11-2-1958. Dit is de verbindingsweg tussen Bantuinweg en Koningin Elisabethplantsoen, bedoeld om voor de bewoners van het noordelijk gedeelte van de Bantuinweg een korte verbinding met de binnenstad tot stand te brengen. Deze is slechts voor voetgangers toegankelijk, daar het plantsoen verboden is voor rijverkeer. Er zou geen verwarring met de naam 'Bantuinweg' optreden daar aan dit pad niet gebouwd zou worden.

Bantuinweg

Het woord bantuin of banthuyn is reeds bekend sinds een vermelding uit 1515, maar is vermoedelijk nog wel ouder. In de omgeving van Rhenen hebben vroeger enkele marken gelegen, gronden die onder gemeenschappelijk bezit van een aantal mensen vielen. De Bantuin was een gebied, ten noordwesten van de stad gelegen, dat hieraan onttrokken was en door een wal of een omheining omgeven. In artikel 234 van de Stadsordonnantie, die door Karel V in 1546 aan Rhenen werd verleend, staat dat het verboden is beesten te laten weiden in de bantuin en in de stadsgracht. Deze weg heeft tot in de dertiger jaren Bandtuintweg geheten, maar dit was een onjuiste naam, het gaat namelijk om een bantuin.

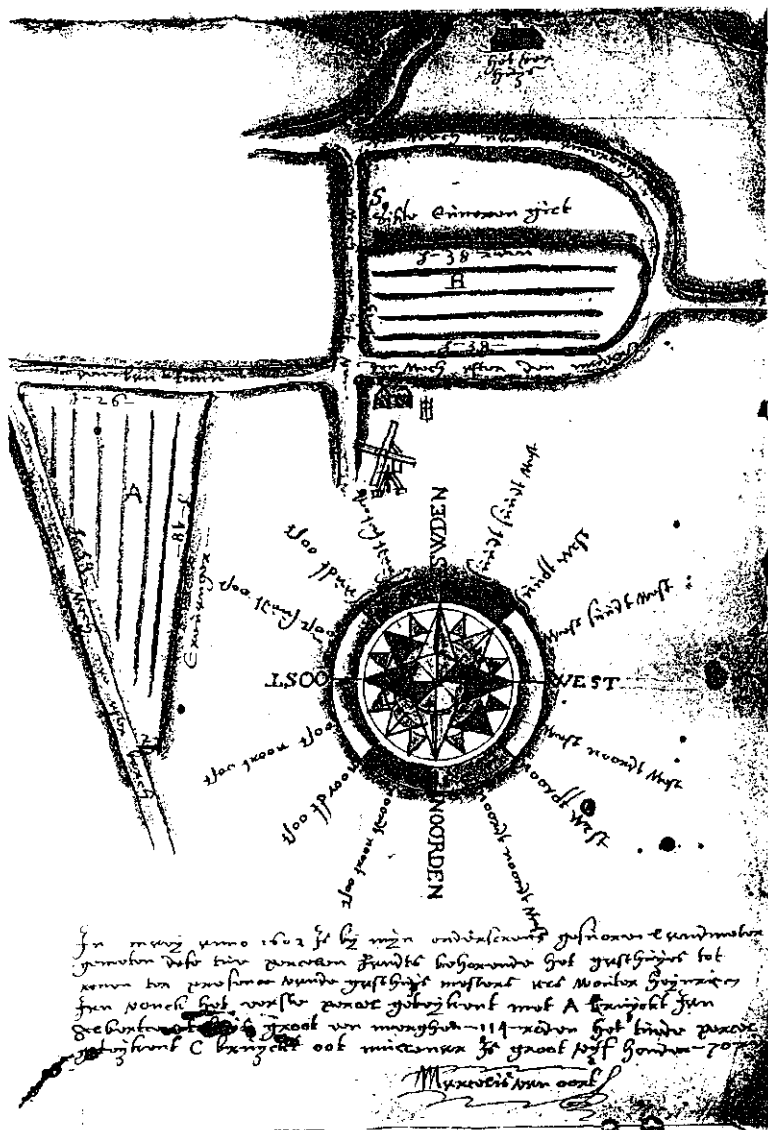
Beatrixstraat (Elst)

Raadsbesluit 2-10-1956. Reeds in juli 1956 kwam in de Raad de suggestie om de straten in dit uitbreidingsplan de namen aan prinsessen te ontlenen. De woningbouw aan deze straat heeft in gedeelten plaatsgevonden, namelijk in 1956, 1958 en 1966.

Van Bentheimhof

Raadsbesluit 26-4-1977. De Van Bentheimhof ligt in het uitbreidingsplan Donderberg. Het is een zijweg van de Galgenberg met drie doodlopende vertakkingen. De meeste woonhuizen zijn van het bouwjaar 1978.

De aanwezigheid van de executieplaats met de galg te Rhenen wijst op een destijds bestaande hoge jurisdictie. Deze rechtsmacht tot het behandelen van 'criminele zaken' moet hebben toebehoord aan de familie Van Abcoude, telgen uit het geslacht Van Zuylen, die dit recht

Een oude kaart uit 1602 door Marcellis van Oort, waarop 'den bantuin' al is aangegeven. Voorts zien we rechtsboven het veerhuis, daaronder 'den wech naer Amerongen', 'den wech after den muelen'. Links loopt 'den gemene wech nae after berch'.

verkregen en in leen hadden van de graven van Bentheim. Graaf Johan van Bentheim droeg in 1326 het halve gerecht Rhenen aan bisschop Johan van Diest over.

Het is helaas een wat onlogische keus geweest de Van Bentheimhof in het westen van de bebouwde kom te situeren, terwijl later de Van Abcoudehof geheel in het oostelijk deel van de bebouwing kwam te liggen.

Bergweg

Raadsbesluit 26-6-1956. Voorheen, sinds de openstelling van het laatste gedeelte van de Autoweg in 1936, heette deze gehele weg, lopend van de Utrechtse Straatweg bij Remmerden in noordoostelijke richting tot aan de spoorwegovergang in de Achterbergsestraatweg: Autoweg (besluit 23-12-1936). Aan de nieuwe woonweg, parallel aan de Autoweg gelegen, werd in datzelfde besluit de naam Bergweg gegeven, zoals was overeengekomen met Baron van Haersolte te 's-Gravenhage, eigenaar van grote terreinen op de Dominees Berg. Dit bleek later aanleiding te geven tot verwarring. Het was wenselijk aan de grotere weg eveneens de naam Bergweg te geven. De parallel lopende weg aan de Bergweg, het oostelijk deel dus van de Autoweg, vanaf de Oude Veenendaalseweg tot ongeveer nr 7 was vastgesteld als 'Bergweg'. In verband met de steeds toenemende bebouwing ter plaatse was het bezwaarlijk dat eenzelfde weg aan de ene kant 'Autoweg' en aan de andere kant 'Bergweg' heette. Daarom werd op 29-6-1956 de naam 'Bergweg' gegeven aan het gedeelte vanaf de Nieuwe Veenendaalseweg tot de Boslandweg. Het gedeelte vanaf de Utrechtsestraatweg tot de Nieuwe Veenendaalseweg bleef 'Autoweg'.

Bergweg van Rijn (Veeneind)

Raadsbesluit 12-10-1937. Deze weg ligt bijna in het meest noordwestelijk gedeelte van de gemeente en is te bereiken door bij La Montagne even de Kerkewijk in te slaan en dan direct een bocht naar links te maken, en daarna weer rechtsaf. Deze weg, evenwijdig gelegen aan de Kerkewijk (westzijde) is de Bergweg van Rijn. De herkomst van de naam moet worden verklaard uit het feit dat het grootste deel van de percelen ten westen van de Kerkewijk in bezit waren van de familie (Roghair) van Rijn te Wageningen. De oude naam (tot 1937) was Beukenlaan.

Berkenlaan

Deze weg bestond reeds in februari 1934.

Van de Berkenlaan en de Eikenlaan was na de oorlog reeds een gedeelte bebouwd. Op 8-8-1950 werd de naam bij raadsbesluit vastgesteld. 1949 was het bouwjaar van het eerste na-oorlogse contingent huizen op de Berkenlaan. In 1950 en 1951 werden de overige woningen gebouwd. Voor de naam berken werd gekozen in verband met het besluit, de wegen in dit gebied naar bomen te vernoemen.

Berkenweg

Reeds vele jaren liep de Berkenweg als weggetje in het uiterste westen van de kom van Rhenen in noordelijke richting, om de Koerheuvel heen waarna deze bovenaan het Paardenveld op de Nieuwe Veenendaalseweg uitkwam. In 1953 werd besloten deze weg Donderberg te noemen. In verband met te realiseren woningbouw in het bestemmingsplan Donderberg werd deze naam nog eens bevestigd. Deze naam leek passend, omdat deze samenviel met de bestaande weg Donderberg die in de volksmond Berkenweggetje werd genoemd. Bij raadsbesluit van 26-4-1977 werd de ligging van de weg Donderberg echter gewijzigd in de huidige situatie, de toegangsweg tot dit uitbreidingsplan vanaf het Paardenveld.

Thans heet het zuidelijk gelegen gedeelte van de oorspronkelijke Berkenweg weer Berkenweg.

Prins Bernhardstraat

22-5-1945 werd voorgesteld de naam Bruine Ingse weg te veranderen in Prins Bernhardlaan. Dit is niet gebeurd.

Met het oog op de toekomstige aanleg van een verbindingsweg tussen Achterbergsestraatweg en Bruine Engseweg, welke reeds in het uitbreidingsplan was geprojecteerd, waren in de loop der jaren reeds enkele percelen grond aangekocht. In de loop van 1952 deed zich de mogelijkheid voor, woningen voor ouden van dagen te bouwen. Vermoedelijk hield dit verband met subsidie-mogelijkheden van de Rijksoverheid. Deze kleinere woningen pasten echter niet op het terrein ten noorden van de Julianastraat, waarom naar een betere plaats werd gezocht. Het enige hiervoor in aanmerking komende terrein bleek toen te liggen ten zuiden van de bruine Engseweg, daar hier de minste hinder wordt ondervonden van de hellingen. De gemeente heeft zich toen in verbinding gesteld met de eigenaren der betreffende gronden, welke allen bereid waren de

nodige terreinen aan de gemeente te verkopen. Hierdoor werd het mogelijk de bedoelde weg aan te leggen en daar ongeveer 48 woningen te bouwen. Volgens raadsbesluit van 1-8-1952 werd deze weg Prins Bernhardstraat genoemd.

Beukenlaan

Raadsbesluit 13-6-1961. In de loop van 1961 werd gewerkt aan de stadsuitbreiding ten noorden van Vreewijk. Allereerst kwam er een weg vanaf het kruispunt Rozenlaan-Domineesbergweg in westelijke richting naar de Nieuwe Veenendaalseweg. In de wandel heette dit het Beukenlaantje. Het was een smal laantje en aan weerszijden voorzien van beukenbomen. Na aanleg zouden de bomen aan één kant blijven staan en kon deze weg worden aangeduid met Beukenlaan, waarbij de herinnering aan het Beukenlaantje bewaard bleef.

Raadsbesluit 27-3-1963. Het gedeelte vanaf het knooppunt Beukenlaan-Ericalaan-Domineesbergweg werd in oostelijke richting doorgetrokken naar de Bergweg. Dit gedeelte ligt in het verlengde van de Beukenlaan en kan als voortzetting van deze weg worden gezien.

Beukenlaan (verouderd) (Veeneind)

Deze weg, parallel ten westen van de Kerkewijk, en toen uitkomend op de Veense weg (thans de Rondweg ten westen van het kruispunt La Montagne) lag vóór de grenswijziging van 1-1-1960 voor het overgrote gedeelte op Rhenens grondgebied. Na de grenswijziging bleef slechts het uiterste zuidelijke stukje Rhenens. Na gereedkomen van de Rondweg werd de uitrit op deze weg afgesloten. De Beukenlaan heet thans Bergweg van Rijn.

Beukenlaan (verouderd)

Naam van een laantje op de Grebbeberg even benoorden de Koningstafel.

Biezenweide (Achterberg)

Dit is een klein doodlopend weggetje, lopend vanaf de Friesesteeg in zuidoostelijke richting (richting Hogesteeg). De naam werd officieel vastgesteld bij raadsbesluit van 31-3-1953, maar reeds in 1937 werd deze naam al voorgesteld voor een weggetje, lopend van de Hogesteeg in de richting van de Weteringsteeg. De herkomst van deze naam is mij onbekend. Er heeft hier in de omgeving veel water gestaan en vermoed-

delijk hebben er biezen gegroeid. Het weggetje zelf bestond vroeger niet en is pas aangelegd in of na de oorlog. In 1952 kreeg het 140 m lange weggetje officieel de bestemming 'openbare weg'. De boerderij hieraan gelegen is ouder, doch niet ouder dan vóór 1830.

Binnenhof

Raadsbesluit 31-5-1994. Aan de Nieuwe Veenendaalseweg, tegenover de Huishoudschool, stond tot september 1994 een boerderij. Deze werd afgebroken en achter het terrein ervan verrees inmiddels een dertiental eensgezinswoningen. Hier zal ook het kantoorgebouw van de Rhenense Woningstichting verrijzen. De eerste woningen worden eind 1994 door de bewoners betrokken.

De boerderij aan de Nieuwe Veenendaalseweg tegenover de Huishoudschool werd in september 1994 afgebroken. Hierachter ligt de Binnenhof.

Binnenweg (Achterberg)

De Binnenweg, reeds bestaand in het begin van vorige eeuw en wellicht nog ouder, liep vroeger parallel aan de Geertesteeg, vanaf de Verlengde Oude Veenendaalseweg (waar thans de huisjes van het GEB staan) naar de Cuneraweg. Volgens de huidige gemeentekaart is slechts het oostelijk gedeelte van deze weg, die thans aan de openbaarheid is onttrokken, toegankelijk. Een naambordje staat hier niet, wél aan de westelijke toegang, op de hoek met de Verl. Oude Veenendaalseweg. Een verklaring voor de naam is niet moeilijk te vinden: de weg ligt binnen de grotere Geertesteeg en sluit deze als het ware kort.

Bisschop Davidweg

In verband met de uitbreiding der gemeente en de bestrijding der werkloosheid werden begin 30-er jaren verschillende wegen aangelegd, te weten nabij Vreewijk, Bruine Engse weg en Spoorbaanweg. Gekozen werd voor een naam van een historische figuur. Bisschop David van Bourgondië (1427 - 1496) was een van de belangrijkste Utrechtse bisschoppen. In 1473 liet hij een kanaal graven van Veenendaal naar de Grebbe, teneinde het vervoer van turf uit de uitgestrekte kerkelijke bezittingen mogelijk te maken. Deze Bisschop Davidsgrift kwam rond 1483 gereed. Thans spreekt men van Valleikanaal of Grift.

De naam Bisschop Davidweg werd vastgesteld op 20-2-1934 en gepubliceerd op 23-12-1936.

Blauwendraad (Veeneind)

Ook Blauwen Draad genoemd. Het (in 1994 voor alle verkeer afgesloten) voorbij het Zandgat (Zandgroeve Kwintelooyen) gelegen weggetje tussen Oude Veensegrindweg en Cuneraweg. Vermoedelijk heeft een hieraan gelegen boerderij deze naam gehad. De herkomst van de naam is mij geheel onbekend. De naam komt als familienaam voor, maar of er enig verband bestaat met het weggetje en de boerderij is mij onbekend.

Bontekoestraat

Deze straat is genoemd naar een stadsboerderij 'die Bontekoe', die hier onderaan de huidige Bontekoestraat, in de bocht met de Visserstraat (thans Zuidwal) heeft gestaan. De boerderij wordt reeds vermeld in 1585. Er wordt ook wel geschreven 'de Bontekoeij'. De aanduiding werd ook wel als volgt gebruikt: 'omtrent de Bontekoeij', men bedoelde hiermee dus de woningen rondom deze plek. Er heeft hier vlakbij een openbare

*De oude boerderij 'De Bontekoe' rechts achterin de Visscherstraat
(thans Zuidwal). Ca. 1940.*

waterput gestaan.

De naam Bontekoe heeft niets te maken met de naam van de bekende scheepskapitein Willem IJbrantsz. Bontekoe (de scheepsjongens van Bontekoe), omdat deze pas in 1618 zijn eerste reis naar de Oost maakte.

Boslandweg (Achterberg)

De naam is in gebruik gekomen begin dertiger jaren toen de naam Dijk-sche weg (toen werd daarmee bedoeld de weg van de Dijk, richting De Eng bij de spoorlijn, naar de Levendaalselaan) in onbruik geraakte. De naam is afkomstig van een stukje grond aldaar dat Boschland heette. In april 1932 was er een verzoek van de erven Hovestad om de nieuw aangelegde weg nabij Boschland niet Boschlandweg te noemen, maar Verlengde Kastanjelaan. B&W kozen echter toch voor Bos(ch)landweg. Reeds in november 1932 werden het woonhuis en fabrieksgebouw van R. Verwoert in gebruik genomen. In februari werd aangevangen met de bekende meubelfabriek, die later bekendheid zou genieten onder de naam 'De Specht'. Deze firma leverde onder meer na de oorlog het kerkmeubilair voor de Cunerakerk en zo'n 600 andere kerken.

Bouwhuisstraat

De verbinding tussen de Torenstraat en de Kruisstraat. Bouwen is een oud Nederlands woord voor telen, kweken, verbouwen. Bij het vroegere op dit gebied gelegen Agnietenklooster stond een voorraadschuur, waarin de opbrengsten van verbouwde groente en granen ten behoeve van het klooster werden opgeslagen: het Bouwhuis.

Bovenweg (Achterberg)

De Bovenweg liep vroeger vanuit het midden van de Geertesteeg (oude naam Gelderse Steeg) in zuidelijke en zuidoostelijke richting, kruiste de (huidige) Achterbergsestraatweg en de Boslandweg, liep een eindje parallel aan de Cuneraweg en kwam dan even voor de Levendaalselaan (bij de duizendjarige linde) uit op de Cuneraweg. De weg is oud en staat al op kaarten van het begin van vorige eeuw. De naam zal vermoedelijk verband houden met het feit, dat deze weg, die parallel loopt aan de Cuneraweg, een stukje hoger gelegen is tegen de berg (de Heuvelrug), en dus boven de belangrijker Cuneraweg loopt.

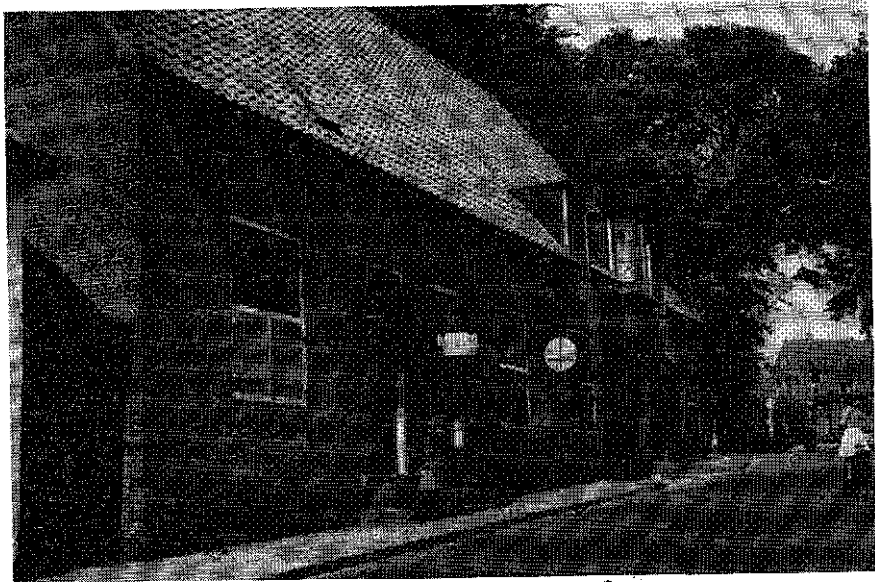
Thans bestaat slechts nog het noordelijkste gedeelte van de Bovenweg: vanaf de Geertesteeg tot aan de Achterbergsestraatweg. Nadat de Bovenweg via de Eerste poort onder de spoorlijn is uitgekomen, vertakt

deze zich in een kort stuk noordwaarts, naar de Cuneraweg. ook deze vertakking heet thans Bovenweg.

de Brakken

Raadsbesluit 26-5-1992. Aan de nieuwe verbindingsweg tussen de Molenstraat en de Bantuinweg, met inbegrip van de aangrenzende nieuwe parkeerplaats, werd de naam 'De Brakken' gegeven. Om verkeerstechnische redenen was het noodzakelijk aan deze verbindingsweg een naam te geven. Het nieuwe gedeelte plantsoen zou ook Plantsoenstraat hebben kunnen heten, maar er moest dan een andere naam voor de parkeerplaats komen, bijv. Molenzicht. Het was praktischer aan het geheel een naam te geven, en wel een historische.

Bovenaan de Molenstraat werden in 1787 door het Rhenense stadsbestuur enkele huisjes gebouwd, bedoeld voor burgerbewoning. Nederland bevond zich toen in de z.g. Patriottentijd, waardoor het nodig bleek de huisjes te verhuren aan militairen van het garnizoen te Rhenen. Hiervan is afkomstig de naam Barakken of Brakken.

De Brakken, eind 18de eeuw gebouwd bovenaan de Molenstraat. Foto 1957.

Al gauw na het vertrek van de Pruisische troepen (mei 1788) werden de huisjes verhuurd aan burgers. Zie verder Oud-Rhenen, 11³, (1989), blz. 2-8.

In het zuidelijk gedeelte is in onze eeuw lange tijd de Oudheidkamer resp. het Streekmuseum gevestigd geweest, Molenstraat 25. Het andere gedeelte, bekend onder de naam *De Brak*, diende als opslagplaats van de dienst gemeentewerken. Mede omdat de nieuwe parkeerplaats staat op de oude plaats van de gemeentewerf is er aansluiting gezocht met deze benaming uit het verleden.

Bremlaan

Raadsbesluit 22-8-1961. Zijweg van de Beukenlaan. De oorspronkelijke naam voor deze laan was Forsytialaan. Omdat er in deze laan particuliere bungalowbouw was gepland, achtte men de toekomstige bewoners in staat zich vertrouwd te maken met wat meer ingewikkelde bloemenheesternamen. De Raad vond de voorgestelde straatnaam echter te ingewikkeld. Uiteindelijk is gekozen voor de naam Bremlaan.

Brinkersteeg (Veeneind)

Een verklaring voor deze naam heb ik niet gevonden. Deze weg, gelegen in het z.g. Veeneind, werd tegen het midden van vorige eeuw aangelegd. De steeg heeft lange tijd Brinkesteeg geheten, maar bij raadsbesluit van 31-3-1953 werd gekozen voor Brinkersteeg. De weg ligt na de grenswijziging van 1-1-1960 voor het overgrote deel op Veenendaals grondgebied. Er vindt nu grootschalige nieuwbouw plaats aan de westelijke zijde van deze weg.

Bruine Engseweg

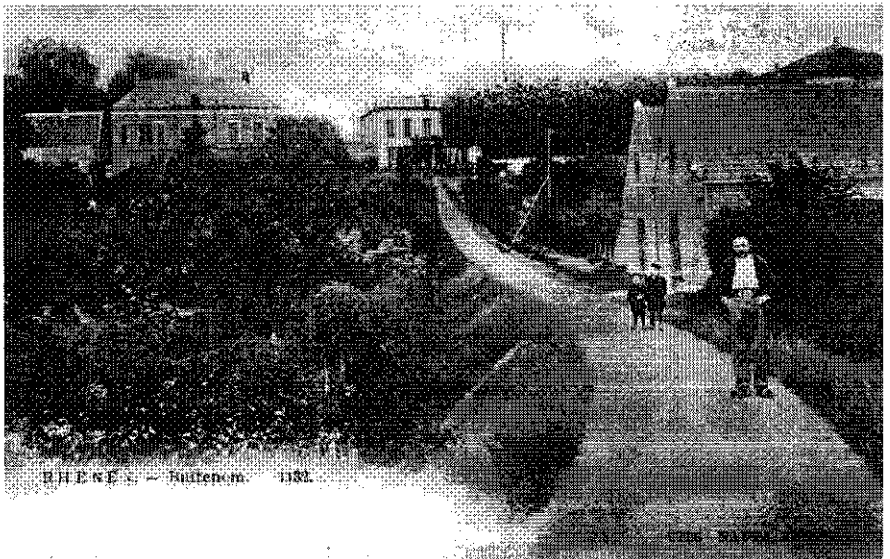
Een eng of ing is een oude benaming voor een groep bouwlanden, gelegen bij een dorp of buurtschap. De Bruine Ing (Bruine Eng) heeft deze naam al heel lang geleden gekregen naar een bekend oud Rhenens geslacht De Bruin (De Bruyn, reeds bekend in de 15-de eeuw), dat eigenaar is geweest van dit gebied, waarvan het hoogste deel even ten westen van de eind 19de eeuw aangelegde begraafplaats aan de Achterbergsestraatweg ligt.

Omstreeks 1932 werd er hier een weg aangelegd vanaf de Spoorbaanweg tot aan de Achterbergse straatweg. De eerste bewoning vond plaats in 1933 (Veenbrink). Tot aan 1953 heette deze weg Bruine Ingseweg, bij

raadsbesluit van 31-3-1953 werd deze gewijzigd in Bruine Engseweg. In mei 1945 werd voorgesteld de naam te wijzigen in Prins Bernhardlaan. Dit is niet gebeurd. Pas in 1952 werd de zuidelijk van de Bruine Engseweg gelegen nieuw aangelegde straat naar Prins Bernhard vernoemd.

Buitennomme

Ook werd wel de naam Rondomme gebruikt. Hoe lang deze naam bestaat is mij niet bekend. Voortman noemde de Buitennomme reeds in 1890 maar Haakman heeft het al over 'de hooge kaden of buitenommen die rond de benedenstad liggen. Het zijn paden buiten de stad om. In juli 1936 werd besloten de Buiten Om of Buiten Omme officieel te noemen De Buiten Omme. Het is het pad dat begint tegenover het Gemeentekantoor en zuidwaarts, daarna westwaarts om de benedenstad loopt tot aan de Veerweg.

De Buitennomme in 1907. Links achter de toenmalige School voor Jonge Heeren, later MULO, thans Gemeentekantoor, het torentje ontbrak nog. Midden achter de villa Geertruida, het laatst bewoond door de toenmalige burgemeester Bosch van Rosenthal. Rechts de gebouwtjes van de Rhenense electriciteitscentrale van W. de Haas.